SZENT IMRE
KÖNYVEK

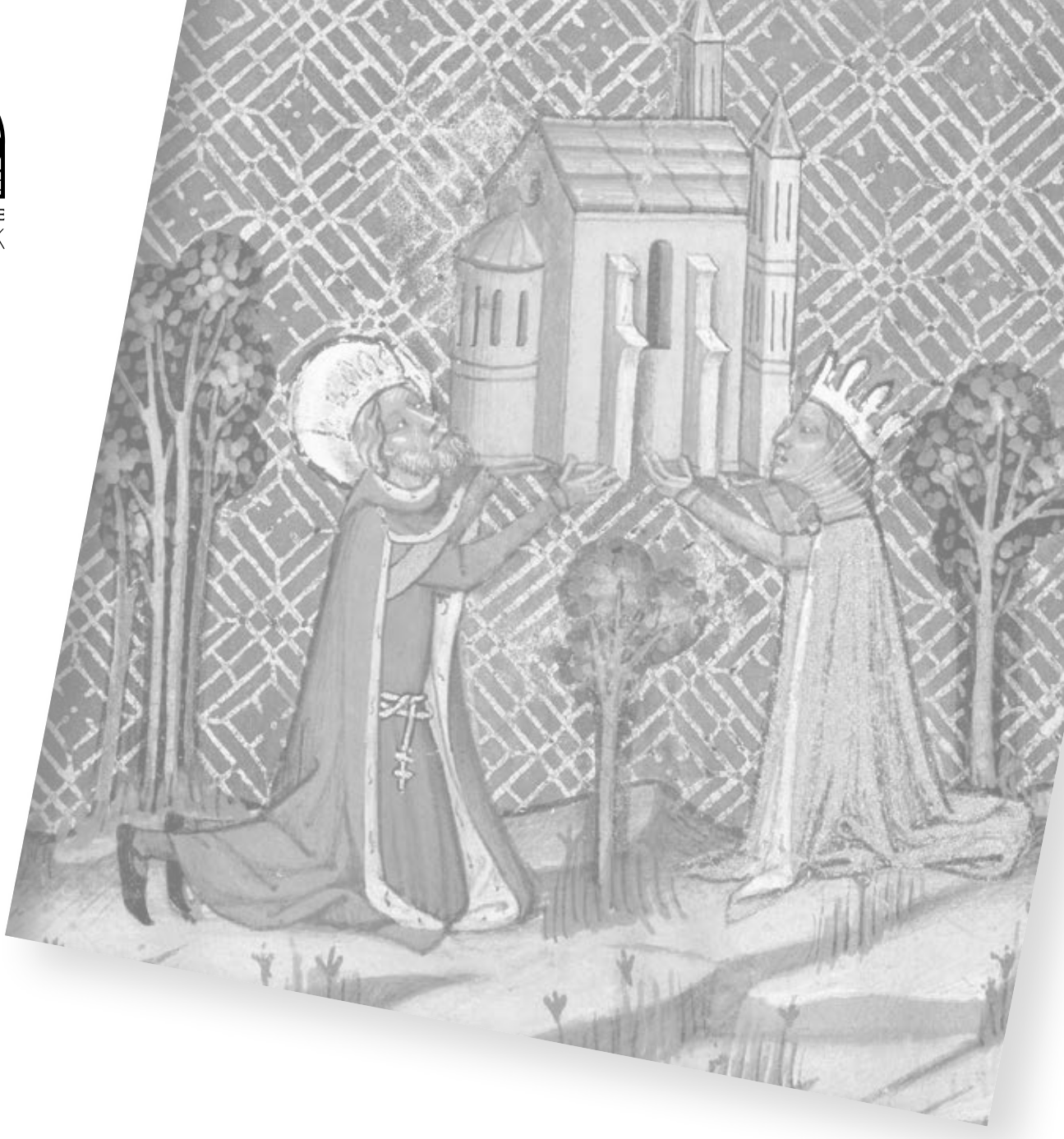

TÖRTÉNELEM 9.

A tankönyvvé nyilvánítás ténye (a jogerős határozat száma és időpontja): TKV/160-11/2021 2021. február 10.
A tankönyv megfelel a Kormány 5/2020 (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012 (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról megnevezésű jogszabály alapján készült Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyamára, továbbá a Kerettanterv a gimnáziumok 7–12. évfolyamára megnevezésű kerettanterv Történelem tantárgy előírásainak.

VIII/7086/2020/KOZNEVTART számú miniszteri pályázaton kiválasztott tankönyv.

A tankönyvvé nyilvánítási eljárásban közreműködő szakértő: Koren Pálné Szabó Andrea

Szerzők: dr. Boronkai Szabolcs (8. lecke); dr. Gianone András (13. és 23. lecke, a 10–11. lecke vallás- és egyháztörténeti vonatkozású részei); Kormos Zoltán (1–7. lecke); dr. Kovács Örs (9–11. lecke); Rubovszky Péter (12., 14–15., 20–22. lecke); Tamásiné Makay Mariann (16–19. lecke)

Egyházi lektor: dr. Gárdonyi Máté
Szakmai lektor: dr. Szovák Kornél
Pedagógiai lektor: dr. Farkas Katalin
Nyelvi lektor: dr. Tóth Etelka

Főszerkesztő: dr. Kovács Örs
Szerkesztő: Tamásiné Makay Mariann
Fedélterv, tipográfia, illusztráció, nyomdai előkészítés: Schulteisz Hermina
Térképek: Galántha Gergely
Képszerkesztő: Simonkay Márton
Tanári kézikönyv: Stróbl Terézia
Feladatszerkesztő: dr. Szepesi Gábor

A tankönyv megalkotói szeretnék kifejezni hálás köszönetüket Kardos Péter főrabbinak a tankönyv 9. leckéjében, dr. Maróth Miklós akadémikusnak a 11. leckében, dr. Szenthe Gergely régész-szakmuzeológusnak (MNM) a 16. leckében nyújtott segítségéért.

ISBN 978-963-277-920-1

Köszönetet mondunk azoknak a művészeknek és alkotóknak,
akik műveikkel gazdagították a tankönyvet.

© Magyar Katolikus Püspöki Konferencia

Borító: Miniatúra a Képes krónikából: *Szent István és Gizella megalapítja az óbudai egyházat*, 1360 körül

Kiadja a Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.
Telefon: (+36)-1-318-6957
email: szit@stephanus.hu
www.szit.katolikus.hu

A kiadásért felel: Farkas Olivér igazgató
Raktári szám: IT-141
Terjedelem: 21,63 (A/5) ív
A könyv tömege: 450 g

1. kiadás 2021.

A tankönyvfejlesztés az EGYH-KCP-16-P-0111 számú projekt támogatásával valósult meg.

magyar nyomdatermék
NYOMDA- ÉS PAPÍRIPARI SZÖVETSÉG

Nyomta és kötötte: Szekszárdi Nyomda
Felelős vezető: Vadász Katalin ügyvezető igazgató

Tartalom

Bevezető **4**

I. Ókori civilizációk **6**
1. Többistenhitű vallások 8
2. A Közel-Kelet civilizációi 12
3. A görög civilizáció 18
4. A római civilizáció 24
Összefoglaló **30**

II. Államok és birodalmak **32**
5. Az állam kialakulása 34
6. Az athéni demokrácia 38
7. A római köztársaság 44
8. Európai birodalmak 50
Összefoglaló **56**

III. A monoteista vallások **58**
9. A zsidó vallás 60
10. A kereszténység 66
11. Az iszlám 72
Összefoglaló **78**

IV. A középkori Európa világai **80**
12. A parasztság világa 82
13. Az egyházi rend 88
14. A nemesi rend 94
15. A polgárok világa 100
Összefoglaló **106**

V. A Magyar Királyság létrejötte és megszilárdulása **108**
16. Magyar őstörténet és honfoglalás 110
17. Az államalapítás 116
18. A magyar állam megszilárdulása 122
19. A tatárjárás 128
Összefoglaló **134**

VI. A Magyar Királyság Európában a késő középkorban **136**
20. Az Anjouk 138
21. A török fenyegetés árnyékában 144
22. Hunyadi Mátyás uralkodása 150
23. A magyar középkor kulturális hagyatéka 156
Összefoglaló **160**

Topográfiai összefoglaló **163**
Térképvázlatok **164**

Felhasznált képek és források **166**

Bevezető

Kedves Kollégák!

Az új Nemzeti alaptanterv és az új kerettanterv új tankönyv megalkotását hozta magával. A tankönyv a katolikus egyház kiadványa, amely azonban azzal a szemlélettel készült, hogy mind az egyházi, mind bármely világi iskola diákjai és tanárai szívesen forgassák. A tankönyv megalkotásánál világos értékrend bemutatására törekedtünk. Sokszor a keresztény értékrend szemszögéből is elmagyarázunk összefüggéseket. Soha nem törekszünk egyoldalúságra. Igyekszünk a bonyolult kérdések árnyalt és többoldalú megközelítésére a történelmi hűség megőrzésével. Munkánkban segítségünkre voltak az egyes témákat megtekintő szakértők, ez garantálja a szakmai frissességet és újszerűséget.

A tankönyv szöveges forrásaihoz, ábráihoz, képeihez tartozó feladatokat sorszámok jelölik, így könnyen áttekinthetően lehet kijelölni a feladatokat a diákoknak. A feladatok nagy száma azonban nem azt a célt szolgálja, hogy mindent meg kell oldaniuk a diákoknak, hanem lehetőséget biztosít a tanulócsoport képességeinek, terhelhetőségének megfelelő feladatok kiválasztására, illetve az önök által fontosabbnak tartott elemek elsajátítására.

Fontos újításnak tartjuk, hogy komoly tanári kézikönyv járul a tankönyvhöz, amely tartalmazza a tankönyv összes feladatának, kérdésének megoldását, válaszát. A kézikönyv minden egyes leckéhez felsorakoztatja a tanórákon alkalmazható feldolgozási módszereket is, a hagyományostól a kooperatív technikákig. Legyen a történelemtanítás és -tanulás is élményszerű! A digitális felületen letölthető formában rendelkezésükre bocsátjuk a tanév elején és végén kitölthető kompetenciaméréseket, amelyekkel visszajelzést kaphatnak a tanulócsoport munkájáról és saját eredményességükről is.

A feladatgyűjteményben minden leckéhez készítettünk digitális feladatokat, érettségi típusú tesztfeladatot, illetve fejezetenként egy érettségi típusú esszét. A tervek szerint az online felület lehetővé teszi majd, hogy a tankönyvet használó tanár kollégák is készíthessenek és a közösség számára elérhetővé tegyék saját feladataikat. Így egy folyamatosan bővülő feladatbank áll majd rendelkezésre. A topográfia gyakorlásához vaktérképeket mellékeltünk. Minden fejezethez témazárót is készítettünk (A és B csoporttal). Az érettségi típusú feladatok, az esszék és a témazárók szerkeszthető formában állnak rendelkezésükre.

A tankönyvhöz készült tanmenetajánlás is, amely szerkeszthető, alakítható az iskolák helyi tanterveinek megfelelően.

Kérjük, fogadják nyitottan, együttműködően és bizalommal az új tankönyvet, amely egyszerre szeretné modernizálni a pedagógiai kultúrát, illetve friss szemlélettel és megújult szakmaisággal megközelíteni a történelmi múlt eseményeit, összefüggéseit.

Sok sikert és jó munkát kívánunk önöknek!

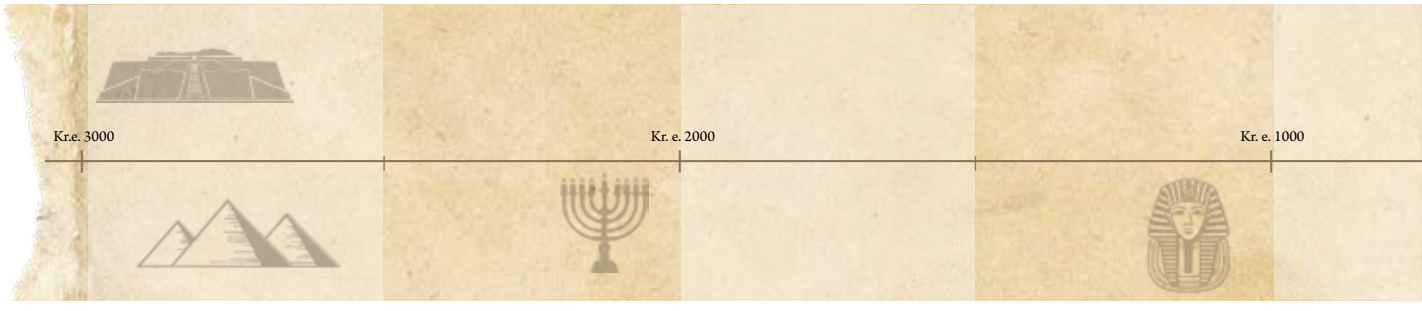

Kedves Diákok!

A középiskolában a történelmet ismét a kezdetektől tanuljuk. Nem minden ismétlődik azonban az általános iskolai tananyagból, illetve ami igen, az is más szemszögből kerül bemutatásra, mint korábban. A történelem olyan, mint az élet: változatos, izgalmas, egyszerre kiszámítható és kiszámíthatatlan. Nemcsak minden tudományterülettel érintkezik, hanem a múlt embereinek magánélete is a részét képezi. A történelem olyan, mint mi vagyunk. Az ember tulajdonságai alig változtak az évezredek során, az viszont, hogy milyen körülmények között cselekedhetett és cselekedhet, rohamosan változott. A történelmi korok különbségei az életkörülmények állandó változásaiból adódtak. Amit az ókorban még agyagtáblára róttak, azt ma csak kimondjuk, a telefonunk felismeri, és akár a világ számos nyelvére le is fordítja. Az üzenetek sebessége, hossza és elérhetősége nagyon eltér, de stílusuk már nem feltétlenül. S valójában mindennel így vagyunk: például a háború kegyetlensége, az Isten utáni vágyakozás, a társas kapcsolatok megélésének formái, a megélhetésért vívott küzdelem minden korban ugyanazt a kihívást jelentette az emberek számára. A körülmények – például a technikai és gazdasági állapot, a politikai berendezkedés – egyszerre lehetőséget és korlátot jelentettek az adott kor emberének, miként alakíthatja saját és a közvetlen környezetének a sorsát. A tankönyv törekszik a keresztény értékrend kifejezésére: segít abban, hogy képesek legyünk különbséget tenni a helyes és a helytelen között. Ma ez különösen fontos kérdés: megítélhetjük-e a múltat, a múlt szereplőinek cselekedeteit a jelen erkölcsi mércéjével.

A tankönyv nem csupán ismeretek tárháza. Szerzői célul tűzték ki, hogy problémamegoldó, komplex történelmi ismeretekkel rendelkező, döntéseit megalapozott tudással meghozó fiatal felnőtteket segítsenek pályára. A kezetekben tartott kötet több, mint tankönyv. Számotokra a tankönyvhöz digitális felület, feladatgyűjtemény, vaktérképek, témazárók, kompetenciamérések és érettségi típusú feladatok sora kapcsolódik. De haladjunk sorjában!

A tankönyv hat **fejezetből** áll: az ókor és a középkor lefontosabb eseményeit tárgyalja. A fejezetek egy bevezetőt, **három-négy leckét** és egy összefoglalást tartalmaznak. A leckék felépítése egységes: négy oldal a szorosan véve megtanulandó törzsanyag, benne a **vastaggal szedett** kiemelt tudnivalók. A törzsanyag feldolgozását a lap szélén források és feladatok segítik. Mindezt egyoldalas forráselemzés követi, ami akár egy teljes tanórát is kitölthet. Végül a leckék záróoldalán, az úgynevezett **[színes rovatokban]** érdekességeket, izgalmas és elgondolkodtató – nem megtanulandó – kiegészítő anyagokat találtok. (Ilyen rovatok olykor a törzsanyag oldalain is előfordulhatnak, ezek azonban színükkel és grafikailag is eltérnek a törzsanyagtól.) A tankönyvben helyet kapott néhány ún. rövid lecke is, ezekben a törzsanyag csupán két oldalt tesz ki. ***A fejezetek bevezetői elsősorban kedvcsinálók: látványos képek és egy-egy idézet segítségével keltik fel az érdeklődést az adott témakör iránt.*** Segítik a megtanulandók rendszerezését is: az itt helyet kapott ***idővonalakon*** szerepel az adott fejezet összes elvárt évszáma, míg a ***fejezetek összefoglaló*** részeiben az egyéb ***lexikai ismereteket*** (fogalmak és történelmi személyek bemutatását) találjátok.

A korábbi tankönyvekhez képest a tananyag mennyisége és a leckék száma is csökkent. Mivel egy leckére átlagosan három tanórát is szánhatunk, marad idő a készségek fejlesztésére, gyakorlásra.

Hol tehetitek mindezt meg? A tankönyvhöz tartozó digitális felületen, ahol nemcsak a kötet tartalmát találjátok meg, hanem kiegészítő anyagokat, feladatokat, amelyekkel bővíthetitek ismereteiteket, illetve ellenőrizhetitek tudásotokat. Eredményes tanulást, sok élményt és a valódi összefüggések felismerését kívánjuk!

A tankönyv szerzői és megalkotói

II.

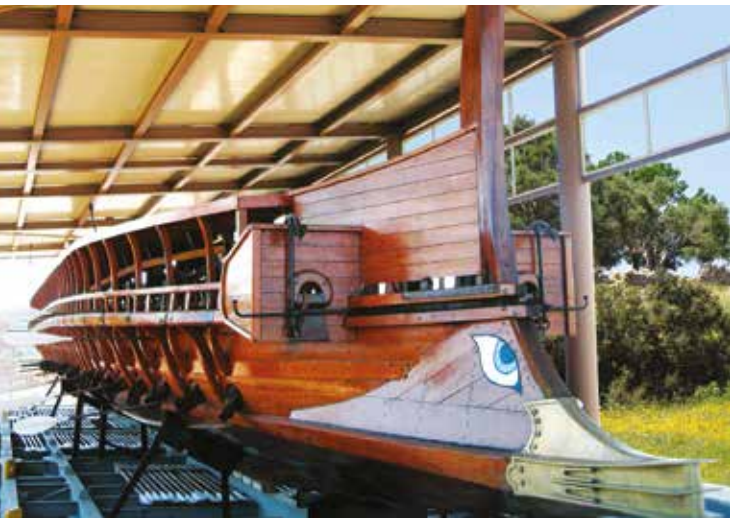

Államok és birodalmak

- Az állam kialakulása
- Az athéni demokrácia
- A római köztársaság
- Európai birodalmak

Az első államok az ókori Keleten jöttek létre. Mezopotámia, Egyiptom és Kis-Ázsia területén az államok számos esetben birodalmakká lettek. Az ókori törvényalkotás első emlékei e területekhez kötődnek. Az utókor az **athéni** demokrácia és a **római** köztársaság rendszerét a modern államrendszerek előfutárának tekinti. Az európai jogrend elveiben, szaknyelvében, felépítésében sokat tanult Athéntól és Rómától, amelynek híres vezetői máig viszonyítási pontként szolgálnak. A 18. századtól megszülető európai alkotmányok létrehozói Athénra és Rómára **eszmei mintaképként** tekintettek. Csodálták az ókori Athén és Róma polgárainak biztosított **politikai jogokat**, a közösség iránt érzett **felelősség** eszméjét, a **nyilvánosság** szerepének fontosságát és az **állam érdekeinek** védelmét.

Athénban és Rómában több évtized, évszázad alatt egyre szélesebb réteg nyerte el a politikai jogokat, s alakult át a polgárok és az állam viszonya. Mindkét államra jellemző volt, hogy egyazon hivatalt többen töltöttek be, hogy a **hatalomgyakorlás ellenőrizhető** legyen. Az athéni és a római tisztviselők **meghatározott ideig** láthatták el hivatali teendőiket, az államszervezet működése és törvényei igyekeztek a **zsarnoki** hatalom kialakulását **meggátolni**. A polgárok a **népgyűlés**(ek) **nyilvános** működésébe bekapcsolódva tudták befolyásolni államuk életét. Ezek az elvek a modern demokráciák rendszerének is alapjai. Athén és Róma saját polgárainak egyre több jogot biztosított, ám a **polgárok körét korlátozták**: nem tartoztak körükbe a nők, a rabszolgák, illetve az állam területén élő idegenek.

Vergilius költő, jobbján Clio, a történetírás múzsája, balján Melpomene, a tragédia múzsája. A mai Tunézia területén talált római mozaik, Kr. e. 3. század.

Mindkét nagyhatalom számos népet győzött le, vagy tartott uralma alatt: e **hódítások** növelték gazdaságukat és tekintélyüket, de hozzá is járultak **kultúrájuk**, szokásaik, gondolkodásuk **terjedéséhez**.

Az ókori athéni és római vezetők példaképei lettek az utókor politikusainak is, számos esetben szobrot állítottak nekik: nemcsak a zsarnokölőknek, hanem olykor a zsarnokoknak is. Athén és Róma történetének tanulmányozása nélkül saját politikai rendszerünk, európai identitásunk sem érthető.

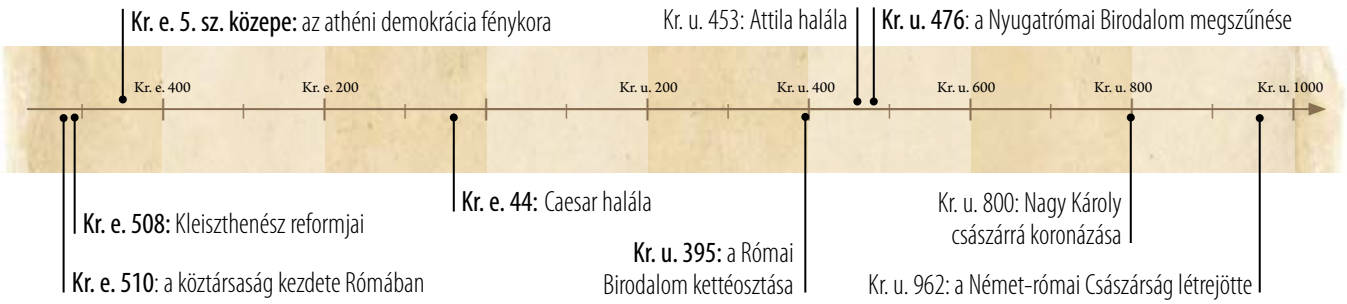

„Mikor egy türannosz [zsarnok] azt a kérdést intézte hozzá [a filozófushoz, Diogenészhez], hogy milyen ércből kell a szobrokat önteni? »Abból – mondá maró gúnnyal –, amelyből Harmodiosz és Arisztogeitón képe másait öntötték.«" *(Anekdota)*

Képek az előző oldalon

A zsarnokölők [Harmodiosz és Arisztogeitón] (Kr. e. 6-5. századi görög szobor római másolata)

A görög háromevezősoros hajó (triérész) rekonstrukciója

A praetorianus gárda (császári testőrség) domborműve, 1. század

? Miért állítottak Athénban szobrot a zsarnok gyilkosainak? Miért fontos, hogy kinek állít szobrot az utókor? Értelmezd a forrásban leírt anekdotát! 1

? Miért volt nagy jelentőségű, hogy Athén hatalmas hadiflottát szerelt fel? Mi hajtotta a hadihajókat? 2

? Miért büszkélkedett Róma a hadseregével és hódításaival? 3

? Miért lehetett oly nagy hatással az utókorra a görög és római történelem? Mi a jelentése az ógörög polisz szóból származó politika kifejezésnek? 4

5. Az állam kialakulása

1 „Olyan közhatalmat, amely a külső támadástól és az egymásnak okozott jogtalanságoktól meg tud minket védeni, és ezáltal olyan biztonságot nyújt nekünk, hogy szorgalmunk és a föld gyümölcseinek jóvoltából elláthassuk magunkat, és elégedetten élhessünk, csakis azon a módon lehet létrehozni, hogy minden hatalmat és erőt egyetlen személyre vagy egyetlen olyan gyülekezetre ruházunk át, amely akaratunkat szótöbbséggel egyetlen akarattá alakíthatja át. Ami azt jelenti, hogy egy olyan személyt vagy gyülekezetet jelölünk ki, amely valamennyiünket megtestesíti." *(Thomas Hobbes angol filozófus, 17. század)*

? Mi a közhatalom legfőbb feladata a filozófus szerint? Miben több az állam az együtt élő emberek gyülekezeténél? Miből fakad az állam hatalma?

2

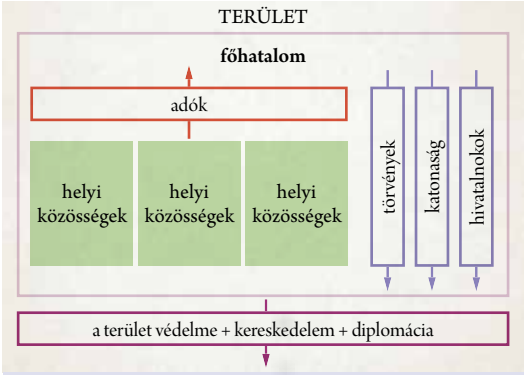

Az állam általános szerepei

? Mi biztosítja az állam egységét? Mi az államot vezető főhatalom feladata? Miből tartják fenn az államot? Miben több az állam mint egy-egy helyi közösség?

3 „Ha valaki rabszolgát, rabszolganőt, ökröt vagy bármi más dolgot vásárol, de azt nem tudja igazolni, hogy kitől vette, tolvajként kezeltessék.
Ha valaki megütvén a másik orrát, azt szétzúzza, 1 mina [kb. 0,5 kg] ezüstöt fizessen, ha a szemét: 1 minát; ha a fogát, fél minát; ha a fülét, fél minát; egy arculcsapásért pedig 15 sékel [kb. 170 g] ezüstöt köteles leméri.
Ha egy kutyáról bebizonyosodik, hogy veszett, és a szomszédok a gazda tudomására hozzák ezt, de az nem pusztítja el a kutyáját, s a kutya megharap egy szabad embert, és az meghal: a kutya gazdája büntetésképp kétharmad mina ezüstöt mérjen le." *(Akkád törvények, Kr. e. 20. század)*

? Mi jelzi a fejlett gazdasági viszonyokat? Mire utal, hogy a kárpótlás büntetését pénzben fizették? Miért kell kevesebb kárpótlást fizetni egy rabszolgáért? Miért felelős a gazda a jószága által okozott kárért?

Az állam fogalma és kialakulása

A magyar **„állam" szó** a 19. század eleji **nyelvújítás** korában született. Az egy főhatalom alatt élő emberi közösséget nevezzük államnak. Az ókori Hellászban a polisz (városállam), az ókori Rómában a „res publica" (eredeti jelentése: közügy) kifejezést használták állam értelemben.

Először az ókori **görögök kezdték vizsgálni**, miképp keletkezett az állam, mi a helyes kormányzási forma. Az állam kialakulásának folyamatát különböző **elméletek** próbálják leírni, ráadásul mindez eltérő módon ment végbe az egyes területeken. Annyi biztos, hogy az állam fogalma, szerepe és működése folyamatosan **változott** az évezredek folyamán. Sok gondolkodó fogta fel **szerződésnek** az állam létrejöttét: a biztonságuk és a boldogulásuk érdekében az emberek egy fölöttük álló szervezetre bízták jogaik érvényre juttatását, s ennek érdekében jogaik egy részét erre az államra ruházták át.

Az ókori és középkori európai államokban a demokratikus, vagyis a köznép uralmán alapuló és arisztokratikus, vagyis az előkelők uralmán alapuló politikai berendezkedések egymás ellensúlyaként jelentkeztek. A nép az arisztokratikus tekintély által korlátozott szabadsággal rendelkezett.

Az ókori Közel-Keleten az őskor utolsó évezredeiben jelentősen **megnőtt a népesség**. Számos növényt és állatot **háziasítottak**. Sok közösség az addigi vadászó-gyűjtögető életforma helyett **letelepülve termelő** életmódot kezdett folytatni: növénytermesztéssel és állattenyésztéssel biztosította élelemellátását.

A letelepült közösségekben több száz vagy több ezer fő élt együtt, ezért fontos volt, hogy olyan **együttélési szabályok**, azaz **normák** alakuljanak ki közöttük, amit a többség elfogad és be is tart. A normák betartását sok esetben a **közvélemény** ki tudja kényszeríteni, de hosszabb távon szükség van **vezető rétegre**. A vezető réteg az együttélés és a megélhetés **szervezésében** játszik döntő szerepet. A gazdaság fejlődése révén **felesleg** halmozódik fel, s így a termelésben közvetlenül részt nem vevő réteget is el tudják tartani.

Az ókori **Mezopotámiában** kiemelt jelentőségű volt az **öntözéses földművelés** megszervezése: a csatornák rendszerének kiépítése, karbantartása, működtetése a helyi közösségeknél magasabb fokú szervezést kívánt. A kialakuló vezető, **hivatalnok** és **papi** réteg irányító szerepre tett szert: felelősek voltak a **belső rend**, a **munkaszervezés**, a **kereskedelem** irányításáért.

A Kr. e. 3. évezredben létrejöttek az **első államok**. Az állam működhetett egy városban és környékén, vagyis **városállamként**. Nagyobb területen azonban több népet is összefoghatott: ezt **birodalomnak** nevezzük. Fontos, hogy az állam főhatalma az adott területen jellemzően kizárólagos, illetve a külső kapcsolataiban független. Eszerint az állam **szuverén**, vagyis megilleti az **önrendelkezés** joga. Az állam feladatai ellátására az **adókból** és egyéb bevételeiből (például vámok, hadizsákmány) szerezhet forrásokat.

Az állam működése az Óbabiloni Birodalom példáján

Az Eufrátesz folyó mentén feküdt **Babilon** városa, amelynek neve ezt jelentette: „az istenek kapuja". A város a **Kr. e. 19. századtól** kezdett felemelkedni: a folyóközi nomád népek vezetői rendezkedtek itt be. Közülük a leghíresebb **Hammurapi** volt (Kr. e. 18. század), aki egész Mezopotámiát meghódítva létrehozta az **Óbabiloni Birodalmat**. Állama nagyhatalmi szerepet csak **pár évtizedig** játszott.

Eredetileg Babilon istene volt **Marduk**, ám az Óbabiloni Birodalom hódítása nyomán egész Mezopotámiában főistenként tekintettek rá. Hammurapi elhalmozta **adományaival** Marduk papságát, remélve, hogy hatalmát így is erősíti. A királyi és templomi földek birtoklásával biztosította uralmát a lakosság felett. Új jelenség volt, hogy az előkelő hivatalnokok is földbirtokhoz juthattak. Hammurapi idején fellendült a kereskedelem, amit jelez, hogy külön értékmérőt is bevezetett, mely az ezüst lett rudak, korongok vagy csak egyszerűen por formájában. Az államhoz sokszor központi **vallási kultuszok** kapcsolódtak, amelyek hozzájárultak az **állam egységének** megszilárdításához és fenntartásához. Az állam és egyház elválasztása csak a 19. század végén vált gyakorlattá.

A birodalom megvédése érdekében Hammurapi **katonai** szolgálatra kötelezte alattvalóit, ennek elősegítésére **szolgálati birtokot** juttatott nekik. A hadifoglyokat **rabszolgaként** tartották az uralkodói palota, a templomok és az előkelő családok udvaraiban. Kialakultak az egyes **társadalmi rétegek**: közöttük nemcsak vagyoni különbség volt, hanem más-más jogokkal és kötelességekkel rendelkeztek.

A birodalom összetartását nemcsak a **hadsereg**, hanem az uralkodótól függő **hivatalnokszervezet** is biztosította. A hivatalnokok az uralkodót képviselve hajtották végre rendelkezéseit. Mivel az uralkodó nem lehetett jelen minden városban, ezért Hammurapi a szokásjogot is rögzítő törvénygyűjteményt bocsátott ki, hogy így is egységesítse birodalmát. Az ebben szereplő **igazságos ítéletek** olyan minták voltak, amelyek segítségével a hivatalnokok is igazságot tudtak szolgáltatni, s az alattvalók is ehhez igazították tetteiket.

A törvénygyűjteményt döntően magánjogi szabályok alkotják: **gazdasági ügyletek** (adásvétel, bérlet, kölcsön, megbízás), **családi viszonyok** (házasság, válás, örökbefogadás, öröklés, kitagadás) kapcsán rendelkeznek. Az ítéletek egy része a **csatornák** kezelésére vonatkozott, hiszen ettől függött a termés. Az **igazságszolgáltatás** szigorú volt. A törvények leggyakrabban pénzbüntetést írtak elő, a legsúlyosabb bűncselekményeket testcsonkítással vagy halálbüntetéssel torolták meg. A törvény előtt az egyes társadalmi rétegek nem voltak egyenlők, más büntetések vonatkoztak rájuk. Alkalmazták az azonos megtorlás elvét, a törzsi hagyományból eredő „**szemet szemért"** (azaz a talio-) **elvet**. Gyakorlat volt az **adósrabszolgaság**: a fizetni nem tudókat megfosztották szabadságuktól.

Hammurapi halálát követően a birodalom területe jelentősen összezsugorodott, a Kr. e. 16. században pedig idegen hódítók **kirabolták** Babilont. Ezután új népek és új birodalmak uralták Mezopotámiát, de a kultúra, a vallás és a hagyományok biztosították a folytonosságot.

4

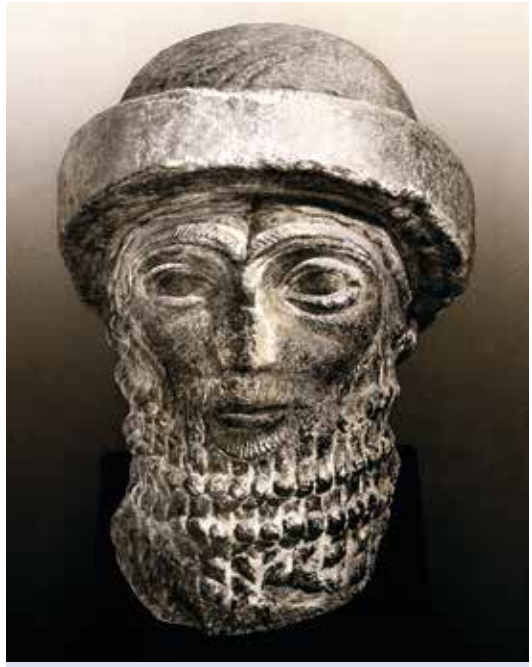

A párizsi Louvre múzeumban kiállított ún. Hammurapi-fej (Kr. e. 2. évezred)

? Mi jelzi, hogy egy királyt ábrázol a szobortöredék (vesd össze a Hammurapi-oszloppal)! Miért bizonytalan, hogy valóban Hammurapit ábrázolja-e? Milyen életkorú lehet a szobron ábrázolt személy?

5

„Hammurapi, a tökéletes király, vagyok én: a feketefejűek [az alattvalók] iránt, akiket Enlil isten ajándékozott, s pásztorkodásukra Marduk isten adott megbízást, hanyag nem voltam, […] a jólét otthonát kerestem számukra és nagy nehézségeket oldva meg, fényt derítettem reájuk. […] A tehetség révén, melyet Marduk isten adott, az ellenségeket fönt és alant kiirtottam, a harcoknak véget vetettem, az ország testével jót tettem, a népeket bekerített lakóhelyekre telepítettem le, rendzavarót hozzájuk férni nem engedtem." *(Hammurapi törvényoszlopáról, Kr. e. 18. század)*

? Kitől kapott felhatalmazást Hammurapi saját bevallása szerint? Mi segítette őt a törvényhozásban? Mit tartott az uralkodó feladatának? Mi az alattvalók dolga a király szerint? Mit nevez „bekerített lakóhelyeknek" a szöveg?

6

„Kereskedőtársak átvettek Ur-Nimmar-kitől 1500 liter olajat és 30 vég ruhaszövetet 1 kilogramm ezüst értékben, hogy vásárolhassanak Tilmunban [mai Bahrein]. [...] Mihelyt az útról élve és egészségesen visszatérnek, a megrendelőnek az 1 kilogramm ezüstért 190 kilogramm rezet adnak." *(Sumer kereskedelmi irat, Kr. e. 2. évezred eleje)*

? Mely értékmérők jelennek meg a kereskedelmi elszámolásokban? Miért van többfajta értékmérő?

7

Hammurapi törvényoszlopa (Kr. e. 18. század). Hammurapi előtt Samas, a napisten ül.

? Miként viszonyult Hammurapi a napistenhez az ábrázolás alapján? Miben volt itt más az uralkodó és a napisten ábrázolása mint a 8. oldalon szereplő domborművön?

8 ? Keresd ki a szövegben, hogy milyenfajta büntetések róhatók ki! Mi bizonyítja a fejlett árutermelést és pénzgazdálkodást?

9 ? Mi jelzi, hogy a jogélet és a gazdasági ügyek intézése fejlett volt? Miért fontos, hogy írásba foglalt törvények érvényesek voltak az egész birodalomban?

10 ? Mely esetekben járt halálbüntetés? Mi volt a közös azokban a bűnökben, amelyekért kiemelten súlyos büntetés járt? Mely esetekben érvényesült a talio-elv? Mely esetekben nem érvényesült?

11 ? Miért és miként szabályozta Hammurapi a földművelést? Miért vette figyelembe a természeti csapásokat az ítélkezésnél?

12 ? Mely rendelkezések vonatkoztak a családi viszonyokra? Mi derült ki a nők és a gyermekek helyzetéről? Miért a kezét vágták le az apját megütő fiúnak? Miért büntették szigorúbban a családtag (az apa) elleni erőszakot?

13 ? Mi az adósrabszolgaság? Ezt milyen feltételekkel lehetett elszenvedni? Miként tekintett a törvény a rabszolgákra? Mivel büntette a bennük esett kárt?

14 ? Mely esetekben döntött máshogy Hammurapi, mint az akkád törvények?

Hammurapi törvényei

1. § Ha szabad ember [awelum] egy szabad embert bevádolván, gyilkosság vádját emelte ellene, de rá nem bizonyította: vádlója ölessék meg.

14. § Ha egy szabad ember egy szabad ember kiskorú fiát ellopta: ölessék meg.

15. § Ha egy szabad ember akár a Palota rabszolgáját, akár a Palota rabszolganőjét, akár félszabad [muskenum] rabszolgáját, akár félszabad rabszolganőjét a városkapun kivezette: ölessék meg.

42. § Ha egy szabad ember megművelés céljából földet bérelvén, a földön gabonát nem termelt; a földmunkálatok el nem végzését bizonyítsák rá, s erre szomszédjaihoz hasonlóan adjon gabonát a föld gazdájának.

48. § Ha egy szabad emberre adósság nehezedvén rá, földjét […] pedig árvíz vitte el, vagy akár vízhiány következtében nem termett a földön gabona; ebben az évben ne térítse vissza hitelezőjének a gabonát, (szerződési) tábláját nedvesítse meg [s a dátumot változtassa meg]; az erre az évre szóló kamatot nem kell megfizetnie.

53. § Ha egy szabad ember földje gátjának megerősítésére hevertetvén karját, gátját nem erősítette meg, úgy, hogy a gáton rés nyílt s ezáltal hagyta, hogy a földet a víz elvigye: az a szabad ember, akinek gátján a rés nyílt, a gabonát, amelyet elpusztított, térítse meg.

104. § Ha egy kereskedő utazónak gabonát, gyapjút, olajat vagy bármi más holmit adott eladás céljára: az utazó a pénzt [amit értük kapott] írja fel, és úgy térítse vissza a kereskedőnek, s a pénzről, amelyet a kereskedőnek átad, pecsétes elismervényt vegyen.

117. § Ha egy szabad embert kötelezettség kényszerített [fizetési kötelezettsége esedékessé vált], s ezért feleségét, fiát, vagy leányát pénzért eladta, vagy akár [adóssági] szolgálatra engedte át, három évig megvásárolójuk vagy [hitelező] gazdájuk házában dolgozzanak, s a negyedik évben felszabadításuk eszközöltessék.

129. § Ha egy szabad ember felesége más férfival fektében éretett: megkötözvén vessék őket a vízbe. Ha az asszony ura életben hagyja feleségét: a király is életben fogja hagyni szolgáját.

142. § Ha egy asszony férjét meggyűlölvén, »Hozzám ne nyúlj!« – mondotta [neki]: […] kerülete hatóságánál állapíttassék meg, s azután, ha [a nő] gondos volt, s hibával nem bírt, férje ellenben eljárván, nagyon megkevesbítette őt: ennek az asszonynak ne legyen büntetése; házassági ajándékát magához vévén, költözzék atyja házába.

143. § Ha a nő nem volt gondos, eljárogatott, házát szétszórta és férjét megkevesbítette: ezt az asszonyt vessék vízbe.

195. § Ha egy fiú apját megütötte: kezét vágják le.

196. § Ha egy szabad ember szabad ember fiának [tehát egy másik szabadnak] szemét elpusztította: pusztítsák el az ő szemét.

198. § Ha félszabad szemét pusztította el, vagy félszabad csontját törte el: egy manum [mértékegység, értéke: 505 g] ezüstöt fizessen.

199. § Ha szabad ember rabszolgájának szemét pusztította el, vagy szabad ember rabszolgájának csontját törte el [a rabszolga] árának felét fizesse le.

203. § Ha szabad ember fia vele egyenlő rangú szabad ember fiának arcát megütötte: egy manum ezüstöt fizessen.

15

LÁTÓKÖR *Agatha Christie*

Agatha Christie Mallowan (1890–1976) detektívregényeiről ismert írónőként vált világhírűvé. Mindemellett a régészet terén is gyakran említik nevét. 1930-ban, amikor az Orient express vasúton Keletre, a mai Irak területére utazott, ellátogatott az ókori Ur városában zajló ásatásokra is. Itt ismerte meg a fiatal régészt, Max Mallowant, akivel hamarosan összeházasodtak. Férjét rendszeresen elkísérte az iraki és szíriai ásatásokra: évente több hónapot töltöttek a régészeti területeken. Számos művét keleti élményei ihlették (pl. Gyilkosság Mezopotámiában), ám nemcsak íróként, hanem régész férje segítőjeként is emlékezünk rá. A kiásott tárgyakat megtisztította, bámulatos érzékkel rakta össze a töredékeket, fényképezett, segítette a dokumentálást.

„A világnak ezen az isten háta mögötti részén merőben új gondolat bérért dolgozni. Az expedíció merev elutasításba vagy tökéletes értetlenségbe ütközött. Elkeseredésükben a francia katonai hatóságokhoz fordultak. Azonnal megérkezett a hatásos válasz. A franciák letartóztattak kétszáz embert, vagy amennyire éppen szükség volt, és kirendelték őket kényszermunkára. A rabok igen nyájasak voltak, hangulatuk kiváló, és szemmel láthatólag élvezték a munkát. Este megmondták nekik, hogy másnap jöjjenek el megint – de egyetlen szál se jelent meg. Ismét a franciák segítségéhez folyamodtak, azok meg ismét letartóztatták a kívánt létszámot. A kényszermunkások megint csak dolgoztak, látható élvezettel. De harmadnap megismétlődött az egész: a munkások nem jelentek meg, működésbe lépett a francia erőszakszervezet."
(Agatha Christie: Így éltünk Mezopotámiában)

? Mit gondolsz, miért vártak a francia katonákra az ásatás munkásai?

16

MÚLT, JELEN, JÖVŐ *A hányatott sorsú Irak*

A Szabadság-emlékmű részlete, Bagdad

Az államok határai természetes módon, esetleg harcok nyomán, netán külső hatalmak nyomására alakulnak ki. Ez utóbbira példa Irak története.

A modern Irak az ókori Mezopotámia területén helyezkedik el. Mezopotámiában számos városállam, birodalom jött létre, illetve számos birodalom része volt e vidék. A sumer, az akkád, az óbabiloni, az asszír, az újbabiloni, a makedón, a pártus, a római, az újperzsa birodalom tartotta uralma alatt e térséget. A középkor során a különböző arab kalifátusok, a mongolok és a perzsák uralták. A 16. századtól az Oszmán Birodalom része lett.

Az első világháború idején a britek foglalták el, s az akkor létrejövő nemzetközi szervezet, a Népszövetség megbízásából Nagy-Britannia igazgatta. Az új terület határainak alapja egy világháború alatti titkos brit–francia egyezmény volt (a Sykes–Picot-egyezmény), amely felosztotta az akkori Oszmán Birodalom arabok lakta területeit. 1932-től aztán brit védnökség alatt független királyság lett. A második világháború idején Irak igyekezett függetlenedni Nagy-Britanniától, de az olajkutak közelsége miatt ezt az angolok megakadályozták:1941-ben megszállták Irakot. A megszállás 1947-ig tartott: ezután újra a korábbi királyi dinasztia igazgatta Irakot.

1958-ban egy katonai puccs megdöntötte a monarchiát, s Irak immár köztársasággá lett. Több vezetőváltás után 1979-től Szaddám Huszein irányította diktátorként az országot. 1980–1988 között az általa indított pusztító irak–iráni háború gyakorlatilag egy évtizedes állóháborút jelentett. A háború után Szaddám Huszein lerohanta a szomszédos Kuwait államot, de az ENSZ jóváhagyásával az USA-vezette koalíció kiűzte innen az irakiakat (ez volt az Öböl-háború). 2003-ban az USA és Nagy-Britannia megtámadta Irakot: tömegpusztító fegyverek birtoklásával vádolva meg az országot. Szaddám Huszeint elfogták, bíróság elé állították és kivégezték. Az újonnan létrejövő iraki kormányok képtelenek voltak megbirkózni a kialakuló polgárháborús helyzettel, s az ország területének egy részén berendezkedő ún. Iszlám Állammal. Gondot okoz ma is, hogy Irak mind etnikailag igen vegyes (arabok, kurdok, törökök lakják), mind pedig vallásilag megosztott: a síita és a szunnita iszlám követői mellett kis számban keresztények is jelen vannak. A vonalzóval meghúzott államhatárok miatt azóta is izzanak az ellentétek, s a rövid távú megnyugvás lehetősége nem látszik.

? Hogyan utal egyszerre Irak múltjára és a gyarmati uralom alóli felszabadulásra az emlékmű?

ÖSSZEGZÉS

Az állam meghatározott területen, közös főhatalom alatt álló emberek közösségét jelenti, amelynek feladata a belső rend fenntartatása, a védelem, a közigazgatás és gazdaságirányítás megszervezése. Az Óbabiloni Birodalom rövid virágkorának (Kr. e. 18. század) neves uralkodója volt Hammurapi, aki igazságos ítéleteivel próbálta egységesíteni növekvő birodalma jogéletét.

6. Az athéni demokrácia

1 „Később sokszor idézték […], hogy Drakón nem tintával, hanem vérrel írta törvényeit. Mikor megkérdezték tőle, miért sújtott halálbüntetéssel oly sok vétséget, Drakón állítólag azt felelte, hogy szerinte a kis bűnök is megérdemlik a halálbüntetést, a nagyobbakra pedig nem talált súlyosabbat." *(Plutarkhosz történetíró, Kr. u. 1–2. század)*

? Milyennek állítja be a történetíró Drakónt, akihez a hagyomány a törvények írásba foglalását köti? Mit jelent a „drákói szigor"?

2 „Ha valaki szándék nélkül ölt, menjen száműzetésbe. […] Ha pedig valaki egy gyilkost megöl vagy oka lesz halálának, […] ugyanolyan megítélés alá esik, mint aki egy athéni polgárt ölt meg." *(Drakón egy Kr. e. 5. századi feliraton fennmaradt törvényeiből)*

? A fennmaradt törvényrészlet alapján milyenek lehettek valójában Drakón törvényei? Mi segíthet egy forrás állításának ellenőrzésében? Mit eredményez a törvények írásba foglalása és nyilvánossá tétele?

3 „A szolóni alkotmányból a következő három pont látszik a legdemokratikusabbnak. Az első és legfontosabb az, hogy megtiltotta az adósrabszolgaságot, azután az, hogy lehetővé tette mindenki számára, hogy a sérelmet szenvedettekért elégtételt követeljen; a harmadik – és mint mondják, leginkább ennek következtében nőtt meg a tömeg ereje – a bírósághoz való fellebbezés. Mert ahogyan a nép ura volt a szavazókövecsnek, úgy ura lett az államnak is." *(Arisztotelész: Az athéni állam, Kr. e. 4. század)*

? Mit ért itt demokrácia alatt a szerző? Mivel biztosították a démosz befolyását Szolón törvényei?

4 „Annyi előjogot adtam a népnek, amennyi elég volt, nem nyomtam le becsét, túl se tetéztem azért […] az se tetszett, hogy hazánk dús rögén a jó s a hitvány mind egyenjogú legyen." *(Szolón költeményeiből, Franyó Zoltán fordítása)*

? A démosz mely rétegeinek kedvezett Szolón? Kik a „hitványak"? Miért lehettek elégedetlenek intézkedéseivel mind a gazdagok, mind a szegények?

5 ? Számold ki, mekkora arányt képviseltek a polgárokon belül az egyes vagyoni rétegek, s azon belül a leggazdagabbak és a legszegényebbek! Miért volt hátrányos Szolón rendszere az arisztokraták elszegényedő részének, s miért volt előnyös a démosz meggazdagodó részének ?

Arisztokrácia és démosz

Athén lakosságának jelentős részét a **démosz** (görög szó, jelentése: nép) adta, vagyis a kereskedők, a kézművesek, a parasztok mellett a napszámosok és a hajón szolgáló szegények rétege. A démosz szegényebb tagjait az **adósrabszolgaság** sújtotta: sokan saját maguk vagy családjuk rabszolgaságával váltották meg adósságukat. A kereskedők egy része azonban a gyarmatosítás nyomán vagyonossá vált.

Az athéni polisz területén az előkelők, vagyis az **arisztokrácia** (görög szó, jelentése: a legjobbak uralma) kezében volt a földek többsége. A politikai hatalmat is ők birtokolták: Athén királyságból a Kr. e. 8–7. századra arisztokratikus köztársasággá vált. Az arisztokraták közül kerültek ki a poliszt irányító hivatalnokok, az arkhónok. A Kr. e. 7–6. században a démosz szerepe egyre nőtt a gazdaságban és a hadseregben, ezért tagjai egyre több jogot követeltek.

Athénban **kezdetben** a **szokásjog** érvényesült, majd írásba foglalták a törvényeket a Kr. e. 7. század végén. A szigorú – bár a hagyománnyal ellentétben valószínűleg nem embertelen – törvények nyomán kevesebb lett az önkény, a vérbosszú, s nőtt a **jogbiztonság**. Egy különleges hatalommal bíró arkhón, **Szólon** a Kr. e. 6. század első felében eltörölte az adósrabszolgaságot, a külföldre eladottakat állami pénzen visszaváltotta, s az adósságokat érvénytelenítette. Jelentős újítása volt, hogy a **jogokat és kötelességeket vagyon** (jövedelem) **szerint** biztosította. Így bizonyos hivatalokba már bekerülhettek a **démosz vagyonosabb** tagjai, a **népgyűlésen** pedig a démosz szegényebb rétegei is megjelenhettek személyesen, s szavazatuk útján befolyással bírhattak a polisz ügyeire. A polgárok többsége járt iskolába, tudott írni-olvasni. Ennek alapvető szerepe volt abban, hogy viszonylag széles kör vehetett részt a politikában. Szolón elrendelte azt is, hogy **viszály esetén** minden polgárnak **kötelező** az **állásfoglalás**. Megjelent tehát az **állampolgári felelősség** gondolata.

Szolón intézkedései sértették az arisztokrácia érdekeit, a démosz pedig csalódott volt a földosztás elmaradása miatt. Ezután az arisztokrata nemzetségek viszálya következtében mintegy fél évszázadnyi **egyeduralom** (türannisz) jött létre Athénban. Ekkor jelentős középítkezések indultak el, s fejlődött a kereskedelem is. Az utolsó, zsarnoki hatalmat gyakorló egyeduralkodót (türannosz) Kr. e. 510-ben űzték el. Megnyílott a lehetőség a démosz jogainak kiterjesztésére.

200 mérő alattiak	18 000 fő
200 mérő fölöttiek	6 000 fő
300 mérő fölöttiek	750 fő
500 mérő fölöttiek	250 fő
Összesen	25 000 fő

mérő: űrmérték, 51,5 liter;
500 mérősök: 500 mérő gabonának megfelelő évi jövedelemmel rendelkezők

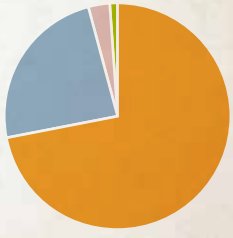

Az athéni polgárok becsült száma vagyoni osztályok szerint (Kr. e. 6. század)

Az athéni demokrácia kialakulása és Athén felemelkedése

A **Kr. e. 508-ban** a démosz segítségével hatalomra kerülő **Kleiszthenész** újabb jogokat biztosított a **démosz tagjainak**. Kleiszthenész megváltoztatta a phülérendszert (a phülé görög szó, eredeti jelentése: törzs; később területi egység). Immár nem származásuk vagy vagyonuk, hanem a **lakóhelyük szerint** osztotta csoportokba a polgárokat. Az új területi alapú közigazgatási rendszerben a démosz tagjai voltak létszámfölényben, ezáltal nőtt a démosz befolyása.

A Kr. e. 6. század végére szinte az egész a Közel-Keletre a Perzsa Birodalom terjesztette ki hatalmát. A Kr. e. 5. században Hellászra támadó **perzsákat** Athén és a vele szövetséges poliszok **visszaverték**. A háborúban Athén jelentősen fejlesztette **flottáját**, ezt követően a perzsaellenes katonai szövetség, a **Déloszi Szövetség** vezető hatalma lett. A flottánál betöltött szerepük és a fejlődő kereskedelem révén **a démosz befolyása** tovább **nőtt**.

A rendszeres háborúk nyomán a sztratégoszok, vagyis a phülénként választott hadvezérek hatásköre kiterjedt a külpolitikai és gazdasági problémák kezelésére is. **Sztratégoszként** irányította Athént **Periklész**, aki a polisz fénykorában tizenöt évig (Kr. e. 444–429) töltötte be ezt a tisztséget. Periklész kiváló **szónokként** el tudta fogadtatni intézkedéseit a néppel. Csökkentette az arisztokrata vezetésű hivatalok befolyását, így a népgyűlése lett a legfőbb hatalom. A démosz szegényebb tagjainak közügyekben való részvételét (azaz politizálását) **napidíjakkal** segítette, vagyis az esküdtbíróságok munkájában részt vevő szegény polgárok pénzt kaptak. A **polgárok körét** viszont **szűkítette**: csak az számított polgárnak, akinek mindkét szülője athéni polgárcsaládból származott.

A Déloszi Szövetség tagállamai és lázadásaik Athén ellen, Kr. e. 5. század

6

Periklész mellszobra

„Az egyébként arányos testalkatú gyermek feje feltűnően hosszú volt. Ezért ábrázolták Periklészt szobrain majdnem mindig sisakkal a fején. […] Az athéni költők szkhinokephalosznak, hagymafejűnek nevezték. […] Ha birkózás közben földhöz vágom, akkor is ő marad felül. Bebizonyítja, hogy nem fektettem két vállra, és elhiteti azokkal is, akik a birkózást végignézték." *(Plutarkhosz történetíró Periklészről)*

? Mire utalt a sisak Periklész fejformáján kívül? Mit árul el az athéni demokráciáról a költők gúnyolódása? Miért fontos jellemzője ez a demokráciának? Milyen képességek segítségével őrizte meg hatalmát tizenöt éven át Periklész?

7

„Mindig is az volt a helyzet, hogy az erősebb uralkodik a gyengébb felett. Mi méltónak is tartottuk magunkat erre a szerepre." *(Thuküdidész görög történetíró, Kr. e. 5. század)*

? Miként tekintett Athén a Déloszi Szövetség tagjaira? Miért lázadtak Athén ellen?

8

„Periklész pedig igyekezett felvilágosítani a népet, hogy ezekről a pénzekről [azaz a Déloszi Szövetség adóiról] nem tartoztak ők számadással a szövetségeseknek, akik helyett harcolnak." *(Plutarkhosz)*

? Mely területeken helyezkedtek el a Déloszi Szövetség tagjai? Mi biztosította a szövetség hatalmát? Miért volt hátrányos a szövetségeseknek, hogy Periklész Déloszról Athénba költöztette a Szövetség pénztárát? Mire költötte Athén a szövetségesektől szerzett adót?

9

? Miben ítélhették meg másként az athéni polgárok és a Déloszi Szövetség tagjai a befizetett adók sorsát és az arról való számadást? Miként tekintett Athén a Déloszi Szövetség tagjaira? Miért lázadtak Athén ellen?

10 „Periklész kerülte a gyakori találkozást a néppel, hogy meg ne unják; ritkán vegyült el közéjük, nem szólalt fel minden ügyben, és nem lépett fel gyakran nyilvánosan, hanem […] rendkívüli alkalmakra tartogatta magát […] Hagyta, hogy a kevésbé fontos ügyeket barátai és más szónokok intézzék. […] Platón szerint bőven töltögette a polgároknak a szabadság italát." *(Plutarkhosz)*

? Mi volt a szabadság itala, mit eredményezett ennek megízlelése? Hogyan viselkedett Periklész mint politikus? Mely tényezők befolyásolják egy politikus megítélését?

11 „Az ő [Periklész] idejében névlegesen ugyan demokrácia jött létre, valójában azonban az első polgár uralma." *(Thuküdidész)*

? Mivel magyarázható, hogy az arisztokrata származású Periklész több mint harminc éven át játszott vezető szerepet Athénban?

12

Drakón a szokásjogot írásba foglalta	Kr. e. 621
Szolón reformjai – jövedelemalapú alkotmány, adóságelengedés	Kr. e. 594
Türannisz – kedvezmények a démosznak	Kr. e. 560–510
Kleiszthenész reformjai – a demokrácia kialakulása, phülérendszer átalakítása	Kr. e. 508
Periklész kora – a démosz további jogokat kap	Kr. e. 5. század

JOGEGYENLŐSÉG

A jogegyenlőség kialakulásának állomásai

? Mennyi idő alatt vált a démosz jogilag egyenlővé az arisztokráciával? Azonosítsd a hatalomgyakorlásban részt vevő társadalmi csoportokat a politikusok reformjai kapcsán!

13 ? Mely részekből állt egy phülé? Állapítsd meg, hogy a phülék mely részein lehettek többségben a démosz tagjai! Milyen politikai következményekkel járt a phülékben a démosz többsége? Mely hivataloknak volt szerepe a törvényhozásban, melyeknek a bíráskodásban, és melyeknek az állam irányításában? Miért voltak olyan sokan az esküdtbíróságok tagjai? Kiknek nem volt politikai joguk? Mely hivatalnokokat sorsolták, melyeket választották, és miért? Melyek voltak a népgyűlés legerősebb jogai? Mit értünk a közvetlen demokrácia fogalmán az ábra alapján?

Periklész vezetése idején **Athén újjáépült** és Hellász gazdaságilag és katonailag legerősebb poliszává vált. Ehhez az attikai ezüstbányák, a leggazdagabb polgárok adószerű anyagi hozzájárulásai és a Déloszi Szövetség tagállamainak túladóztatása biztosítottak forrást.

Az athéni demokrácia működése

A Kr. e. 5. századra létrejövő berendezkedést népuralomnak, vagyis **demokráciának** nevezzük. A **népgyűlésnek** és az **ötszázak tanácsának** volt a legnagyobb a befolyása, és ezekben már a démosz tagjai voltak többségben. Az athéni polisz népgyűlése a **tisztviselők többségét sorsolta** (pl. az esküdteket), egyeseket viszont **választott** (pl. a sztratégoszokat), szavazott a **törvényekről**, a háború és béke kérdéseiről. Az összes athéni **polgár** – vagyis a húsz év feletti, athéni születésű, szabad férfi – megjelenhetett a népgyűlés helyszínén, s szavazatával befolyásolhatta a döntéseket. A népgyűlés **nem állandóan** ülésezett, hanem szabályos időközönként hívták össze.

A népgyűlés napirendjét és a napi ügyek intézését az **ötszázak tanácsa** határozta meg, melynek tagjait a **tíz phülé**ből sorsolták. Mivel ötszáz ember egyszerre nem alkalmas a napi ügyek intézésére, egy-egy phülé 50 tagú küldöttsége az év egytized részében látta el ezt a feladatot.

A zsarnokság visszatérésének meggátolására hivatkozva vezették be a **cserépszavazás** intézményét. Azt a politikust, akire – mint zsarnokságra törőre – a legtöbben szavaztak, tíz évre száműzték a városállamból, bár vagyonát megtarthatta.

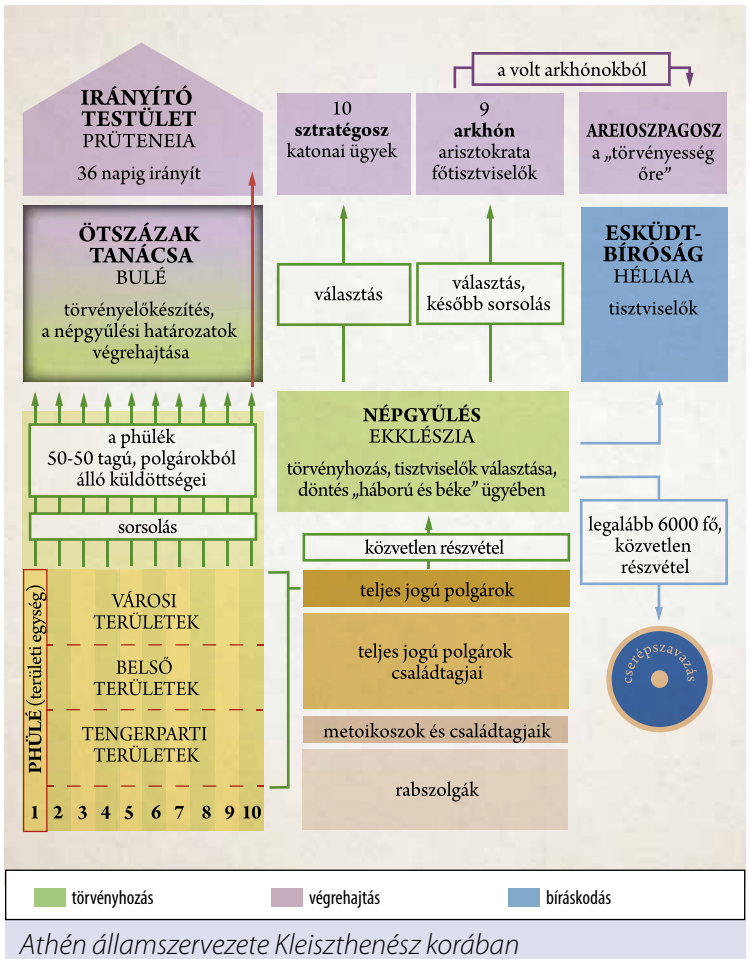

Athén államszervezete Kleiszthenész korában

Az **esküdtbíróság** munkájában minden athéni polgár részt vehetett. A hatezer tagú testület döntött a peres ügyekben és a sztratégoszok beszámolóiról, megállapíthatta a törvényjavaslatok jogellenességét is. A demokrácia virágkorában a tisztviselők ellenőrzésének a jogát is megszerezte a volt arkhónokból álló Arész-dombi tanácstól **(Areioszpagosz)**.

Az athéni demokrácia értékelése

Athénban közvetlen demokrácia volt, nem a mai polgári demokráciákra jellemző képviseleti rendszer. Ez a **démosz uralmát** jelentette, bár a nők, a lakosság több mint egyharmadát adó rabszolgák és az Athénba települt, elsősorban kézművesként és kereskedőként dolgozó metoikoszok sem rendelkeztek **polgárjoggal**. **Nem** volt **általános választójog**, a metoikoszok adóztak, miközben nem volt beleszólásuk a közügyekbe.

Athénban a **polgárok kisebbségben voltak** a többi lakóhoz képest. A polgárjoggal rendelkezők részt vehettek az állam életében, de a fizetést nem biztosító legfontosabb hivatalokat csak vagyonos polgárok tudták betölteni. A politikai intézményeknek **nagyszámú és változó összetételű tagsága** volt; mindez a megvesztegetést és a zsarnokságot volt hivatott megelőzni.

Perikész időszakától a **napidíj** bevezetésével a szegényebb polgároknak is lehetőségük nyílt részt venni a politika formálásában. Lehetővé vált az is, hogy a legszegényebbek is részt vehessenek a **színházi** bemutatókon, hiszen a polisz ez esetben is napidíjat juttatott. Az előadások jelentősen befolyásolták a polisz **politikai hangulatát**.

A népgyűlés vitái **nyilvánosak** voltak, ezen bármely polgár jelen lehetett, s hozzá is szólhatott. Mai értelemben vett **politikai pártok nem voltak**, legfeljebb titkos politikai csoportok. A népgyűlés döntéseire erős lehetett a **népvezérek** (demagógok) befolyása: a féligazságokkal meggyőzött tömeg pillanatnyi hangulatának megfelelően szavazott. A **cserépszavazás** sok esetben a **politikai** ellenfelek eltávolítására szolgáló **eszközzé** silányodott: az egyén **lét- és vagyonbiztonságát** erősen veszélyeztetve.

Szavazócserepek – Themisztoklész athéni politikus és hadvezér nevével

Mindezen hiányosságai, ellentmondásai és veszélyei ellenére az athéni demokráciát (és a római köztársaságot) követően az újkorig nem volt olyan politikai rendszer, amely a **társadalom** ilyen **széles körének** biztosított **azonos jogokat** és a **közügyek intézésébe** való beleszólást.

Az esküdtbíróság kétfajta szavazókorongja, amelyek közül az egyiket az urnába dobták

14

? Miért volt praktikus, hogy a bűnösséget és az ártatlanságot jelképező korongok között csak egy apró lyuk különbség volt? (A korongot a rudacskák két végénél fogva dobták az urnába.)

15

„Mindenki vett egy osztrakont, cserépdarabot, ráírta, kit akar a városból eltávolíttatni, és az agorán odavitte egy palánkkal körülkerített helyre. Az arkhónok először is megszámlálták a szavazatokat, mert ha kevesebben szavaztak hatezernél, az osztrakiszmosz nem volt érvényes. Azután a szavazatokat nevek szerint külön-külön csomóba rakták, majd hírnök adta tudtul a népnek, hogy kire esett a legtöbb szavazat, s azt vagyonának meghagyásával tíz évre száműzték." *(Plutarkhosz történetíró)*

? Eredetileg kiknek az eltávolítását célozta a cserépszavazás intézménye? Mi volt a szavazás során az érvényességi küszöb? Milyen büntetést róttak arra, akire a legtöbb szavazat esett? Mai fogalmaink szerint demokratikus módszer volt-e a cserépszavazás? Mely visszaélésekre adhatott alkalmat?

16

„Egy írástudatlan és bárdolatlan falusi ember odaadta osztrakonját Ariszteidésznek, akit csak úgy találomra szólított meg, és megkérte, írja fel rá Ariszteidész nevét. Ő elcsodálkozva kérdezte meg tőle, mit vétett neki Ariszteidész. »Semmit – felelte –, de unom már, hogy mindenfelé Igazságosnak nevezik.« Ezt hallva, Ariszteidész nem szólt semmit, felírta nevét a cserépdarabra, és visszaadta a falusinak." *(Plutarkhosz történetíró Ariszteidész athéni politikusról és hadvezérről)*

? Milyen veszélyei lehettek a közvetlen demokráciának? A modern államszervezetek miként igyekeznek ezt a veszélyt elhárítani? A közvetlen demokrácia mely módja fordul elő manapság is?

17

? Mit jelez, hogy rengeteg hasonló kézírású cserepet találtak ugyanazzal a névvel? A források szerint Kleiszthenész vezette be a cserépszavazás intézményét. A történészek egy része viszont úgy gondolja, inkább Themisztoklész, aki ezúton száműzette ellenfelét, majd maga is cserépszavazás következtében kényszerült örökre elhagyni hazáját. Mi lehetett a cserépszavazás bevezetésének célja már eredetileg is, ha tudjuk, hogy a száműzöttek többségét néhány éven belül – ha a politikai helyzet változása úgy kívánta – visszahívták?

Thuküdidész: Periklész beszéde a Spártával vívott háborúban elesett athéniak temetésén (Kr. e. 5. század)

„Olyan alkotmánnyal élünk, amely nem igazodik szomszédaink törvényei után, s inkább mi magunk szolgálunk például, mintsem hogy utánoznánk másokat. A neve pedig, mivel nem kevesekre, hanem a többségre támaszkodik: demokrácia. Törvényeink szerint a személyes ügyeket tekintve, mindenki egyenjogú, de ami a megbecsülést illeti, hogy a közösség előtt kinek miben van jó híre, itt nem a társadalmi helyzet, hanem a kiválóság ér többet, és ha valaki olyasmire képes, ami a város javára van, szegény sorsa és így jelentéktelen társadalmi rangja nem áll útjában.

A szabadság szellemében intézzük el közügyeinket, és mindennapi tevékenységeink során nem válunk gyanakvókká egymással szemben, […] amit az állam parancsolt, elsősorban tiszteletből nem merjük áthágni, engedelmeskedve azoknak, akik éppen az élén állnak, és a törvényeknek, különösképpen azoknak, amelyek az igazságtalansággal sújtottakat védik, és azoknak, amelyek bár íratlanok, megsértésüket gyalázatnak tekinti. […]

Egyformán gondunk van a házunk és az állam ügyeire, és bármilyen mesterséget űzzön is valaki közülünk, jól tájékozott a közügyekben. Mert mi vagyunk az egyetlenek, akik azokat, akik ezektől távol tartják magukat, nem visszavonultaknak tartjuk, hanem egyenesen semmirekellőknek, és mi magunk döntjük el vagy fontoljuk meg helyesen ügyeinket, azt tartva, hogy a szavak nem ártanak a tetteknek, az már inkább, ha – mielőtt hozzákezdenénk – nem tisztázzuk előbb okos beszéddel, hogy mit kell cselekednünk."

Pszeudo-Xenophón: Az athéni állam (Kr. e. 5. század)

„Ami az athéni kormányt illeti […] nézetem szerint ott méltán kapnak többet a szegények és a nép, mint a nemesek és a gazdagok, azért, mert a nép hajtja a hajókat, s adja meg az államnak a hatalmat; hiszen a kormányosok, a hajóparancsnokok és alparancsnokok, másodkormányosok, hajóácsok – ezek adják meg az államnak a hatalmat, sokkal inkább, mint a nehézfegyverzetűek, a nemesek és az előkelők. Minthogy tehát így áll a dolog, méltányosnak látszik, hogy mindenki részesedjék a tisztségekben, részint a most szokásos sorsolás, részint a kézfeltartással való választás révén, s hogy minden polgár, aki csak akar, szólhat a nyilvánosság előtt.

Aztán valahány tisztség van, mely, ha jó kezekben van, boldogulást, ha nem jó kézben, veszedelmet hoz az egész népre – ezekben a tisztségekben a nép nem is kíván részesedni. Úgy gondolják, hogy nem kell sorshúzás útján részesedniük sem a sztratégosz, sem a hipparkhosz [lovassági parancsnok] tisztségében, hiszen tudja a nép is, hogy több haszon van abból, ha nem maga látja el ezeket a hivatalokat, hanem hagyja, hogy a legtekintélyesebbek lássák el.

Hanem valahány tisztség van, amely fizetéssel jár és hasznot hoz a házhoz, azokat a nép törekszik betölteni. Azután itt van, amin a gyermekek is csodálkoznak, hogy mindenütt több előnyt biztosítanak a hitványaknak és szegényeknek, a népből való embereknek, mint az előkelőknek, de mindjárt kiderült, hogy éppen ezzel őrzik meg a demokráciát. Mert, ha a szegényeknek, a népből valóknak, a kisembereknek jól megy dolguk, és az ilyenek tömeggé lesznek, gyarapítják a demokráciát, ha viszont a gazdagoknak és előkelőknek menne jól a dolguk, úgy a népből való emberek éppen a saját magukkal szemben álló pártot erősítenék."

18 Melyik társadalmi réteg szemszögéből ítélkezik az első forrás? Miben látták jobbnak államformájukat az athéni démosz tagjai a többi polisz államformájánál? Valóban a többség uralma volt az athéni demokrácia – ahogy azt Periklész állítja? Válaszodat indokold!

19 Minek alapján tehettek különbséget a polgárok között? Mit várt el a városállam a polgáraitól a közügyek terén? Minek tekintették mások – Athén ellenfelei – a nyilvános vitát, és minek az athéniak?

20 Kikhez beszélt Periklész? Ennek fényében mi lehetett a beszéd konkrét célja?

21

Az athéni népgyűlések színhelye: a Pnüx-domb

Mire szolgál a középen lévő kő emelvény? Mit eredményezett, hogy a Kr. e. 5. században itt körülbelül 6000 fő fért el? A 30–40 ezer fős attikai polgárság mekkora hányadának részvétele mellett volt határozatképes a népgyűlés?

22 Melyik társadalmi réteg szemszögéből ítélkezik a második szöveges forrás?

23 Mely területen jutott jelentős szerep a démosz szegényebb rétegeinek? Milyen jövedelemszerzési lehetőségei voltak a szegény polgároknak?

24 Miként valósult meg Athénban a nyilvánosság? Milyen módszerrel döntöttek a katonai vezetők személyéről? Miként hatott a tömegesen sorsolt hivatalok léte a választott hivatalok megítélésére?

25 Mely fegyvernem volt a legfontosabb Athénban, s miért? Mi biztosította a demokratikus berendezkedés fennmaradását?

LÁTÓKÖR *Az athéni hivatalnokok sorsolása, mint istenítélet*

26

A sorsológép egy márványlapból állt, amelynek bal oldalán függőlegesen egy alul nyitható-csukható cső húzódott. A kőlap felületén rések sorakoztak, öt (vagy több) függőleges sorba rendezve. E résekbe be lehetett helyezni egy-egy lapocskát. A réssorok fölé egy-egy betűt vésték. Az esküdti szerepre vállalkozó polgárok azonosító táblácskáját bedobták abba a ládába, amelyen az ő phüléjének betűjele (pl. B) szerepelt. A táblácskákat behelyezték a sorsológép réseibe. Ezután fehér és fekete kockákat (golyókat) ráztak össze egy edényben, majd tetszőleges sorrendben bedobálták őket a csőbe, amely a sorsológép bal oldalán húzódott.

A sorsolást végző ezután kisorsolta az első vízszintes sort. Vagyis egy olyan sort, amely tíz táblát tartalmazott, egyet-egyet minden phüléből. Kinyitották a cső alján lévő ajtócskát, amin egyetlen kocka (golyó) fért át. Ha a kiguruló kocka fehér volt, az első sorban szereplők ki lettek sorsolva, vagyis táblácskáikat kiszedték, és bedobták a Bíróság feliratú ládába. Egy bíróság legalább 500 fő volt.

A sorsolás ellen nem lehetett fellebbezni, hiszen nem emberi döntés, hanem a véletlen eredménye volt: egyfajta istenítélet. Az átlagos ügyekből négyet, bonyolultabb ügyekből kevesebbet tárgyaltak egy nap. A peres felek esküt tettek arra, hogy csak az ügy tárgyáról fognak beszélni. A vádra és a védelemre szánt időt vízórával mérték.

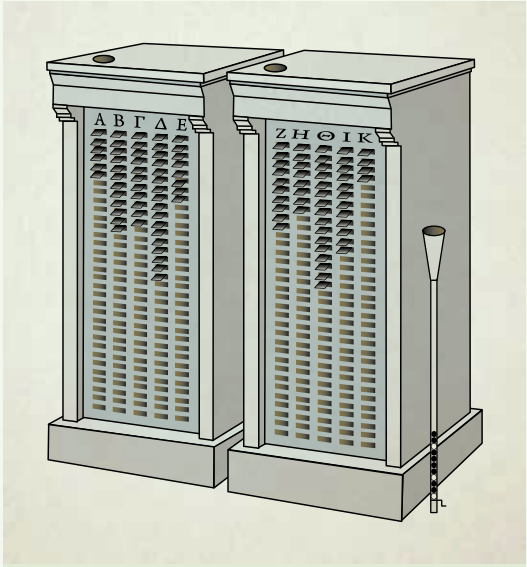

A sorsológép rajza

? Miért sorsolták a bírákat? Milyen szakértelemmel bírtak a kisorsoltak? Mi volt ennek veszélye? Miért volt ez a rendszer hasznos? Manapság van-e példa arra, hogy nem szakértő, jogi végzettségű, hanem egyszerű polgárokból álló bíróság dönt peres ügyekben? Miért döntöttek gyorsan az ügyekről? Mi volt a gyorsaság veszélye, és mi volt a haszna?

MÚLT, JELEN, JÖVŐ *Mit érdemel a zsarnok(ság)?*

27

Az USA egyik tagállama, Virginia címerén latin nyelvű felirat vesz körül egy amazonnak öltözött nőalakot (Virtust, vagyis az Erényt), aki karddal és lándzsával a kezében egy koronájától megfosztott férfialak fölött áll. A címer felirata („Sic semper tyrannis!", vagyis „Mindig így járjanak a zsarnokok!") az állam mottója is egyben. Ezt a címert 1861-ben fogadták el, amikor Virginia kivált az unióból a polgárháború (1861–1865) kezdetén. A „Sic semper tyrannis!" mondat az amerikai polgárháború végén is elhangzott: a Lincoln elnököt megölő gyilkos kiáltotta szörnyű tette közepette.

? Miként bánt Athén a türannoszokkal? Miért veszélyes módszer a zsarnok meggyilkolása? Azonosítsd a címeren megjelenő szimbólumokat! Nézz utána, miért kiálthatta (állítólag) a „Sic semper tyrannis!" mondatot Abraham Lincoln amerikai elnök gyilkosa 1865. áprilisi 14-én a merénylet közben! Milyen eszközökkel előzik meg a modern demokráciák a politikai vezetők túlhatalmának kialakulását?

ÖSSZEGZÉS

Az athéni társadalom jelentős részét kitevő démosznak kezdetben nem voltak politikai jogai. A démosz katonai és gazdasági szerepe, illetve jelentős létszáma miatt egyre több jogot nyert el. A demokrácia Kleiszthenész és Periklész idején (Kr. e. 5. század) teljesedett ki Athénban. Az athéni demokrácia politikai jogokat csak a 20 év feletti, polgárjoggal rendelkező családból származó férfiaknak biztosított. Az athéni demokrácia több eleme (pl. állampolgári felelősség, nyilvánosság, a közügyekben való részvétel igénye) a modern demokráciáknak is sajátja. Az athéni demokrácia ugyanakkor csak egy szűkebb rétegnek adott politikai jogokat. A saját polgárainak jog- és vagyonbiztonságát sem mindig biztosította. A hatalomban való állampolgári részvétel és a hatalom ellenőrzésének elve megvalósult, de társadalmi tekintetben nem beszélhetünk mai értelemben vett demokráciáról.

7. A római köztársaság

1 „Bár a szavazásból egyetlen egy polgár sincs kizárva, a hatalom még sincs a szegények és a tömegek kezében."
„A viszonyokat nem a személyek száma, hanem tekintélye alapján kell megítélni." *(Cicero római államférfi és filozófus írásaiból, Kr. e. 1. század)*

? Mire utal Cicero? Miként érvényesült a leírt elv a római népgyűléseken? Ki számított tekintélyesnek a római társadalom körében? Mi volt az oka annak, hogy nem a tömegek kezében volt a döntés?

2 „Valamikor réges-régen, amikor az ember teste még, nem úgy, mint manapság, nem forrott eggyé, hanem valamennyi testrésznek megvolt a maga saját véleménye, a maga szava, méltatlankodni kezdett valahány, hogy övé a gond, a munka és a fáradság, amivel mindent megszerez a gyomornak, az pedig ott középen mit sem tesz, csak élvezi a gyönyörűségeket, amiket a többi nyújt neki; összeesküdtek hát, hogy a kéz nem viszi az ételt a szájhoz, a száj nem fogadja el, amit adnak neki, a fogak pedig nem rágják meg. Haragjukban éhséggel akarván megzabolázni a gyomrot, azzal együtt az egész testet teljes sorvadásra juttatták a tagok." *(Egy senator tanmeséje a Kr. e. 5. századból, amellyel a hagyomány szerint a Rómából kivonuló és jogokat követelő plebejusokat megnyugtatta)*

A tanmese egy 17. századi ábrázolása

? Mely csoportnak feleltethető meg a tanmesebeli gyomor? Mi lehetett a tanmese tanulsága a rómaiak számára? Miben voltak hasznosak az egyes társadalmi csoportok a közösség számára? Miért volt még a kora újkorban is aktuális a tanmese?

3 ? Mely jogokban nem részesültek eredetileg a plebejusok? Mennyi idő alatt lettek jogilag egyenlők? Miért nyertek el egyre több jogot? Athén mely társadalmi rétegével állíthatók párhuzamba a római plebejusok?

A vérségi, a vagyoni és a területi elv

A római társadalom alapja a **család** (familia) volt. Az egymással rokon családokból álló **nemzetségekből** (gens) létrejövő politikai egység a curia. A curiák jelentették a népgyűlés (comitia curiata) alapegységét, s a korai római hadrend is ezek alapján épült fel.

Ezen népgyűlés feladata volt kezdetben a törvényhozás, a háború és béke ügyében történő döntéshozatal, de befolyása az idők során egyre csökkent, elsősorban a családjog területére szorult vissza. A köztársaság kezdeti időszakában e népgyűlésen az ősi római nemzetségek tagjai **(patríciusok)** és a hozzájuk tartozó szegényebb nemzetségek tagjai (cliensek) vehettek részt. A népgyűlés összetételét tehát kezdetben a **vérségi elv** határozta meg.

Később a származás mellett egyre fontosabb lett a vagyon: a római városlakókat **öt vagyoni osztályba** sorolták. A vagyoni beosztás szerint létrejött népgyűlés (comitia centuriata) résztvevője **minden polgár**, akik **vagyoni helyzetük** alapján összeállított csoportokban (centuriák szerint) szavaztak. Az első vagyoni osztálynak több szavazata volt, mint a többi négynek, így ez a legvagyonosabbak befolyását biztosította. A comitia centuriata feladata lett a törvényhozás és a főhivatalnokok megválasztása.

A nemzetségekbe nem tartozó, ám katonáskodó parasztok, kereskedők és kézművesek (azaz a köznép, a **plebejusok**) kezdetben nem rendelkeztek politikai jogokkal. Később azonban Róma hódításokba kezdett, ami növelte a katonáskodó plebejusok jelentőségét, így ez a réteg politikai jogokhoz jutott. A Kr. e. 5. században még csak a plebejusok népgyűlése volt a területi alapon szerveződött comitia tributa (a tribus latin szó, jelentése: törzs). Itt választották a plebejusokat képviselő hivatalnokokat, a **néptribunusokat**. A plebejusok néhány évszázad alatt (a Kr. e. 3. századra) **jogilag egyenlők** lettek a patríciusokkal. Népgyűlésük a Kr. e. 3. században már törvényeket is hozhatott. A szavazás területi egységenként történt: a vidékiek ugyanakkor politikai jogaikat csak Róma városába utazva gyakorolhatták.

A népgyűléseken az egyes **hivatalnokok** által benyújtott **javaslatokról** szavaztak. A szavazás idővel titkossá vált. A római **népgyűlések** jelentősége folyamatosan csökkent az egyes hivatalnokok és a senatus mellett.

JOGEGYENLŐSÉG

A néptribunusi tisztség létrehozása	Kr. e. 494
A XII táblás törvények megalkotása	Kr. e. 451–450
Házasságkötés patríciusok és plebejusok között	Kr. e. 445
Az egyik consul plebejus legyen	Kr. e. 367
Az adósrabszolgaság eltörlése	Kr. e. 326
A plebejusok viselhetik a legfőbb papi tisztségeket is	Kr. e. 300
A plebejus népgyűlés határozatai senatusi jóváhagyás nélkül is érvényesek	Kr. e. 287

A plebejusok jogegyenlőségének kialakulása

A római köztársasági államszervezet és működése

Semmilyen tisztséget sem tölthetett be egy hivatalnok egyedül. Ez a kollegialitás elve. A **hatalmat** tehát **megosztották**, s az egyik hivatalnok a másik működését **ellenőrizhette**, sőt érvényteleníthette annak döntéseit. A hivatalok betöltésének **idejét** legtöbbször egy évre **korlátozták**, s viselőik a következő évre nem voltak újraválaszthatók. Ezzel az állam vezetőinek **túlhatalmát**, tulajdonképpen a királyok visszatérését kívánták **megakadályozni**.

Az állam élén **két** egyenrangú **consul** állt: ők voltak a legfőbb állami és katonai vezetők. A consulok kezdetben a patríciusok közül kerültek ki, ám később az **egyik consulnak plebejus** származásúnak kellett lennie.

A kezdetben 300 tagú **senatus** joga volt törvények kezdeményezése, a külügyekben való döntés és a hivatalnokok ellenőrzése. Számos döntése kötelező érvényű volt.

Az államot érintő **végveszély esetén** a senatus kezdeményezésére a consul kinevezett egy **dictatort**. (A consul önmagát nem nevezhette ki.) A dictatori tisztséget a veszély elmúltáig, de legfeljebb hat hónapig lehetett betölteni. Ezalatt a többi hivatal nem működhetett. A **néptribunusok** a plebejusok érdekeinek védelmében a senatus (és akár egymás) döntéseit is érvénytelenítették, vagyis **vétójoguk** volt. A **praetori** tisztség betöltői az igazságszolgáltatás ügyeivel foglalkoztak. A senatus névjegyzékének összeállítását és a polgárok vagyoni osztályokba sorolását a **censorok** végezték. A pénzügyekkel foglalkozó tisztviselők a **quaestorok** voltak, számuk gyors növekedése követte a birodalommá válás folyamatát.

Az államhatalom jelképe a vesszőnyalábba (fasces) helyezett bárd volt, melyet a tisztségviselőket kísérő törvényszolgák vittek magukkal, hogy a magistratusnak kijáró tiszteletet betartassák. A fasces a büntető hatalom és az összefogás erejét jelképezte.

4

„Már kora reggel kimegy a forumra, és tárgyal azok ügyében, akik megkérték rá, majd mikor visszatér birtokára, télidőben egyszerű öltözetben, nyáron pedig ruhátlanul dolgozik, együtt étkezik cselédeivel, ugyanabból a kenyérből eszik, és ugyanabból a borból iszik, mint azok." *(Plutarkhosz történetíró leírása a Kr. e. 2. században élt Cato censorról)*

? Milyen tulajdonságokat tartottak erénynek a köztársaság korában? Miben más ez, mint a görög ideál?

5

„A néptribunus személye szent és sérthetetlen, […] mert a népnek van szentelve, és a nép érdekeiért harcol. De ha hűtlenné válik hivatásához, ha igazságtalanul jár el a néppel szemben, ha megakadályozza hatalma gyakorlásában, és meghiúsítja szavazati jogát, önmagát fosztja meg méltóságától, mert nem végzi el azt, amiért kapta; ha nem így volna, a néptribunus lerombolhatná a Capitoliumot, és felgyújthatná a haditengerészet szertárát, és mégis néptribunus maradna." *(Plutarkhosz)*

? Mire kell törekednie a néptribunusnak? Mikor távolítható el egy néptribunus a szöveg szerint? Ki határozta meg, hogy mi a nép érdeke? Mennyiben lehet önálló egy megválasztott hivatalnok?

6

? Mely társadalmi csoportok voltak az egyes népgyűlések tagjai? Melyik népgyűlés volt a legfontosabb az ábrán szereplők közül? Indokold meg a válaszodat! Miért volt több azonos hivatalnok? Mely elvek szerint szerveződtek az egyes népgyűlések? Mely népgyűléseknél számított a származás? Miért volt komoly kedvezmény a néptribunusi vétójog? Miért volt fontos a censori hivatal?

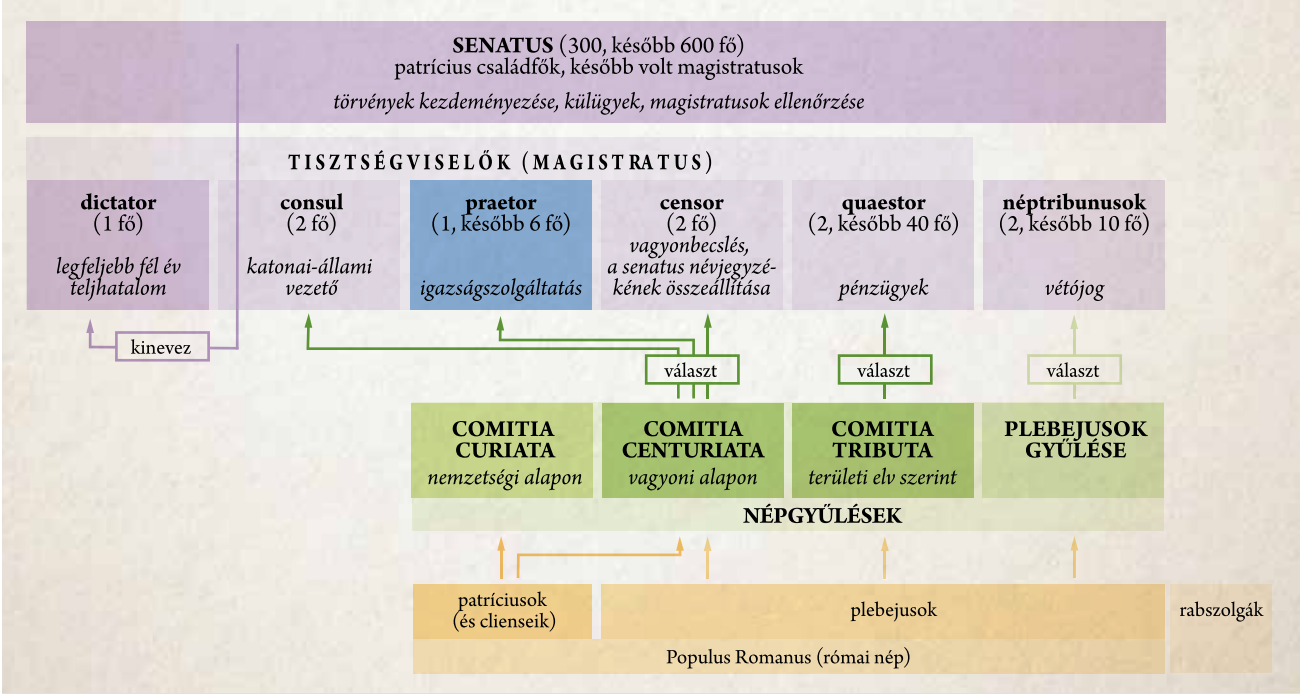

A római társadalom és államszervezet a köztársaság korában a Kr. e. 4. században

7

A lictorok (törvényszolgák) által hordozott fasces egy 18. század végi francia ábrázoláson (felirata magyarul: a köztársaság egysége, oszthatatlansága, szabadság, egyenlőség, testvériség vagy halál)

? Miként törik egy vessző önmagában, s miként, ha számos vessző van összekötözve? Miért vették ki a bárdot a városfalon belül a fascesből? Miért tarthatták példaképüknek a római köztársaságot a nagy francia forradalom résztvevői? Mely politikai eszme kapta a nevét a fascesről?

A római köztársaság időszakához köti az **utókor** a **szabadság**, az állampolgári **jogok** és **kötelességek** harmóniájának gondolatát. Az újkori **politikai élet szókincsének** egy része is római gyökerekre vezethető vissza (például szenátus, diktátor). Ugyanakkor Athénhoz hasonlóan Róma **sem volt a mai értelemben vett demokratikus** berendezkedésű állam. Nem létezett általános választójog, a nők, a rabszolgák és sokáig a plebejus rómaiak sem rendelkezhettek politikai jogokkal. A népgyűlés résztvevői nem módosíthatták az eredeti indítványokat, csupán szavazhattak az eléjük kerülő javaslatról. Véleményüket legfeljebb a nem hivatalos gyűléseken mondhatták el. Mai értelemben vett **népképviselet nem volt**: a tisztviselők a senatusnak tartoztak felelősséggel, nem a népnek. Választásukat sokszor megvesztegetés, utcai erőszak kísérte. Nem kaptak fizetést, ám a későbbi politikai és gazdasági kapcsolatok kárpótolták a választásba és a hivatalviselésbe fektetett áldozatot.

Válságtünetek – Caesar diktatúrája

A **Kr. e. 2. századra** Róma már a **Földközi-tenger nyugati medencéjének urává** és a Mediterráneum legerősebb hatalmává vált. Ezzel párhuzamosan hadseregében és államirányításában **válságtünetek** mutatkoztak. A **megnövekedett területű** Római Birodalom eredetileg városállami keretek közt kialakult köztársasági berendezkedése és hivatalszervezete nem tudta megoldani a szaporodó kihívásokat. Ezzel egyidőben a társadalmi feszültség is növekedett.

A római hadsereg erődítési munkái (Traianus császár oszlopa, Kr. u. 2. század)

8

? A római katonák felszerelésének mely elemeit mutatja a dombormű? Miért a zsoldossereg (s nem a korábbi paraszthadsereg) vált képessé a hadjáratokkal kapcsolatos összes feladat végrehajtására? Miként érték el ezt a képességet?

A földdel rendelkező katonaköteles parasztokból álló hadsereg létszáma lecsökkent. A folyamatos katonáskodás miatt közülük sokan nem tudták birtokaikat megművelni, tönkrementek. Így nem sorozhatták be őket. A problémát végül a földnélkülieket is alkalmazó **zsoldoshadsereg** bevezetésével oldották meg.

9

„Az ötödik consulság vége felé Marius [politikus és hadvezér a Kr. e. 2. és az 1. század fordulóján] annyira vágyott a hatodik elnyerésére, mint más az elsőre sem. Hízelgéseivel igyekezett népszerűvé tenni magát, és mindenben a nép kegyét kereste, ellentmondva nemcsak tisztsége tekintélyének és méltóságának, hanem saját természetének is, mert hajlékony és népszerű akart lenni, pedig a legkevésbé sem volt olyan." *(Plutarkhosz)*

? Milyen eszközöket vetett be Marius újbóli megválasztása érdekében? Miért volt törvénytelen Marius hatalomgyakorlása?

Róma polgárainak **ingyengabona** formájában minimális megélhetést biztosított. Ez is a központi hatalom megerősödésével járt: a beszerzést, az elosztást, az ellenőrzést **birodalmi szinten** kellett megszervezni. Így a hatékony és erőskezű tisztviselők és hadvezérek egyre több hatalmat birtokoltak. Ugyanakkor a **korlátozott hivatali idő**, **a hivatalnokok vétójoga gátolta** a szükséges **reformok** véghezvitelét.

A Kr. e. 1. században nagy hatalmú hadvezérek a **köztársaság megszilárdításának programjával** igyekeztek magukhoz ragadni a hatalmat.

Számos esetben **Róma** városa, Itália és olykor a birodalom más területe is **hadszíntérré** vált: nem idegen csapatok támadták, hanem római légiók csaptak össze egymással. A Kr. e. 1. században Rómát számos **polgárháború** sújtotta.

Úgy tűnt, hogy a birodalom (imperium) kialakulása magával hozta a nagyhatalmú hadvezérek (imperator) egyre kevésbé korlátozható uralmát. Többször megtörtént, hogy római polgárokat gyilkoltak meg törvényes ítélet nélkül, önkényesen összeállított feketelisták nyomán – a köztársaság védelmében. A köztársaság válságát több hadvezér a **dictatori hatalom** hosszabb távú birtoklásával kívánta megoldani.

Julius **Caesar** politikai pályája kezdetén sok kortársához hasonlóan **eladósodott**, és adósságát a provinciai **helytartóként** szerzett pénzből törlesztette. **Kr. e. 60-ban** két viszálykodó, Pompeiust és Crassust kibékítve **titkos szövetséget** hozott létre: ez volt az első **triumvirátus** (három férfi szövetsége). Consulként triumvir-társainak kedvező intézkedéseket fogadtatott el, majd ismét helytartó lett. **Galliában** hatalmas területet hódított meg, **hadserege** pedig **ütőképessé** vált. Crassus közben meghalt, Pompeius pedig a senatushoz közeledett – immár Caesar ellenfeleként.

Pompeius és Caesar **polgárháborúja** (Kr. e. 49–48) után a győztes Caesar teljhatalomra tett szert. Örökös **dictátorrá** választatta magát. Intézkedései az **állam hatékony működését** segítették elő. Földet osztott a veteránoknak, értékálló aranypénzt veretett. A pontatlan naptárrendszer helyett újat vezetett be: a szökőéveket tartalmazó julián naptárt. Emellett intézkedései **személyes hatalmát** is erősítették: a senatus létszámát megemelte, hozzá hű provinciabeliekkel kiegészítve azt. A hivatalokat pedig tartósan saját magához vonta. Egyeduralma sokakban felháborodást keltett: **Caesart Kr. e. 44. március 15-én** a senatorok egy köztársaságpárti csoportja **meggyilkolta**.

Később Caesar unokaöccse, **Octavianus** véres polgárháborúkban nemcsak Caesar gyilkosait győzte le, hanem saját korábbi szövetségesét, Antoniust is (Kr. e. 31). A senatus megszavazta számára az **„augustus"** (fenséges) címet. A **köztársaság helyreállítójaként** és a Pax Romana (római béke) megteremtőjeként tisztelték, ám ő valójában állandósította a köztársaság látszatával leplezett **katonai diktatúrát**.

Augustus számos köztársasági tisztséget töltött be egy személyben, s hatalmát a senatus felhatalmazásával indokolta. Valójában **hatalmának alapja a hadsereg**, a császári testőrség, a növekvő befolyású **császári hivatalok** és a császári kincstárba befolyó adók voltak. Helyreállította a közbiztonságot, megújította a vallási életet, s hódításaival a birodalom határait a természetes határokhoz kívánta igazítani. Az újonnan létrehozott császári provinciák kizárólag őt gazdagították. Augustus uralkodásával kezdetét vette a **császárkor**. Ennek első szakaszát (Kr. u. 1–3. század) **principátusnak** nevezzük. A császárkor második fele (3–5. század) már nyílt egyeduralom volt: ezt nevezzük **dominátusnak**.

10

„[Sulla, Marius ellenfele] mintegy hatezer embert, összegyűjtött a Circusban, a senatust pedig Bellona templomába hívta össze. Akkor kezdett hozzá beszédéhez, midőn kirendelt katonái elkezdték a hatezer ember felkoncolását. A szűk helyre összezsúfolt emberek lemészárlása [...] messzire elhallatszó jajveszékelés közben ment végbe, és amikor a senatorok elrémültek, Sulla nyugodt, szenvtelen arckifejezéssel felszólította őket, hogy [...] ne törődjenek azzal, ami odakinn történik; néhány gonosztevő megfenyítése folyik, mondotta, amire ő adott parancsot." *(Plutarkhosz)*

? Mivel félemlítette meg az embereket Sulla? Milyen eszközökkel élt ellenfelei megfékezése érdekében?

11

Julius Caesar portréja

„Nehezen viselte el egyre csúnyább kopaszodását, mert gyakran észrevette, hogy ellenfelei emiatt kicsúfolják." *(Suetonius történetíró, Kr. u. 1–2. század)*

? Caesar mely tulajdonságáról tanúskodik a forrás? Miért fontos a nyilvánosságnak a politikusok megjelenése? Kik segítenek ebben manapság?

12

„A gyilkosság előkészítői azonban mind kihúzták kardjukat a hüvelyéből, és körülállták Caesart, akire, bármerre fordult, csak úgy zuhogtak az ütések. Mindenütt az arcába, a szemébe sújtó kardok érchegyét látta; merénylői úgy hajszolták, akár egy halálos csapásokkal megsebzett vadat, míg mindegyik belé nem döfte kardját." *(Plutarkhosz)*

? Miért kellett meghalnia Caesarnak? Miért a senatus termében gyilkolták meg a dictatort? Mit vártak a gyilkosok Caesar halála után?

13

„Otthon minden csendes, a hivatalok elnevezése változatlan; az ifjabbak az [Kr. e. 31-es] actiumi győzelem után, de az idősebbek is nagyrészt a polgárháborúk alatt születtek: ugyan hány maradt olyan, aki a köztársaságot láthatta?" *(Tacitus római történetíró, Kr. u. 1–2. század)*

? Miért nem tiltakoztak a köztársaság látszata ellen Augustus kortársai a történetíró szerint?

14 Miért volt veszélyes a triumvirátus a köztársaságra? Mi jellemezte Caesar consuli hatalmát? Miért tiltakoztak Caesar szobrának megkoszorúzása ellen a néptribunusok? Mi jelezte, hogy diktatúra kezd kiépülni? Dictatorként mivel sértette a köztársaság híveit? Mely tette volt ezek közül a legsúlyosabb?

15 Mely testület felhatalmazására hivatkozik Augustus egyes intézkedései kapcsán? Mi adott nyomatékot Octavianus (a későbbi Augustus) kéréseinek, döntéseinek? Mire utal a „párturalomtól szorongatott állam" fordulattal? Kit nevez Augustus „atyám"-nak? Miként nevezzük idegen szóval az „államügyek rendbehozatalára szervezett háromtagú bizottságot"? Milyen eszközökkel élt e bizottság? Milyen felhatalmazással rendelkezett? Mit hangsúlyoz ezzel kapcsolatban Augustus, s mit emel ki Suetonius történetíró?

16

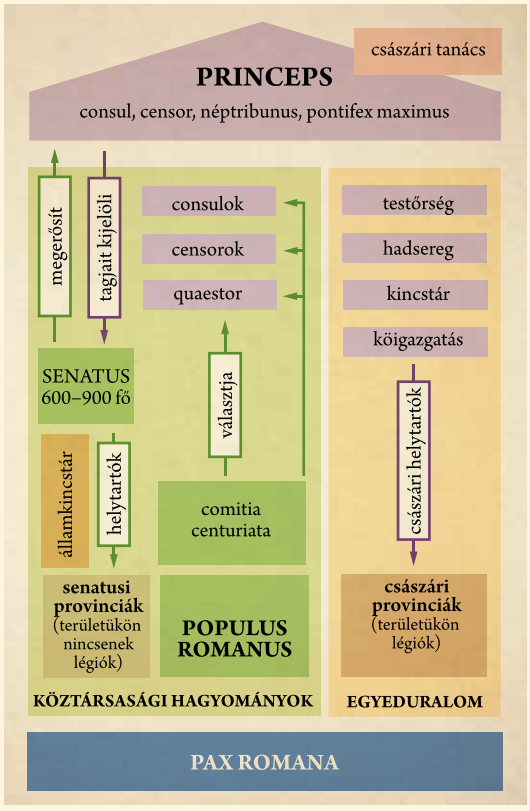

Mely köztársasági tisztségeket és testületeket használt fel Augustus hatalmának megerősítésére? Mi maradt a senatus szerepe? Az ábra alapján mely területeken maradtak meg a köztársasági államrend hagyományai? Az ábra alapján mivel igazolható, hogy a principátus valójában leplezett egyeduralom volt?

Caesar és Augustus tettei a források tükrében

„Caesar kibékítette Pompeiusszal Marcus Crassust is, […] szövetkezett mind a kettővel, hogy Rómában semmi ne történhessék, amit hármuk közül akár egy is nem akarna." *(Suetonius történetíró, Kr. u. 1–2. század)*

„Caesar, mikor a földosztásról szóló törvényjavaslatát előterjesztette, consultársát, aki a javaslat ellen foglalt állást, fegyverrel űzte el a Forumról; az másnap a senatus előtt panaszt emelt, de nem akadt senki, aki effajta erőszakoskodás miatt szót emelni vagy akár csak véleményt nyilvánítani merészelt volna." *(Suetonius)*

„Valaki a nép szertelen, soha nem hallott üdvrivalgásától kísérve fehér szalagos babérkoszorút nyomott Caesar szobra fejébe. A két néptribunus […] letépte a fehér szalagot a koszorúról, a tettest pedig megbilincseltette; Caesar erre, talán mert fájlalta, hogy királlyá választásának kísérlete ilyen rosszul sikerült, vagy mert – mint mondta – elragadták tőle a dicsőséget, hogy a királyi hatalmat maga utasíthassa vissza, durva szitkozódások között megfosztotta hivatalától a két tribunust." *(Suetonius)*

„Tizenkilenc éves koromban a magam költségén hadsereget szerveztem, melynek segítségével a párturalomtól szorongatott államot felszabadítottam. Ezen a címen a senatus kitüntető határozatával tagjai közé választott." *(Augustus politikai végrendelete, Kr. u. 1. század)*

„Még huszadik évét sem töltötte be, mikor megszerezte a consuli hatalmat, mégpedig úgy, hogy légióit szinte ellenségként egészen Róma alá vonultatta, és követeket küldve a városba, a hadsereg nevében magának követelte a consulságot. Ez alkalommal a küldöttség vezetője a senatus ingadozását látva, hátravetette köpönyegét, és kardja markolatára mutatva nem habozott a tanács színe előtt kijelenteni: »Majd megteszi ez, ha ti nem teszitek.«" *(Suetonius)*

„Tíz esztendőn keresztül egyfolytában voltam az államügyek rendbehozatalára szervezett háromtagú bizottság tagja. A senatus feje (princeps senatus) voltam addig a napig, amikor ezeket leírtam, negyven éven keresztül. […] Atyám gyilkosainak istentelen tettét törvényes ítélettel megtoroltam." *(Augustus)*

„Az állam újjászervezésére felállított triumviratus tisztségét tíz éven keresztül látta el; ebben a minőségben a proscribálások [feketelista] megszüntetése érdekében egy ideig szemben állt társaival; de ha ilyen eljárás mégis elkezdődött, mindkettőjüknél keményebben viselkedett. Mert társai bizonyos emberek esetében gyakran hajlottak szép szóra, könyörgésre, ő azonban mindenáron arra törekedett, hogy senkit se kíméljenek." *(Suetonius)*

„A senatus és a római nép egyetértőleg megbízott azzal, hogy korlátlan hatalom birtokában, egyedül legyek a törvények és az erkölcsök felvigyázója, de én egy olyan tisztséget sem fogadtam el, amelyet az ősök szokása ellenére ruháztak rám." *(Augustus)*

„Tisztségeket, hivatalokat a törvényes kor elérése előtt is ellátott, egyes újfajta méltóságokat pedig élete végéig viselt." *(Sutetonius)*

TÖRTÉNELMI SZÍNESEK

Híres férfiakról – „Cselekedni, de tűrni is egyaránt római erény.” (Livius)

17

Lucius Junius Brutus
(Kr. e. 6. század)

A köztársaság első vezetője volt. A hagyomány szerint a „Brutus” (vagyis bárgyú) melléknevet azért kapta, mert az utolsó zsarnoki király alatt az életét csak úgy tudta megmenteni, hogy gyengeelméjűnek tettette magát. A zsarnok elűzése után ő lett Róma egyik első consulja. Igazságosságát minden tekintetben megőrizte: még saját fiait is kivégeztette, amikor azok árulóvá váltak. E történet hitele ugyan kétséges, de a római gondolkodást jól kifejezi. Az ő nemzetségéből származott a Caesar-gyilkos Brutus is, akit azzal hergeltek kortársai a Caesar elleni fellépésre, hogy „Te nem is vagy igazi Brutus!”

? Miért tartotta az utókor igazságosnak? Miért fontosak egy nép életében a hősök?

18

Publius Cornelius
Scipio Africanus Maior
(Kr. e. 236–183)

Már 17 évesen apja mellett harcolt az Itáliába betörő punok [karthágóiak] és híres vezérük, Hannibál ellen. A szinte totális vereséget hozó cannae-i csata (Kr. e. 216) egyetlen római hőstette az ő nevéhez kötődik: 4000 gyalogos és 200 lovas életét mentette meg lélekjelenléte. A rómaiak az ő vezetésével foglalták vissza a punoktól Hispániát, majd győzték le Észak-Afrikában a pun hadvezért Kr. e. 202-ben. Sikerei miatt kapta az „Africanus” (Afrikai) melléknevet. Később alaptalanul megvádolták, s ezért vidéki birtokára visszavonulva megkeseredett emberként halt meg. Miatta vált igazzá az ellenfeléről, Hannibálról szóló mondás: „Győzni tudsz, Hannibál, de a győzelmet nem tudod kihasználni.”

? Milyen veszélyei lehetnek a közéleti sikereknek?

19

Marcus Porcius Cato
Censorius
(Kr. e. 234–149)

Censori szigorúságáról vált híressé. Gyűlölte a luxust (adókat vetett ki például a vízvezetékekre), a régi római erkölcsöket kívánta megóvni (a feleségét nyilvánosan megölelő egyik senatort kizárta a sentusból), a görög kultúra befolyása ellen szólalt fel. A római mezőgazdaságról írt könyvet, s a második pun háború után magára találó Karthágó ádáz ellenfele volt. Minden beszéde végén elmondta: „Egyébként javaslom, Karthágót el kell pusztítani.” A rómaiak szavait megfogadták, Karthágót felgyújtották. A hadüzenetet Cato még megérte.

? Miért lehetett ilyen szigorú Cato politikustársaival?

20

Spartacus († Kr. e. 71)

Bár nem római származású volt, nem is volt római polgár, mégis minden római tartott tőle. Származása bizonytalan, talán a római seregben is szolgált, majd rabszolgaként gladiátorharcra kényszerítették, de társaival megszökött Capuából, s aztán majdnem százezer rabszolgakatonát irányított. Végül legyőzték, s hatezer társát a Rómába vezető út mentén keresztre feszítették. „Nehéz sorsához képest feltűnően értelmes és művelt ember is volt, inkább görög, mint nomád” – írta Plutarkhosz. Hadászati géniusznak tarthatjuk.

? Állapítsd meg a szöveg segítségével, milyen tulajdonságok megjelenítésére törekedett a 19. századi szobrász!

21

Pompeius Magnus
(Kr. e. 106–48)

Pompeius Spartacus egyik legyőzője volt. Joggal kapta a „Nagy” jelzőt. Keleten hatalmas győzelmeket aratott (a diadalmenetében körülhordozott ezüst értéke a birodalom éves bevételével volt azonos), megsemmisítette a gabonaellátást veszélyeztető kalózokat, s aztán Julius Caesarral szövetkezett. Szövetségük felbomlott, s Caesar ellenfeleként alulmaradt a harcban. Végül az egyiptomiak ölték meg – levágott fejét látván még Caesar (akit később az ő szobra mellett öltek meg) is sírva fakadt. – „Testvérölésnek bűne sújt…” – ahogy Horatius a római költő írta Kr. e. 1. század polgárháborúiról.

? Miért lángoltak fel a Kr. e. 1. században a római polgárháborúk? Mi magyarázza, hogy Caesar is megsiratta ellenfelét?

ÖSSZEGZÉS

A római népgyűlések származási, vagyoni és területi alapon szerveződtek. A római köztársaságban ugyanazt a hivatalt többen látták el egyszerre, egymást ellenőrizték, s hivatali idejük korlátozott volt. A legfontosabb hivatalnokok a consul, a praetor, a censor és a néptribunus voltak. A senatus kiemelkedő szerepe egészen a császárkorig megmaradt. A dictatori cím kezdetben a végveszély elhárítását szolgálta, ám a Kr. e. 1. században a római köztársaság egyre inkább tartós egyeduralommá vált. Caesar dictatorként számos reformot léptetett életbe, ám túlzott egyeduralma miatt egy szenátori csoport meggyilkolta. Augustus uralkodásával kezdetét vette a császárkor: ennek első szakaszát principátusnak nevezzük.

8. Európai birodalmak

1 „A Nílus jótékonyságával is csak Alexandria rendelkezik, minden tartományt felülmúlva. Ez a Nílus folyó nyár évadján szétáradva megöntözi az egész földet, és előkészíti a magvetésre […]. S mivel a föld minden egyes évben így [nagyon sokat] terem, hasznos más tartományok számára is. Ugyanis a thrákiai Konstantinápolyt is legnagyobb részt Alexandria látja el élelemmel, hasonlóképpen a keleti területeket is, amelyeket más tartomány nem tud kielégíteni, csak az isteni Egyiptom, főként azért, mert ott [a keleti határokon] tartózkodik a császár serege, s dúl a perzsákkal folyó háború." *(Az egész világ leírása, ismeretlen szerző műve, 350 körül)*

? Mi volt Egyiptom gazdasági szerepe a Római Birodalmon belül? Miért volt erre szükség? És miért volt erre lehetőség? Gondolj a közvetlen szervezési és a közvetettebb gazdasági összefüggésekre is! A korban Észak-Afrika is Egyiptomhoz hasonló szerepet töltött be. Miknek az ellátása lehetett a feladata?

2

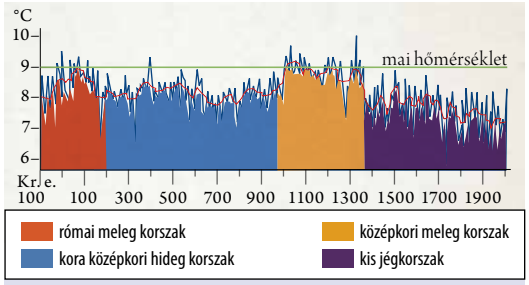

A tenger felszíni hőmérséklete az Atlanti-óceán északi részén

? Hogyan változott az európai éghajlat a Krisztus utáni első évezredben? Hogyan hathatott ez a mezőgazdaságra? Milyen népesedési és gazdasági következménye lehetett ennek? Hogyan járult ez hozzá a Római Birodalom hanyatlásához?

3

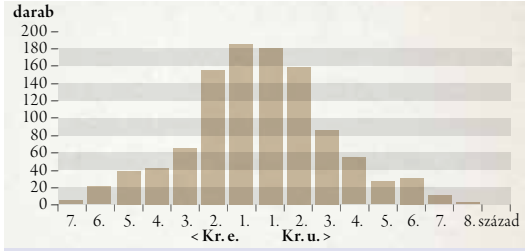

Az elsüllyedt hajók száma a Földközi-tengeren évszázadonként (a megtalált hajóroncsok alapján)

? Hogyan magyarázhatók a grafikon adatai, ha feltételezzük, hogy a hajók elsüllyedésének valószínűsége nem változott a korszakban? Hogyan függ ez össze az éghajlatváltozással? Hogyan függ ez össze az 1. forrásban bemutatott gazdasági egymásrautaltsággal?

A Római Birodalom hanyatlása

A **Római Birodalom** a 2. századra érte el legnagyobb kiterjedését. Ekkor nemcsak a korabeli világ, de az addigi **világtörténelem leghatalmasabb állama** volt, a becslések szerint 70 millió lakossal. Ráadásul a lakosságnak akár a negyede is városokban élhetett, magának **Rómának egymillió lakója volt** a korban.

A főváros és a határokon állomásozó **több százezres** hadsereg ellátása nagyon komoly szervezettséget igényelt. Az **adókból** fizették a katonák zsoldját, a városi szegények ingyen gabonáját, továbbá a mindezek szállítására épített utakat és kikötőket. A pénzbeli adószedést a fejlett **árutermelés** és kereskedelem tette lehetővé. Ez azonban éppen a birodalom terjeszkedése és kiépülése következtében fejlődött. A különböző adottságú térségek összekapcsolása, az olcsó **vízi szállítás a Földközi-tengeren** és a hatalmas állami megrendelések (gabona, fegyverek, középítkezések) voltak a gazdasági növekedés motorjai. Ez az önerősítő körforgás tartotta fenn és növelte a Római Birodalmat évszázadokon át.

A birodalom hanyatlásának, majd későbbi **bukásának okai a mai napig viták tárgyai**. A legvalószínűbb, hogy több egymást erősítő tényező törte meg a sokat adóztató és költő állam és az árutermelő gazdaság önfenntartó körforgását. Ha ugyanis az állam nem tud elég adót szedni, akkor nem tudja biztosítani az árutermelő gazdaság működéséhez szükséges békés kereskedelmet és megrendeléseket. A hanyatló gazdaság azután még kevésbé adóztatható, nem lesz pénz hadseregre, utakra, kikötőkre. 200 körül az **éghajlat kezdett lehűlni**. Rosszabbak lettek a terméseredmények, gyakoribbak az **éhínségek**. Ismétlődően súlyos járványok söpörtek végig a Földközi-tenger térségén, amelyeknek a legyengült lakosság milliói estek áldozatul. Végül a birodalom a korábbinál erősebb **külső ellenfelekkel** került szembe.

Sajátos módon a hanyatlást éppen azok az intézkedések is siettették, amelyeket a birodalom megerősítésére vezettek be. A köztársasági intézmények és formák végleges megszűnése után a **közigazgatást** (például adószedés és középítkezések) **elválasztották a hadvezetéstől**, és a **császári cím** családon belül (dinasztikusan) **öröklődni kezdett**. Ennek eredményeképp azonban gyakran gyerekek kerültek trónra, a határokat védő hadvezérek viszont nem rendelkeztek a feladatuk ellátáshoz szükséges pénzzel. Ezért aztán vagy maguk is a császári trónra törtek, **polgárháborúba** taszítva a birodalmat, vagy **függetlenítették** magukat és tartományukat Rómától. A birodalmat **395-ben** véglegesen egy **Rómából**, majd más itáliai városokból kormányzott nyugati és egy **Konstantinápolyból** (görög nevén Bizánc) kormányzott keleti részre osztották.

A hunok és a népvándorlás

Római szóhasználattal mindenki, aki a birodalmon, azaz a civilizáción kívül élt, **barbár** volt. Az erődített határvonal, a **limes** és a nagy létszámú hadsereg a birodalom meggyengüléséig képes volt a betöréseket elhárítani. A **Római Birodalom** határait sokáig a Rajna és a Duna mentén élő **germán** törzsek fenyegették.

4

A Hun Birodalom és a Római Birodalom 450 körül

A 4. században a kelet-európai sztyeppén egy minden eddiginél hatalmasabb nomád állam szerveződött, a **Hun Birodalom**. A hun vezetőréteg nyelvéről, eredetéről csak feltevések léteznek, maga a birodalom iráni, török és germán nyelvű népcsoportok laza szövetsége lehetett.

A **ló háziasítása** óta a Mandzsúriától a Kárpát-medencéig terjedő eurázsiai **sztyeppén** (füves síkságon) nagyállattartó **nomád** népek éltek. A nomádok az évszakok és a növénytakaró változásainak megfelelően vándoroltak a mélyebben fekvő, vízközeli téli és a magasabban fekvő, szárazabb nyári szállásaik között. Életmódjuk következménye, hogy bizonyos termékeket nem állítottak elő, így azokat (pl. gabona, textil, fémek) a letelepedett szomszédjaiktól kellett beszerezni. Másrészt, bár jóval kevesebben voltak, mint a földművelők, a népesség sokkal nagyobb része volt hadra fogható. A nomádok tehát **kereskedtek** a földművelőkkel, de ha tehették, akkor ezt **rablóhadjáratokkal** helyettesítették. Az így kiemelkedő vezetők és katonai kíséretük aztán **törzsszövetségeket**, sőt **nomád államokat és birodalmakat** hoztak létre. A nomád államok azonban egy-egy katonai vereség következtében gyorsan fel is bomlottak vagy átalakultak.

A Római Birodalom és az új nomád állam közé szorult **germán törzsek** egy része **behódolt** a hunoknak, más részük viszont **menekülni próbált**. Ezzel vette kezdetét az utólag **népvándorlásnak** nevezett folyamat. A római császárok – mivel feltartóztatni már nem tudták a germánokat – befogadták és felhasználták őket a hunok ellen. Elismerték a germán királyok uralmát a birodalom bizonyos provinciái felett.

? Vesd össze a térképet a 27. oldal térképével! Mely területeket adott fel a Római Birodalom? Miért ezeket? Mely különbségek olvashatók le a térképről a Hun és a Római Birodalom között? És a Nyugatrómai és a Keletrómai Birodalom között? Milyen kulturális különbség volt a Római Birodalom két fele között?

5

A Pest megyei Törtelen és a Tolna megyei Hőgyészen talált hun kori bronzüstök (5. század első fele)

? Miért nevezik a régészek hun kori üstöknek a leleteket, és nem hun üstöknek? Miért nehéz régészeti leleteket népekhez rendelni? Szokás a leleteket áldozati üstnek nevezni. Milyen céllal készülhettek? Miért nehéz ezt meghatározni? Mi szól amellett és mi szól az ellen, hogy egy nomád nép fejlett fémművességgel rendelkezett?

6

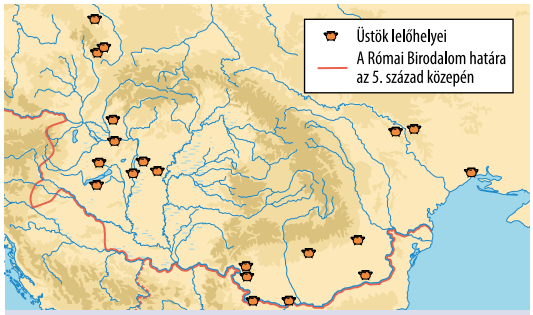

A közép-európai hun kori bronzüstök lelőhelyei

? Hol találtak legnagyobb számban hun kori üstöket? Mi lehet a földrajzi eloszlás magyarázata, ha feltételezzük, hogy ezek fontos és drága tárgyak voltak? Mi lehet a magyarázata, hogy a lelőhelyek egyben a római határhoz is közel voltak? A lelőhelyek elhelyezkedését a Hun Birodalom kiterjedésével is szokás összefüggésbe hozni. Bizonyítják-e az üstleletek a hun uralmat? Válaszodat indokold!

7

A Római Birodalom utódállamai az 5–6. században

? Mely területeket foglalta vissza a Keletrómai Birodalom? Mi lehetett a katonai, gazdasági és politikai oka a területek kiválasztásának? Melyik másik állam erősödött meg a korszakban? Mely területekre terjesztette ki a hatalmát?

8

„Ugyanis a császár, miután előzőleg meghódította egész Itáliát és Afrikát, és ezeket az igen nagy háborúkat végigharcolta, és azok közül, akik a császári hatalmat Bizáncban gyakorolták, […] elsőként bizonyult a rómaiak császárának […], akkoriban már, életútjának vége felé, hiszen már elöregedett, valahogyan jobban szerette az ellenséget egymásra uszítani, meg szükség esetén ajándékokkal magához édesgetni s azután valahogy így elhárítani.” *(Agathias: Justinianus története, 558)*

? Mit jelent, hogy Justinianus „a rómaiak császárának bizonyult”? A bizánci külpolitika mely két módját mutatja be a forrás? Mire van szükség mindkettőhöz? Mennyire hihető, hogy ezek alkalmazása a császár életkorával függ össze? A hódításokon kívül mit tett még Justinianus azért, hogy az ókori római hagyományok továbbélését biztosítsa?

A Hun Birodalom **Attila** uralkodása (434–453) alatt jutott hatalma csúcsára, központja a **Kárpát-medencében** volt. A Nyugatrómai Birodalom ugyan kénytelen volt feladni **Pannóniát**, de germán „szövetségeseivel” a **catalaunumi csatában** (451) megállította a hunok és a nekik behódolt germánok támadását. **Attila halálával** aztán a Hun Birodalom felbomlott.

A Nyugatrómai Birodalom felbomlása és az újraegyesítés kudarca

Maga a **népvándorlás** egyszerre volt oka és következménye a birodalom hanyatlásának. A lehűlő éghajlat elől menekülő barbárokat a birodalom nem tudta feltartóztatni, így azok gyorsították bomlását. A hun fenyegetés végével megszűnt a germán királyok és a római császár érdekközössége. Így az eddig a hunoknak alávetett germán csoportok egy része is akadálytalanul átvonulhatott a határokon. Mivel a birodalom ekkor már sem adóztatni, sem megvédeni nem tudta lakosságát, **a hatalom a helyi germán vagy éppen római vezetők kezébe került**. A gyermek Romulus Augustulus nyugatrómai császárt egy germán hadvezér **476-ban** lemondatta. A hagyomány ehhez az évszámhoz köti a Nyugatrómai Birodalom bukását és az **ókor végét**. A birodalom végleg független barbár királyságokra bomlott fel.

Az eleve népesebb keleti provinciák **Konstantinápoly** vezetésével jobban átvészelték a válságos időszakot. Fennmaradt az árutermelés és a szervezett állam kettőssége. A keleti császárok az egész birodalom örököseinek tartották magukat. **Justinianus** (527–565) el is kezdte a független királyságokká vált nyugati provinciák visszafoglalását. **Itália** és **Észak-Afrika** megszerzése után azonban egy nagy járvány újabb válságot idézett elő. A meggyengült birodalom nagy részét – Szíriát, Egyiptomot, Észak-Afrikát – végül az **arabok** hódították meg. Az **Arab Birodalom** a 8. században **Hispániától** az **Indusig** terjedt, de sosem sikerült elfoglalnia az egykori Római Birodalom északi provinciáit. Kis-Ázsiában 740-ben az összezsugorodott **Keletrómai Birodalom**, Galliában, **Poitiers-nél** pedig Martell Károly vezetésével a **Frank Királyság** állította meg **732-ben** az európai arab hódítást.

Róma örökösei: a keleti és a nyugati császárság

A keletrómai uralkodók továbbra is a római császár címet viselték. A történettudomány azonban inkább **Bizánci Birodalomként** emlegeti ezt a csak balkáni és kis-ázsiai területekre kiterjedő, görög nyelvű államot. Fővárosa, **Konstantinápoly** (Bizánc) közel félmillió lakosával az Ázsiából érkező kereskedelmi utak – a **selyemút** – fontos csomópontja maradt.

A 4. században a keresztény vallás államvallássá vált a Római Birodalomban. A keletrómai császárok fő támasza az **egyház** volt, ezért aztán az uralkodó az ellenőrzése alatt tartotta azt. A **világi és az egyházi hatalomnak ez az összefonódása** lett a jellemző a Bizáncból érkező hittérítők által kereszténnyé vált balkáni és kelet-európai szláv államokban is. Az idők során már csak a fővárosra és környékére zsugorodó Bizánci Birodalom **1453-ban** szűnt meg végleg. Ekkor foglalta el azt az **Oszmán Birodalom**, és tette a szultán székhelyévé Isztambul néven. **Nyugaton** viszont a független germán királyokkal szemben éppen az **egyház** maradt a **közös keresztény kultúra és a közös birodalmi tudat** őrzője.

A Római Birodalom utódállamai 800 körül

A keletrómai egyesítési kísérlet kudarcát, majd az arab hódítás veszélyét látva az egyház helyi szövetségest keresett. Ezt Kis Pippinben találta meg, aki a Karoling-család tagjaként megszerezte a **frank** királyi címet. Támogatásával létrejött Itália közepén a pápa uralta **Egyházi Állam**, cserébe a pápa elismerte a **Karoling-dinasztia** uralmát. Pippin fia, **Nagy Károly** (768–814) hadjáratok sorával egyesítette az északnyugati római területek zömét, **Galliát**, **Itáliát**, **Pannóniát**, birodalmához csatolva a **Rajnán túli** germán törzseket is. **800-ban** a pápa római **császárrá** koronázta, igazolva Károly állítását, hogy **„helyreállította a Római Birodalmat”** (renovatio imperii Romanorum).

Károly utódai **felosztották** a **birodalmat**. A Frank Birodalom egykori területéből alakult ki a **Francia Királyság**, a **Német Királyság** és az **Itáliai Királyság** is. A kalandozó **magyarokat** visszaverő német uralkodó, **I. Ottó** sikerrel terjesztette ki hatalmát Itáliára is, így aztán **962-ben** ő is felvette a **császári** címet. Ezt az egészen 1806-ig fennálló államalakulatot a történettudomány **Német-római Birodalomnak** nevezi. Nyugat-Európában a középkorban tehát **a császár és a pápa is igényt tartott a keresztény világ vezetői szerepére** – hol együttműködve, hol egymással vetélkedve.

Európa az ezredforduló környékén

? Mutasd be a térkép alapján a Keletrómai Birodalom és a Frank Birodalom területi változásait a 6. század óta! Mit jelentett mindez a Földközi-tenger egysége, illetve a Római Birodalom felújítása szempontjából? Miért indokolható a Frank Birodalom területi kiterjedésével a római császári cím felvétele? **9**

III. Ottó német-római császár a trónon **10**

Szlávföld, Germánia, Gallia és Róma hódol a császárnak (képek III. Ottó evangéliumos könyvéből, 1000 körül)

? Kiket jelenítenek meg a császár melletti alakok? Miért tart a császár sassal díszített jogart és a világmindenséget jelképező gömböt a kezében? Mit fejez ki a négy nőalak hódolata? Mennyiben felelt ez meg a valóságnak?

? Mi az alapvető hasonlóság az ezredfordulón Nagy Károly korához képest? Mi változott az iszlám, a keleti keresztény és a nyugati keresztény világban? Mi történt a Frank Birodalommal? **11**

12 Tanulmányozd az ábrákat, és fejtsd meg mindegyiken a piktogramok és a nyilak jelentését! Az épületek jellemzően társadalmi csoportokat jelölnek. Mely csoportokat jelölik az alsó sorokban szereplő különböző épületek? Melyeket a középső sorok épületei? Mit jelöl a legfelső sor egy-egy épülete? A kardok, íjak és pergamentekercsek az állam feladatait és az azokat ellátó intézményeket jelölik. Melyek ezek? A nyilakon látható piktogramok különböző gazdát cserélő javakat jelölnek. Melyek ezek? Mit jelölnek maguk a nyilak?

13 Kik és milyen termelő tevékenységet végeznek? Mi történik a megtermelt javakkal? Mit tesz ez lehetővé? Milyen jövedelme van a világi elitnek (földbirtokosok, vállalkozók) és az egyháznak? Ki és hogyan adózik az államnak? Mire költi az állam a bevételeit? Hogyan járul ez hozzá a modell fennmaradásához? A leckében említettek közül melyik állam működött így?

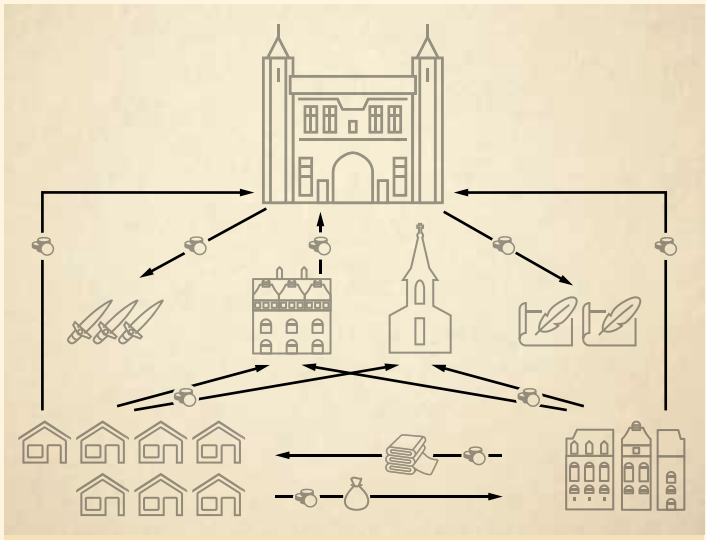

Az árutermelő gazdaságra épülő, jól szervezett állam modellje

14 Kik és milyen termelőtevékenységet végeznek? Mi történik a megtermelt javakkal? Mit nem tesz ez lehetővé? Milyen jövedelme van a világi elitnek (földbirtokosok) és az egyháznak? Ki és hogyan adózik az államnak? Mire költi az állam a bevételeit? Kik látják el az állam által el nem végzett feladatokat? A leckében említettek közül melyik állam működött így?

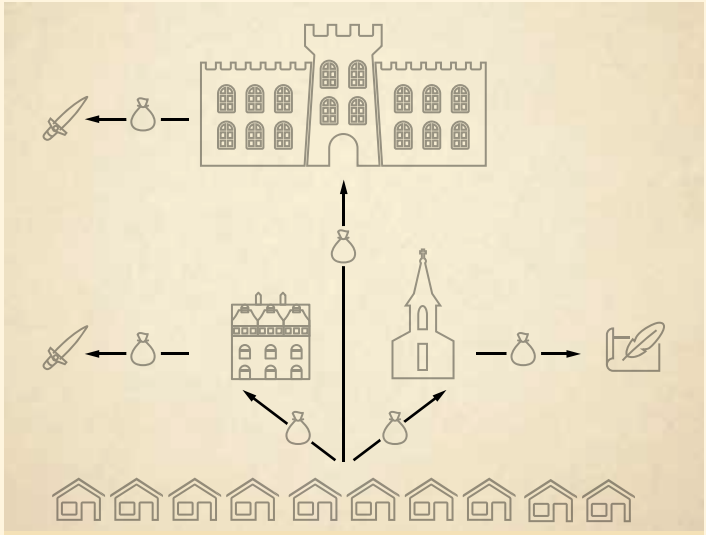

Az önellátó gazdaságra épülő, lazán szervezett állam modellje

15 Kik és milyen termelő tevékenységet végeznek? Mi történik a megtermelt javakkal? Mit nem tesz ez lehetővé? Mi az állam és az elit (törzs- és nemzetségfők) fő bevételi forrása (folytonos nyilak)? Milyen kiegészítő tevékenységet végeznek, és hogyan (szaggatott nyilak)? Mire költi az állam a bevételeit? Kik látják el az állam által el nem végzett feladatokat? A leckében említettek közül melyik állam működött így?

16 Vesd össze az első és a második ábrát! Mi a különbség a lakosságszámban? És a településtípusokban? És az állam erejében? Vesd össze az első és a harmadik ábrát! Mi a különbség a lakosságszámban? És a településtípusokban? És az állam erejében? Miért marad fenn a második és a harmadik ábrán látható modell, és nem alakul át könnyen szervezettebb állammá?

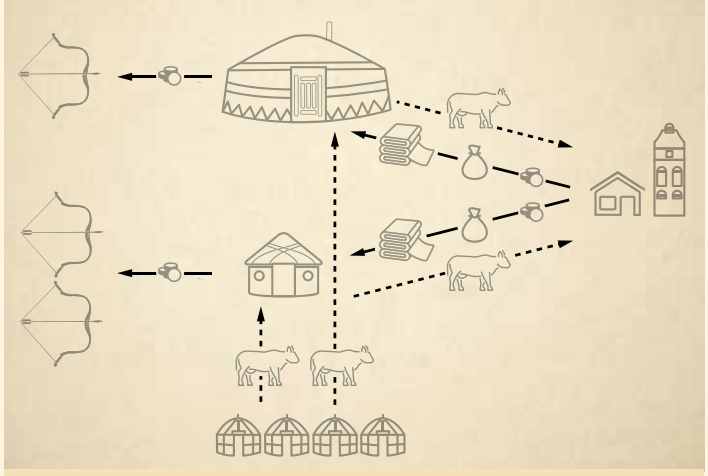

A nomád állam modellje

NAGYÍTÓ ALATT A TÖRTÉNELEM

Kína, Róma és a hunok

17

Kína története sok párhuzamot mutat a Római Birodalomével. Amikor Róma elkezdte meghódítani a Földközi-tenger medencéjét, a kínai államokat a Kr. e. 3. században egyesítették először a Csin-, majd a Handinasztia uralma alatt. (Előbbiből származik Kína általunk is használt neve, utóbbiból pedig a kínai nép önelnevezése.) A Kr. u. 3. században a Han Birodalom válságba került, és darabokra hullott. Az okok között kitüntetett szerepet játszottak a járványok és az éhínség – akárcsak a Római Birodalom esetén. Valószínű, hogy éppen a két hatalmas birodalom között megélénkülő kereskedelem tette lehetővé az ázsiai betegségek európai és az európai betegségek ázsiai megjelenését. Míg Róma még kétszáz évre megőrizte egységét, Kínában több száz év zűrzavar következett. Egy másik párhuzam a barbárok támadásai. Kínának – Rómával ellentétben – hosszú sztyeppei határa van, ezért folytonosan harcolt a nomád betörések ellen. A Han Birodalom fő ellensége a hsziungnuk törzsszövetsége volt. A Birodalom bukását azonban nem ők okozták. Kína 91-ben végleg legyőzte a hsziungnukat, akik egy része nyugatra menekült. Elképzelhető, hogy a több száz év múlva Európában megjelenő hunok a hsziungnuk leszármazottai? Elképzelhető, de egyelőre nem bizonyítható.

A kínai nagy fal egy szakasza Peking közelében

? A kínai nagy fal nem egyetlen fal, hanem erődrendszerek sokasága. Egységes kiépítése az első császár, Csin Si Huang-ti (Kr. e. 220–206) nevéhez fűződik, de a ma is látható építmények 14. századiak. Miért épített falat a Csin Birodalom, és miért építették azt folyton újra?

TÖRTÉNELMI SZÍNESEK

A frankok királya és a rómaiak császára

18

Nagy Károly és I. Adorján pápa találkozása
Francia miniatúra, 1493

Nagy Károly egyszerre volt germán törzsfő és római uralkodó. Egyszerre kellett megfelelnie a frank és a római hagyományoknak: egyfelől harciasnak, erősnek, bátornak, másfelől mértékletesnek, bölcsnek, műveltnek tűnni.

„Ételben és italban mértékletes volt. […] Napi ebédje mindössze négy fogásból állt, ha nem számítjuk a sült pecsenyét, amelyet a vadászok nyársra szoktak húzni. Ezt szívesebben fogyasztotta, mint bármi más ételt." (Einhard: Nagy Károly élete, 9. század eleje)

„A vacsora három fogásból állt. […] Legjobban a fekete kenyeret, az apró halat, a kézzel sajtolt tehéntúrót meg az évente kétszer termő fügét szerette. […] Bort is mértékletesen ivott." (Suetonius: Caesarok élete, 121)

? Einhard Nagy Károly életrajzát a híres római történetírónak, Suetoniusnak az Augustusról írt szövege alapján állította össze. Miért volt fontos a példakép? Miben hasonlít, és miben különbözik a két szöveg? Mi a hasonlóság és a különbség oka? Milyen viszonyt sugall a kép Nagy Károly és a pápa között?

ÖSSZEGZÉS

A Római Birodalom a 3. századtól kezdve válságba került, valószínűleg az éghajlatváltozás és a járványok következtében. 395-ben végleg kettészakadt a Nyugatrómai és a Keletrómai Birodalomra, utóbbi új fővárosa Konstantinápoly lett. Időközben a kelet-európai sztyeppén létrejött egy hatalmas nomád állam, a Hun Birodalom. A germán törzsek egy része behódolt, mások betörtek a Nyugatrómai Birodalomba, és névleg annak szövetségeseivé váltak. Attila halálával a Hun Birodalom felbomlott, a germán királyok pedig önállósították magukat. 476-ban végleg megszűnt a Nyugatrómai Birodalom. A keletrómai Justinianus császár sikertelen kísérletet tett a birodalom újraegyesítésére, halála után elvesztek a visszahódított provinciák is. A nyugati területek nagy részét a Frank Királyság egyesítette, uralkodóját Nagy Károlyt ezért 800-ban római császárrá koronázták. Ez az állam is felbomlott, létrejött Franciaország és 962-ben a német és itáliai részeket egyesítő Német-római Birodalom.

ÖSSZEFOGLALÓ

Az első **államok** egy adott területen, közös főhatalom alatt állók emberek közösségei voltak. Az **athéni** demokráciát és a **római** köztársaságot sokak tartották példaképnek. A principátus szakított a köztársasági hagyományokkal. Róma fénykora a császárok korára esett. A 4. században kettéváló Római Birodalom gyorsan összeomló nyugati részén a népvándorlás **barbár** népei alakítottak **államokat**. Az 5. században jött létre a rövid ideig fennálló, hatalmas területű **Hun Birodalom**. Justinianus kelet-római császár kísérletet tett a Római Birodalom helyreállítására, **Nagy Károly** frank uralkodó és a **német-római császárok** szintén a római császárok örökösének vallották magukat. A keleti birodalomrész – **Bizánc** néven – további **ezer évig** fennállt.

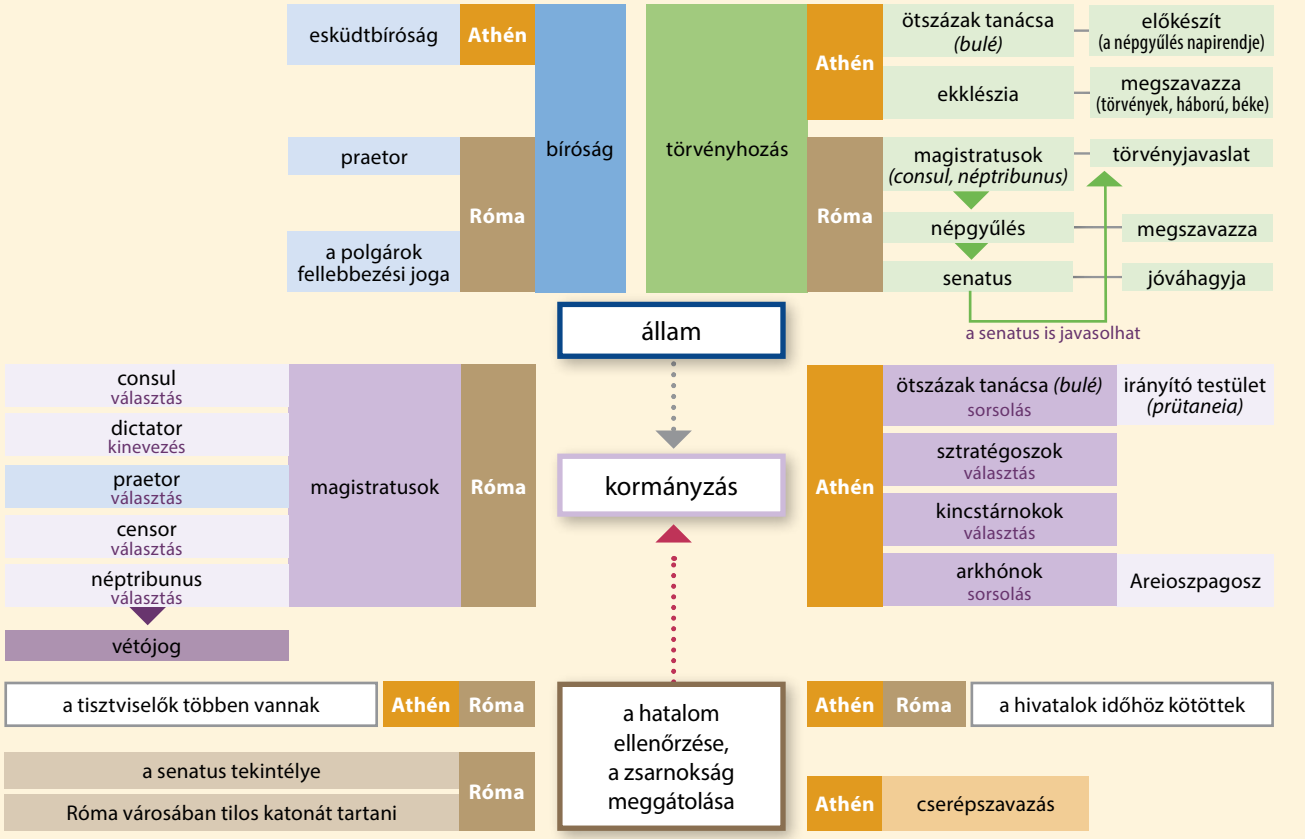

A hatalmi ágak megjelenése az athéni demokrácia és a római köztársaság rendszerében

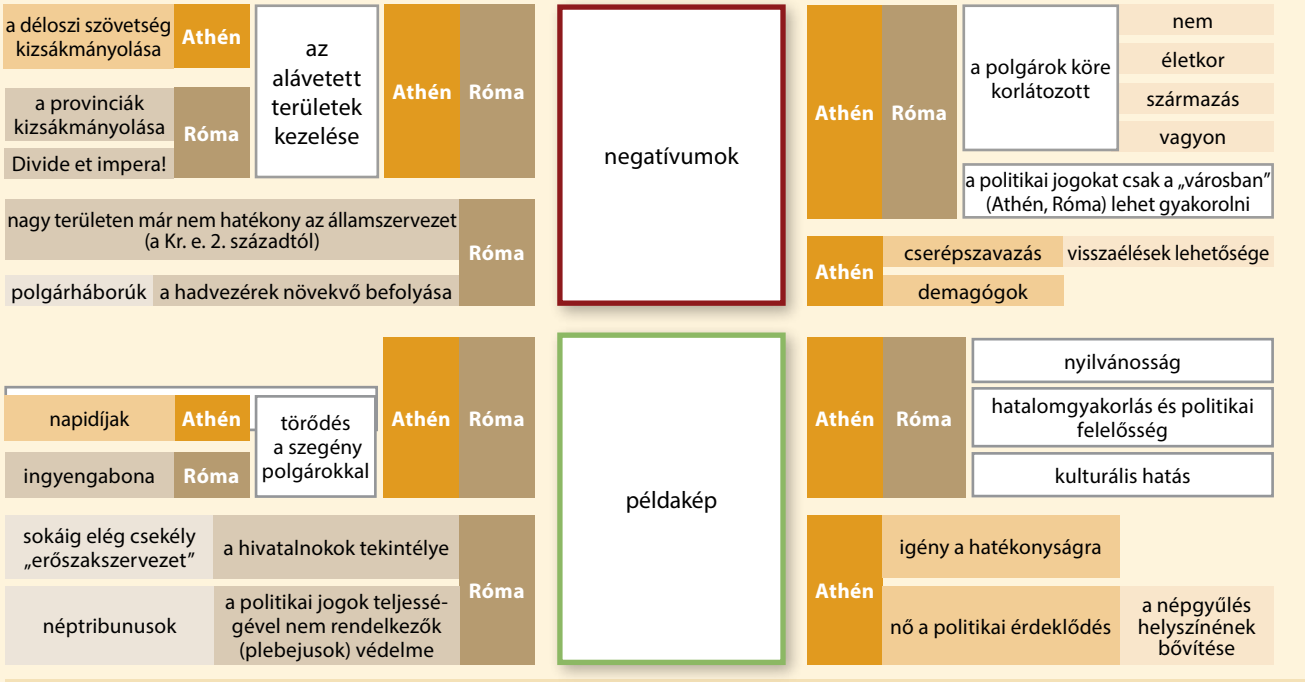

Negatívumok és pozitív példák az utókornak az athéni demokrácia és a római köztársaság rendszerében

Fogalmak

arisztokrácia: az arisztoi (görögül: legjobbak) szóból ered. A (görög) társadalom vezető rétege. Közülük kerültek ki a legnagyobb földbirtokosok, illetve kezdetben csak nekik voltak politikai jogaik.

consul: a római köztársaság idején a legfőbb katonai és állami vezető. Az állam élén két consul állt, egy évre választották őket.

császár: a Római Birodalom uralkodója (latinul: imperator). Elnevezését Julius Caesar nevéből nyerte. Kr. e. 27-től Augustus volt az első császár.

cserépszavazás: görögül: osztrakiszmosz. Valószínűleg Kleiszthenész vezette be. Hivatalosan a zsarnokságra törő polgárokat távolították így el, a valóságban a politikai ellenfelek elűzésére szolgált. Utoljára Kr. e. 417-ben alkalmazták Athénban.

demokrácia: a démosz (nép) és a kratein (uralkodni) görög szavakból, jelentése: népuralom. Olyan államforma, amelyben a hatalmat a polgárok többsége gyakorolja. Athénben a Kr. e. 5. századra alakult ki.

démosz: görög szó, jelentése: köznép. A kézművesek, kereskedők és parasztok vagyonilag különböző rétege. Kezdetben politikai jogaik nem voltak.

dictator: a római köztársaságban végveszély idején a consul jelölte ki a veszély elmúltáig, de legfeljebb fél évig tartó időszakra. Teljhatalma volt, a többi hivatal neki volt alárendelve, ezt jelképezte a 24 lictor (törvényszolga).

hun: nomád nép, amely Kr. u. 4. század utolsó harmadában betört Délkelet-Európába, és az 5. század közepéig nagy területű birodalmat épített ki. Központjuk ekkor a Kárpát-medencében volt.

légió: katonai egység az ókori Római Birodalomban. Fejlődése során 4—6000 főt számláló általános nehézgyalogsági alakulattá vált, amelyet lovasság és hajítófegyverekkel felszerelt könnyűgyalogság egészített ki.

népgyűlés: az ókorban a polgárjoggal rendelkező személyek alkotta törvényhozó szerv. Athénban a népgyűlést ekklésziának nevezték, törvényt hozhatott, dönthetett háború és béke ügyében, az ekklészia tagja volt minden athéni polgár. Rómában többféle népgyűlés is létezett egymással párhuzamosan, amelyeket származási, vagyoni, illetve területi elv szerint hívtak össze.

néptribunus: a plebejusok érdekvédője. A tíz néptribunusnak vétójoga volt a senatus döntéseivel szemben is (azaz a plebejusoknak hátrányos döntéseket érvényteleníthették), személyük szent és sérthetetlen volt. A hivatal Kr. e. 494 után alakult ki.

népvándorlás: szűkebb értelemben a 3–10., tágabb értelemben a 13. századig tartó folyamat, amely során a népcsoportok keletről nyugati irányba vándoroltak.

öntözéses földművelés: az ókori Keleten jellemző, csatornákkal, gátakkal dolgozó mezőgazdasági eljárás. A mezőgazdasági munkákat a folyók áradása szabta meg.

patrícius: a római pater (apa) szóból, eredetileg a „jó apától származó", vagyis előkelő nemzetség tagjait, a polgárjoggal rendelkezőket jelentette. A Kr. e. 3. századig kizárólag ők rendelkeztek teljes római polgárjoggal.

plebejus: a latin plebs (köznép) szóból ered. A nemzetségekbe nem tartozó, ám katonáskodó parasztok, kereskedők és kézművesek, akik kezdetben nem bírtak politikai jogokkal, ám néhány évszázad alatt jogilag egyenlők lettek a patríciusokkal.

polgárjog: az adott államban élő személyt megillető, örökölhető jogok és kiváltságok összessége. Általában része a szavazati jog is. Rómában a polgárjog az aktív és passzív szavazati jogot (tehát az illető választó és választható), a törvényes házasságkötési jogot, a tulajdonjogot, hivatalviselés jogát, a kereskedelem jogát, a fellebbezési jogot jelentette.

polisz: városállam. Egy-egy kisebb önálló területi-földrajzi egység megerősített központi településének és a környező falvaknak politikai-állami egysége.

rabszolga: szabadságjogaitól megfosztott, tulajdonként eladható személy. A rabszolga értéke függött korától, nemétől, szaktudásától, fizikai állapotától. Helyzetük változó volt: a bányákban, a földeken, a hajókon, az ipari műhelyekben, a házaknál alkalmazták őket. Az ókori Athénban és Rómában (is) adósságuk fejében az adósság törlesztése érdekében (ideiglenesen) az eredetileg szabadokat is megfoszthatták szabadságuktól: ez az adósrabszolgaság. A Róma ellen lázadó rabszolgák híres vezére Spartacus volt.

senatus: a római királyság idején a vének tanácsa. A köztársaság idején joga volt a törvények kezdeményezése, a külügyekben való döntés és a hivatalnokok ellenőrzése. Számos döntése kötelező érvényű volt. Tagjait a censorok jelölték ki.

sztratégosz: katonai vezető Athénban. Évente tíz sztratégoszt választottak.

Személyek

Attila: hun fejedelem (434—453). Kezdetben bátyjával (Bledával, más néven: Budával) uralkodott. Bátyja halála után (talán ő ölte meg) a Kelet-római Birodalmat támadta újra, majd a Nyugatrómai Birodalom ellen fordult. Galliában döntetlen csatát vívott (451-ben) a rómaiakkal. Birodalmának központját a Tiszántúlon rendezte be. Hirtelen halála után a Közép-Ázsiától a mai Németországig tartó birodalma széthullott.

Augustus: római császár (Kr. e. 27 – Kr. u. 14), a polgárháború nyertese és a principátus létrehozója. A birodalom növelését a természetes határok elérésig folytatta. Hatalmát a hadseregre, az újonnan kialakított császári provinciákra alapozta.

Julius Caesar: római politikus, hadvezér és író. Kr. e. 49-től volt szövetségesével, Pompeiusszal polgárháború során harcolt a hatalomért, majd Kr. e. 48-tól megszerezte az egyeduralmat, örökös diktátor lett. Számos reform kötődik uralmához: egységes aranypénz bevezetése, naptárreform, földosztás, a senatus összetételének és szerepének megváltoztatása. Egy köztársaságpárti senatusi csoport meggyilkolta Kr. e. 44-ben.

Justinianus: bizánci császár (527–565). Sikerült a Római Birodalom egy részét visszafoglalnia, de hódításai halála után elvesztek.

Kleiszthenész: athéni államférfi, az athéni demokrácia létrehozója. Kr. e. 508 után az addigi vagyoni alapú politikai szerveződés (timokrácia) helyett a lakóhelyet tette meg a politikai részvétel alapjává (phülérendszer). Területi alapú beosztása a démosz fölényét biztosította az arisztokráciával szemben. A zsarnokság visszatérésének meggátolására bevezette a cserépszavazás intézményét.

Nagy Károly: frank király (768–814), akit 800-ban császárrá koronáztak. A Galliától Pannóniáig terjedő területen feudális birodalmat hozott létre.

I. Ottó: német király (936–973), 962-től német-római császár. A római és a frank birodalom örököseként erős központi hatalmat épített ki.

Periklész: athéni állami vezető a Kr. e. 5. század közepén, tizenöt évig volt sztratégosz. Irányítása alatt kiteljesedett az athéni demokrácia (az arisztokrata hivatalok befolyása csökkent, a démosz politizálásának segítésére napidíjat vezettek be), és Athén a görög világ katonai, kereskedelmi és kulturális központjává vált. Vezetői időszaka alatt épült újjá az Akropolisz.

III.

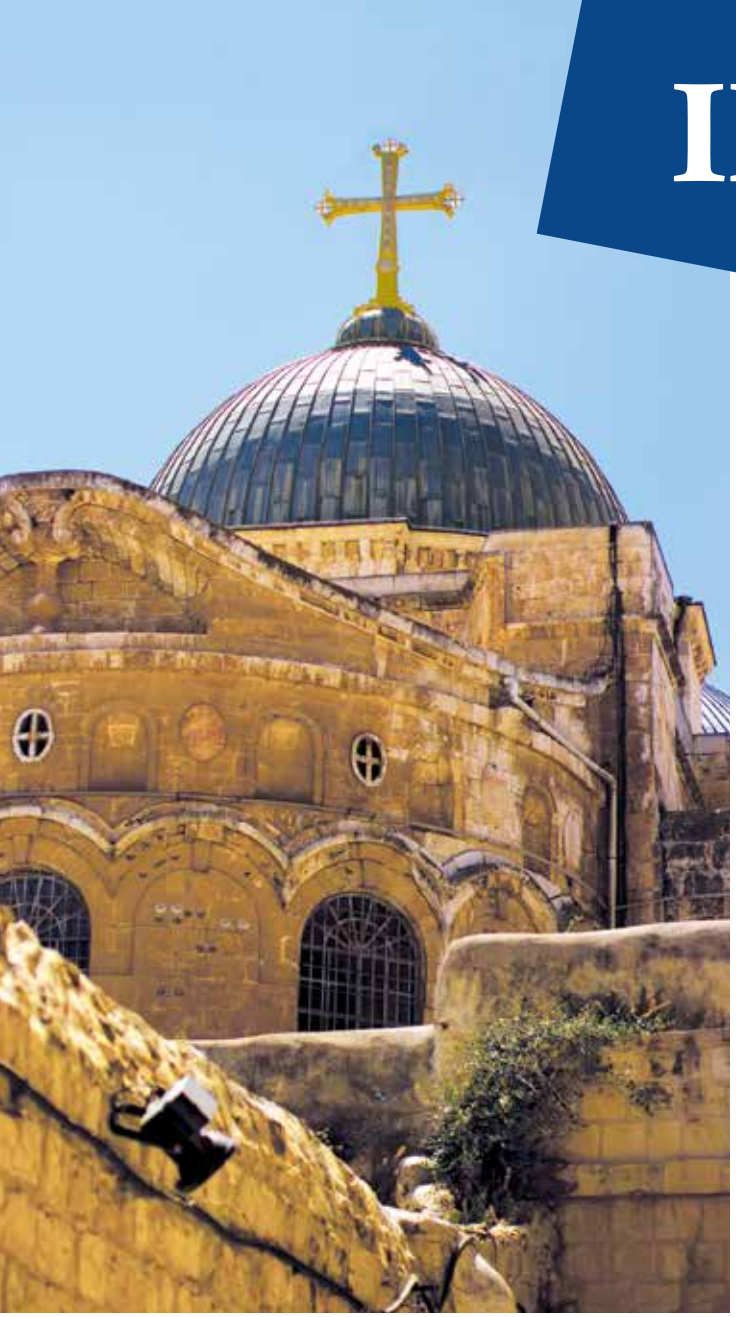

A monoteista vallások

- A zsidó vallás
- A kereszténység
- Az iszlám

A **monoteista (egyistenhívő) vallások** meghatározzák az európai civilizációt, miközben valójában minden kontinensen jelen lévő élő vallásokról van szó. A történelemkönyvbe nemcsak a múltjuk, hanem a jelenük miatt is kerülnek be: ezen vallások tanításai, isten- és emberképük segítik megérteni nemcsak a múltban történt, hanem a jelenben zajló események kulturális, civilizációs hátterét. A három vallás ráadásul közös földrajzi környezetben született, tanaik szorosan egymásra épülnek, szent irataik is mutatnak hasonlóságokat.

A történelem során a vallások együttélése, kölcsönhatása számtalan pozitív emléket hagyott ránk: ilyen például az építészeti stílusok keveredése, különféle műalkotások megszületése, a filozófia és a tudomány fejlődése. A történelem viharaiban a vallások híveinek találkozása olykor összecsapásokat is eredményezett, amelyek mögé gyakran felsorakoztatták a vallási tanításokat is. A vallási tanok politikai célú felhasználása a mai napig tart.

A világon élő vallásos emberek közel kétharmada tartozik a három monoteista valláshoz. Egyik vallás sem egységes, különféle irányzataik vannak, olykor az egy valláson belüli felekezetek között is komoly vetélkedés zajlik. A monoteista vallások közti különbségek lehetnek vallási és szervezeti jellegűek is, de táplálhatják az eltérő geopolitikai, társadalmi, kulturális viszonyok is. Ami mégis összekötő kapocs lehet: **mindegyik az isteni kinyilatkoztatásra vezeti vissza önmagát**, egy, a semmiből mindent megalkotó, autonóm létezőre.

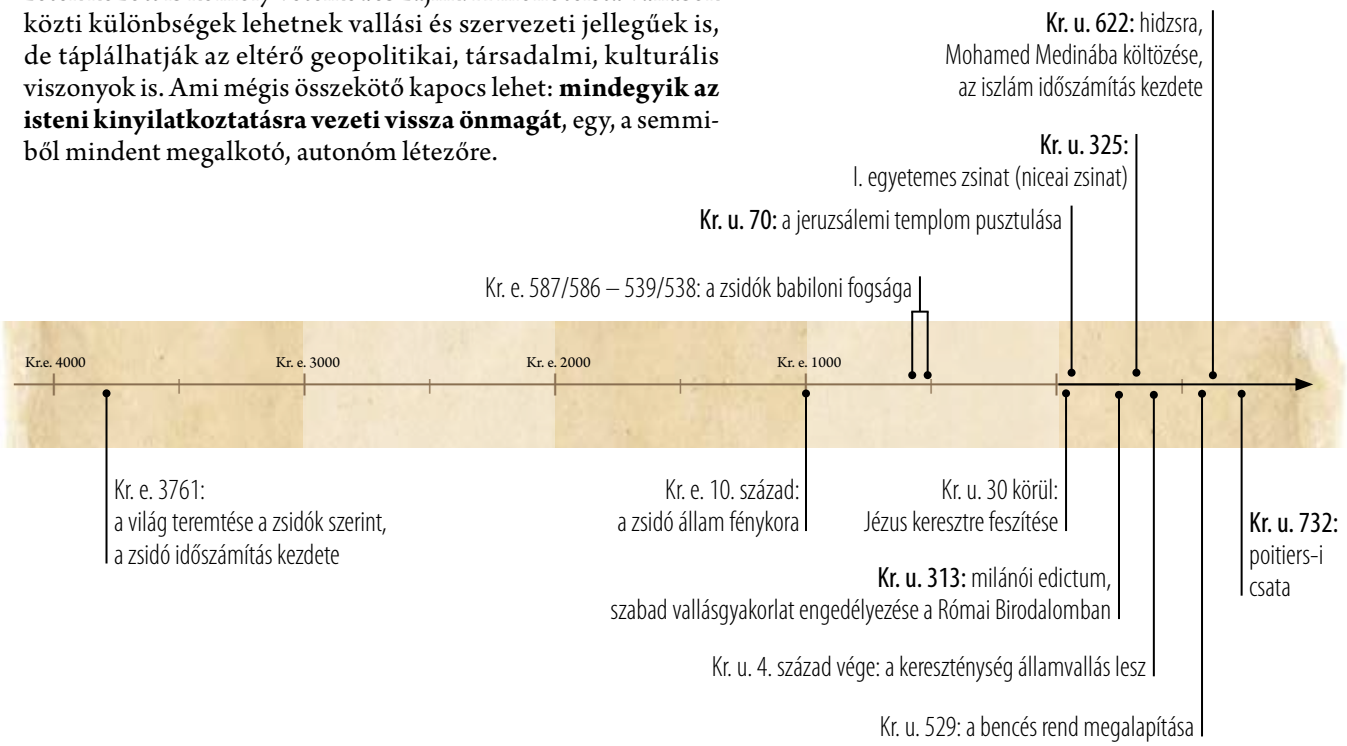

„Mintha a város csak ürügy, csak keret akarna lenni mindenféle – mohamedán, keresztény, zsidó – elképzelésnek arra a tartalomra, amelyről azt hiszik, hogy értelme a titokzatos kegyhely: Jeruzsálem."
(Márai Sándor író útleírása, 1927)

Képek az előző oldalon

A Szent Sír Bazilika

A mai Jeruzsálem képe, előtérben a Siratófal, amely fölött tornyosul az aranykupolás Sziklamecset

Via Dolorosa (latin kifejezés, jelentése: a fájdalmak útja) Jézus jeruzsálemi keresztútja, amely a halálos ítélet helyétől a vesztőhelyig, a Golgotáig tartott. Napjainkban is a legfontosabb útvonal a keresztények számára.

1 Hogyan kötődik a három vallás Jeruzsálemhez? Jeruzsálemet a zsidók és keresztények nevezik így, az arabok Al-Kudsz néven emlegetik. Nézz utána a két elnevezés jelentésének!

2 Vajon miért fekszik a Szent Sír Bazilika távolabb a Siratófaltól és a Sziklamecsettől? Mely építészeti stílusok jegyeit fedezed fel az épületen?

3 Mi lehet az oka, hogy ilyen közel van egymáshoz a két szent hely: a Siratófal és a Sziklamecset? Miért a Siratófal a zsidók legszentebb kultuszhelye?

4 Mely nyelveken olvasható az utcatábla felirata? Melyik nyelvet hiányolhatná egy hívő a Római Birodalom korában, és miért?

9. A zsidó vallás

Ebben a leckében a Héber Biblia magyar fordítását idézzük.

1 „[Mózes] elérkezett Isten [JHVH] hegyéhez, Chórebhez [Sínai-hegy]. […] És megjelent neki az Örökkévaló angyala tűzlángban a csipkebokor közepéből; és ő látta; hogy íme a csipkebokor ég a tűzben, de a csipkebokor nem emésztődik meg. […] És mondta Mózes Istennek: Íme, én eljövök Izrael fiaihoz és mondom nekik: »Őseitek Istene küldött engem hozzátok és ők azt mondják nekem: Mi a neve? Mit mondjak nekik?« És mondta Isten Mózesnek: »Leszek aki leszek! És mondta: »Így szólj Izrael fiaihoz: Ehje [aki vagyok] küldött engem hozzátok«.” *(Mózes II. könyve)*

? Az óhéber írás nem jelölte a magánhangzókat, az idézetben kiemelt négy betű a lesz, válik valamivé jelentésű igére utal, vagyis a végtelen tükröződik benne. A JHVH tehát az Isten nevét jelöli. Mi lehet annak az oka, hogy Isten nevét ennyire kerülték a zsidók?

2 „»Én vagyok az Örökkévaló, a te Istened. […] Ne legyenek neked más isteneid az én színem előtt. […] Ne ejtsd ki az Örökkévaló, a te Istened nevét hiába. […]« Hat napon alkotta az Örökkévaló az eget és a földet, a tengert és mindent, ami bennük van és megnyugodott a hetedik napon; azért áldotta meg az Örökkévaló a szombat napját és megszentelte azt. »Tiszteld atyádat és anyádat. […] Ne ölj. Ne törj házasságot. Ne lopj. Ne vallj felebarátod ellen, mint hamis tanú. Ne kívánd meg felebarátod házát! Ne kívánd meg felebarátod feleségét, […] semmit se, ami felebarátodé!«” *(A tízparancsolat Mózes II. könyvéből)*

? Melyik fontos hitelvet írja elő az itt elsőnek idézett parancs? Csoportosítsd a parancsokat (vallási élet, általános etikai elvek)!

3 „És mondta az Örökkévaló Ávromnak [Ábrahám]: »Menj el a te országodból, a te szülőföldedről és a te atyádnak házából azon országba, melyet én neked mutatok. És nagy néppé teszlek téged, megáldalak s naggyá teszem nevedet, hogy áldássá légy.«” *(Mózes I. könyve)*

? Mit ajánlott Isten Ábrahámnak? Mit várt, mit kért Isten ezért cserébe?

4 ? Miért a Jordán folyó környékére telepedtek le a törzsek? Mi lehet az oka annak, hogy József leszármazottai emelkedtek törzsi rangra? Vajon hol élhettek Lévi leszármazottai? Hasonlítsd össze a történelmi atlasz segítségével a törzsek által lakott területet a mai Izrael állam területével! Nevezz meg hasonlóságokat és különbségeket!

A monoteizmus

A zsidó vallás gyökerei a Kr. e. 2. évezred elejére nyúlnak vissza, amikor a zsidók letelepedtek a **Kánaánnak** (később a rómaiak által **Palesztinának**) nevezett területen. A honfoglalás utáni idők zsidóságának istene már kétségtelenül az ábrázolhatatlan Jahve, akinek a nevét is tilos volt kimondani. A zsidók számára **egyetlen szó sem tudja leírni** vagy meghatározni Isten kilétét. Isten nevére különféle megszólításokat használnak: például Örökkévaló, Világ Ura, Mindenható, Adonai („én Uram”).

A zsidók úgy tartják, hogy **Isten egyetlen** és örökkévaló. Isten az embert saját képére teremtette, Ő minden élet forrása. Az emberi életet értelemmel és céllal látja el, erkölcsi elvárásokat támaszt az emberek felé. **Ezeket a tízparancsolat foglalja össze, amelyet Mózes próféta közvetített a népnek.**

Isten Izrael népével kötött szövetséget, a zsidók Isten választott népeként tekintenek önmagukra. A bibliai hagyomány szerint **Ábrahám** a zsidó nép ősatyja, aki elfogadta Isten meghívását. Az Ábrahám által megtestesített hagyományra a monoteista vallások közös eredetként tekintenek. Egyik **gyermekét, Izmaelt** az iszlám hívei Mohamed próféta ősének tekintik. A zsidó vallás szerint másik fia, **Izsák** lett az utóda, akit Ábrahám még Istennek is hajlandó lett volna feláldozni. Izsák fia volt **Jákob**, az ő **12 fiát** tekinthetjük a **12 zsidó törzs ősatyjának**.

Izrael 12 törzsének elhelyezkedése
Lévi leszármazottai, a leviták, azaz a papi törzs nem kapott külön területet. József fiainak – Efraim és Manassze – leszármazottai viszont külön törzsekké váltak.

A Héber Biblia

A hívők szerint **a Biblia Isten kinyilatkoztatott szava.** A zsidó nép közel tíz évszázadon át írta, formálta szövegét különböző korszakokban, különböző szerzők (papok, írástudók, vagyis a Tórával foglalkozók, költők, királyok, próféták stb.) által. A zsidók a föníciaihoz igen hasonló, azzal gyakorlatilag megegyező ábécét használtak a babiloni fogság (amikor a zsidókat az Újbabiloni Birodalomba hurcolták) időszakáig. A fogságot megelőző héber nyelvet szinte alig ismerjük, csak egy-egy töredék maradt fenn a Bibliában ebből az időszakból.

A Héber Biblia, más néven a Tanakh (részeinek héber kezdőbetűiből alkotott mozaikszó) három részből áll. Első része a **Tóra** (törvény, tanítás), amely **Mózes öt könyvét jelenti**. A Tóra nemcsak a világ teremtését meséli el, hanem a zsidó nép korai történetét is Mózes haláláig.

A Tóra tartalmazza az életet szabályozó törvényeket is. Ilyenek például a kóser étkezés szabályai. (A kóser szó vallási előírásoknak megfelelőt jelent.) A Tóra a híres tízparancsolaton túl még 613 parancsot tartalmaz a **„Tedd"** vagy **„Ne tedd" szellemében**. **A parancsok közel fele már nem érvényes, mert azok csak az egykori jeruzsálemi szentélyhez kötődtek.**

A **mózesi törvény** gyakorlati megvalósításának tanítása kezdetben csak szóban terjedt. Később lejegyezték, így született meg a **Talmud**, amelynek elnevezése tanulmányt, magyarázatot jelent.

A Héber Biblia könyveinek második csoportja a **próféták** tekercsei (pl. Sámuel, Jeremiás, Ezékiel, Izajás), a harmadik pedig az egyéb **írások** (pl. példabeszédek, bölcsességek, zsoltárok, történeti könyvek stb.). A szövegeket eredetileg nagy pergamentekercsekre írták, amelyek közül kizárólag a **Tórát** őrizték a **frigyládában**.

5

„Szóljatok Izrael fiaihoz, mondván: Ezek az állatok, melyeket ehettek minden barom közül, mely a földön van. Mindazt, aminek hasadt patája van és pedig kettéhasadt patája, meg kérődző a barmok között, azt ehetitek. De ezeket ne egyétek a kérődzők közül és a hasadt patájúak közül: a tevét, mert kérődző az, de patája nincs meghasadva, tisztátalan az nektek. […] És a nyulat, mert kérődző az, de patája nincs meghasadva, tisztátalan az nektek. És a sertést; mert hasadt patájú az és ketté hasadt a patája, de kérődzni nem kérődzik, tisztátalan az nektek. Húsukból ne egyetek és dögüket ne érintsétek; tisztátalanok azok nektek." *(Mózes III. könyve)*

? Milyen módon választották el a tiszta és tisztátalan állatokat? Sorolj fel néhány tiltott, a szöveg által fel nem sorolt állatot! Vajon miért ez volt a kósersá terén a választóvonal? Tudsz-e még olyan vallást említeni, amely szintén tiltja a sertés fogyasztását? Nézz utána a zsíros és a tejes ételekre vonatkozó kóser szabályoknak!

6

Tóratekercs

? Milyen anyagra írták a Tórát? Mit ölel fel a Tóra tartalma? Miért volt praktikus tekercs formában őrizni a Tórát?

7

MÁIG TISZTÁZATLAN *A legendás frigyláda*

A zsidók szerint a frigyláda azt szimbolizálta, hogy Isten mindig népével van. A hiedelem szerint a láda mágikus erővel bírt, még érinteni sem volt szabad. Salamon a templom megépítése után annak egyik részébe, a szentek szentjébe helyezte el a frigyládát, ahová évente egyszer kizárólag a főpap léphetett be. Mikor elpusztult Salamon temploma, a láda eltűnt vagy megsemmisült. Egyes kutatók szerint ez utóbbi az igaz, míg mások azt állítják, hogy ma is létezik. Egyesek szerint Etiópiába került, miután Salamon és Sába királynőjének fia kicserélte az eredeti ládát a neki ajándékba szánt másolattal. Az etiópiai uralkodócsalád mai napig tőlük eredezteti magát, és szerintük a frigyláda ma is Etiópiában van. Más elképzelés szerint a leviták még II. Nabukodonozor újbabiloni uralkodó támadása előtt biztonságos helyre vitték, de nem tudjuk, hova. Egyes feltételezések szerint a jeruzsálemi Templom-hegy titkos járatainak egyike rejti a frigyládát.

A frigyláda elképzelt másolata

? Milyen lények láthatóak a rekonstruált láda tetején? Miért rudak segítségével vitték a ládát? Mi a leginkább élő cáfolata annak, hogy a láda Etiópiában van? Kik a leviták? Gyűjtsetek példákat más vallások követői által hasonlóan nagy tiszteletben tartott tárgyakra!

8 „És kiemelt Salamon király robotnépet egész Izraélből; és volt a robotnép [munkások]harmincezer ember. És küldte őket a Libánonba: tízezret havonkint fölváltva; egy hónapig a Libánonban voltak, két hónapig otthon. […] És volt Salamonnak hetvenezer teherhordója, meg nyolcvanezer kővágója a hegyben. Azonkívül Salamonnak a munkára felügyelő tisztjei háromezerháromszázan, akik uralmat vittek a munkát végző nép fölött. Megparancsolta a király és fejtettek nagy köveket, becses köveket, hogy alapozzák a házat faragott kövekkel." *(Királyok I. könyve, 5. fejezet)*

? Mely társadalmi rétegek vettek részt a templom megépítésében? Milyen hasonló módon épülő ókori keleti építményeket ismersz? Melyik nép, és mikor pusztította el Salamon templomát? Miért lehetséges, hogy a második Templom Salamon templomának mintájára épült?

„Halljad Izrael, az Örökkévaló, a mi Istenünk, az Örökkévaló egy!" *(Mózes V. könyve)*

? Jellemezd az imádság részlete alapján a zsidók istenképét!

A jeruzsálemi Templomot kifosztó katonák domborművi ábrázolása Titus császár római diadalívén, másolat

? Milyen okból állítottak a rómaiak diadalíveket? Milyen zsidó jelképeket ismersz fel a domborművön?

Az átépített második jeruzsálemi templom rekonstrukciós modellje

A jeruzsálemi templom és a zsinagógák

A vallásos zsidók naponta általában háromszor, ünnepnapokon négyszer is imádkoznak. A **legfontosabb imádság a „Halljad Izrael"**. A zsidó ima állandó hálaadás Istennek az élet valamennyi pillanatáért.

A zsidó nép hosszú évszázadokon át vívott küzdelem eredményeként tudott államot alapítani az egykori Kánaán területén. Nemcsak az őslakókkal, hanem a tengerparton letelepedő, kereskedő néppel, a filiszteusokkal is komoly harcokat vívtak. A zsidó nép a **Kr. e. 10. századra elfoglalta Jeruzsálemet**. A legendás **Dávidhoz** kötik a királyság létrehozását, bár mindezt manapság a történészek megkérdőjelezik. Fia, **Salamon** megépíttette a **jeruzsálemi Templomot** a Templom-hegyen. A templom az **egyetlen hely**, ahol a **papok áldozatokat mutathatnak be**. Az **évi három zarándoklat is ide vezetett**. A szentély őrizte a frigyládát is.

Idővel a zsidó királyság meggyengült, és két részre szakadt: **Izraelre** és **Júdára**. Végül Kr. e. 587-ben az **Újbabiloni Birodalom** elfoglalta Jeruzsálemet, és **lerombolta a Templomot**. A zsidó elitet – elsősorban a férfiakat – a hódítók elhurcolták magukkal a fővárosukba, Babilonba. Miután Kr. e. 539-ben **visszatérhettek** a fogságból, pár évtized alatt **megépítették a második Templomot**. **Ezt később a rómaiak pusztították el Kr. u. 70-ben.** A zsidók idegen földön nem mutattak be áldozatokat, de összegyűltek imádkozni. Ennek a helye lett a **zsinagóga** (görög szó, jelentése: gyülekezet). A Templom épületegyüttesének egyetlen maradványa a **Siratófal**. Ez a falszakasz a második Templomot határolta, és bár nem tartozott közvetlenül a szentélyhez, mégis a legszentebb helye maradt a zsidóknak, akik úgy imádkoznak itt, mint egy nyitott zsinagógában.

A Templom lerombolása óta az ima vált az istentisztelet legfőbb eleméve. A zsinagógákban a Jeruzsálem felé mutató falon függ a Tóra szent tekercseit őrző szekrény. A nők és a férfiak elkülönülve vesznek részt a szertartásokon. Szertartást minden zsidó hívő vezethet, ha legalább tíz férfi összegyűlt az imádkozáshoz. A **rabbi** (mester, tanító) törvénytudóként, a zsidó hagyomány szakértőjeként vesz részt a közösség életében, megszervezi a szertartások rendjét, és szervezi a közösség vallási életét.

Izrael állam címere, amelyben a menóra (hétágú gyertyatartó) látható

A menóra héberül lámpást jelent. A szentélyben soha nem aludhatott ki a lángja. Egyesek szerint a hét napjait jelképezi, középen a sabbat (szombat) áll.

A közismert, bár nem bibliai eredetű Dávid-csillag

Imasálat (tálit) és jellegzetes zsidó fejfedőt (kipa) viselő hívő

11

A zsidó férfiaknak hároméves koruktól a zsinagógában be kell fedniük a fejüket. Az imasál – amelynek négy sarkán rojtok lógnak – kötelező eleme az imádkozásnak. Szálai, csomói Isten és a nép szövetségét jelképezik. Fiúk esetén a közösséghez tartozás jele a **körülmetélés**, amely szintén az **Isten és népe közti szövetséget** jelképezi. A tizenhárom éves fiúkat vallási szempontból **nagykorúvá avatják**, ekkor képessé válnak vallási kötelezettségeik betartására (pl. böjt, imádkozás). A születésnap utáni sabbaton kerül sor a szertartásra. A **sabbat**, vagyis a szombat a pihenés napja, **emlékezés a teremtésre**.

A zsidó diaszpóra

A **diaszpóra** görög szó, amely egy nép, etnikum vagy vallási közösség szétszóródását jelenti, és jelöli e szétszóródás után az idegen közegbe került közösséget is. A **babiloni fogság időszakában** a jeruzsálemi Templom lerombolása után az elhurcolt, illetve elmenekült zsidók új közösségeket hoztak létre.

A fogság után sem tért vissza mindenki. Júdea provinciában a rómaiak által levert **zsidó felkelések** (zsidó háború: Kr. u. 66–70, illetve Bar Kochba vezette felkelés: 132–136) **után** az életben maradt és rabszolgának el nem hurcolt zsidók kénytelenek voltak elhagyni az ősi földet. Ettől kezdve a zsidóság többsége a diaszpórákban élt. A **Földközi-tenger partvidékén nagy közösségek jöttek létre**, melyek közül a hispániai (szefárd) vált a legjelentősebbé. A zsidók azért ebben a térségben telepedtek le, mert itt jelentős kereskedelmi helyek voltak.

A Messiás-hit

A zsidó vallás központi eleme a messiásvárás gondolata. A **próféták**, az Isten akaratát közvetítő személyek **tanításai rajzolták ki az eljövendő Messiás** (héber szó, jelentése: felkent) **képét**, akinek Dávid házából kell származnia. A zsidók **egy olyan Messiást várnak, aki elhozza az örök békét, amelyben a világ és az ember megváltásán (megjavulásán) túl a zsidó nép reményei is megvalósulnak majd**. A jeruzsálemi szentély pusztulásától kezdve a zsidó közgondolkodás általános eszméje lett, hogy a Templom csak akkor épül majd fel, ha eljön a Messiás. Ugyancsak ehhez a korhoz köti a hagyomány a világszerte szétszóródott zsidó diaszpóra egybegyűjtését. A zsidók hite szerint a Messiás eljövetelét az Illés próféta által megfújt sófár (kosszarvból készült kürt) hangja jelzi majd. Ekkor feltámadnak a halottak, és bottal a kezükben elindulnak Jeruzsálem felé.

? Mit jelképeznek a tálit rojtjai? Állapítsd meg az 1. feladat segítségével, mit jelképezhet még a menóra! Nézz utána, milyen magyarázatokat találsz a Dávid-csillag eredetére!

12

„[A babyloniak] szakadatlanul viszálykodtak a zsidókkal, éppen a valláskülönbség miatt, és mindegyik fél úgy igyekezett bosszantani a másikat, ahogy tudta. Most azonban, hogy Analios [Babilon zsidó származású helytartója] és társai elestek, a babyloniak megtámadták a zsidókat. […] Mivel nem tudtak nyílt harcban ellenállni, de együtt élni sem mertek velük tovább, javarészt kivándoroltak Seleukeiába [város a mai Törökország területén]. […] Itt befogadták őket, és öt esztendeig békén éldegéltek ebben a városban. […] Seleukeiában ugyancsak állandó volt a viszálykodás és ellenségeskedés a görögök és a szírek közt, de a görögök maradtak felül. De most mikor a zsidó jövevények is ott laktak közöttük […], [a békekötés után] mindkét fél úgy gondolta, hogy akkor adhatja bizonyítékát barátságának, ha a zsidókon tölti ki gyűlöletét, tehát váratlanul megtámadták a zsidókat, több mint ötvenezret felkoncoltak közülük.” *(Josephus Flavius: A zsidó nép története, Kr. u. 1. század)*

? Jellemezd a zsidók életét a diaszpórában! Kitől remélhetett védelmet a zsidó a közösség? Mire következtethetünk az áldozatok nagy számából?

13

„És ered majd vessző Jisaj [Dávid király apja] törzsökéből és ág hajt ki gyökereiből. És nyugszik rajta az Örökkévaló szelleme, a bölcsesség és értelem szelleme, a tanács és erő szelleme, a megismerés és istenfélelem szelleme. És ítélkezése lesz istenfélelemmel; nem szeme látása szerint fog ítélni, se nem füle hallása szerint dönteni. Igazsággal ítél a szegényeknek és egyenességgel dönt az ország alázatosai számára; megveri az országot szája vesszejével és ajkai leheletével megöli a gonoszt. És lesz az igazság derekának öve és a hűség ágyékának öve. És lakozik a farkas a báránnyal.” *(Izajás könyve, 11. fejezet)*

? Milyen tulajdonságai vannak a szöveg szerint a Messiásnak? Milyen állapot következik be a Messiás eljövetelekor?

A zsidó vallásnak alapvetően három irányzata van. A szigorú, külsőségekben is megjelenő ortodox; a konzervatív, hazánkban neológnak nevezett irányzat; és a legújabban kialakult reformirányzat, amelyben már a nők is lehetnek rabbik. A neológ irányzat a 19. századi Magyarországon Lőw Lipót (1811–1875) és fia, Lőw Immánuel (1854–1944) tevékenységének köszönhetően született meg. Ez az irányzat a vallást konzervatív módon közelíti meg, de az életmód tekintetében a külső jegyeknek nem tulajdonít olyan nagy jelentőséget. A liturgikus rend, az imarend, a szokások alapján kétféle zsidó gyakorlatot különböztetünk meg. A spanyol eredetű, liturgikus formáit ott kialakító szefárd közösséget, illetve a német területekről kiinduló, és különösen Közép-Európában elterjedt askenáz közösséget. A mai Izraelben a hivatalos héber kiejtés a szefárd. Izraelben mindkét rítusú közösségnek külön főrabbija van.

Szarka Lajos: Reformpróféták, Hetek, 2014

„[Lőw Lipót] újításaival arra törekedett, hogy a zsidó vallás törvényeit összhangba hozza a polgárosodás követelményeivel és a magyarosodás kívánalmaival. A zsidóság emancipációját [egyenjogúsítását] oly módon kapcsolta össze annak modernizációjával és integrációjával [társadalomba történő beillesztésével], amely egyúttal a zsidó identitás [önazonosság], a vallási hagyományok megőrzését is biztosította. Sem a kikeresztelkedést, sem a befelé fordulást nem tartotta elfogadhatónak: a zsidó hagyományok és a modernizáció értékeinek együttes megvalósítását hirdette. A modernizáció érdekében szükségesnek tartotta a zsinagógai reformokat és a magyar nyelv terjesztését, valamint a zene bevezetését – orgona és férfikórus közreműködésével – az istentisztelet részeként. 1844-től magyarul prédikált, s a nagykanizsai zsidó templomban szólalt meg először Magyarországon orgona 1845. október 22-én. A magyarosodást a vallási reformmal összekapcsoló mondatai később szállóigévé váltak: »Bátran tehát, barátim! honosítsa a zsinagóga a magyart, s reméljük, hogy a magyar honosítandja a zsinagógát« – azaz a zsidóságot polgári egyenjogúsággal ruházza fel."

Lőw Lipót cikke, Pesti Hírlap, 1844. június 2.

„Arra nézve meg kell vallanom, hogy mi zsidók is a synedrium [tanácsülés, ahol a zsidó közösség dönt saját sorsáról] tartását buzgón kívánjuk; és pedig nem polgári […] hanem vallásbeli s általános műveltségi szempontból; mert mi reméljük, hogy egy synedrium által zsinagógáink, iskoláink s közönségi szerkezetünk egyformán s korszerű módon alakulnának át. Vannak ugyan köztünk – valamint általában minden emberi körben – olyanok, kik a tespedést szeretik, a haladást és korszerű reformot véteknek tartják, s kiknek elve: mindennek változatlanul a réginél kell maradni! – És mivel én hibáinkat korántsem akarom titkolni, nyílt szívüleg meg kell vallanom, hogy a magyarországi rabbik nagyobb része […] a tespedés iskolájához tartozik. […] Mindenek előtt kívánatos volna, hogy a magyar zsidóság saját költségére szemináriumot [értsd: rabbiképző intézményt] alapítson, hol a jövő rabbik korszerű módon neveltessenek, s nemcsak teológiai műveltséget érjenek el, hanem főképpen a honi nyelvnek teljes birtokába is jöjjenek. Ezen rendszabás kétségkívül legszebb gyümölcsöt hozna ha […] hazafiságánál fogva megengedné, hogy rabbiszeminárium alapítása végett becses lapjaiban aláírás nyittassék." *(A szerkesztő – Kossuth Lajos lábjegyzete: „Ha ezáltal a kölcsönös emberszeretet egyik diadalát némileg előmozdíthatónak gondolja ön, mi kívánságát teljesíteni annak idejében örömmel készek leszünk, s azzal csak kötelességünknek teszünk eleget.")*

14 Magyarországon melyik zsidó liturgikus rendszer terjedt el? Fogalmazd meg, mi volt a neológ reform lényege! Hogyan viszonyul a neológ irányzat a zsidó hagyományokhoz?

15 Mely útját utasította el Lőw Lipót az asszimilációnak (beolvadás)? Milyen lépéseket tett az asszimiláció elősegítése érdekében? Fogalmazd meg, mit remélt Lőw Lipót rabbi a reformoktól! Mi a politikai célja reformoknak?

16

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, 1890 (Az intézmény 1877 óta működik.)

Melyek voltak a rabbiképző felállításának céljai? Miben látja a szerző a kezdeményezés legnagyobb akadályát? Milyen segítséget remélt Kossuthtól? Melyik építészeti stílus jegyei fedezhetők fel az épületen? Mely építészeti elemek utalnak az épület zsidósággal való kapcsolatára?

NAGYÍTÓ ALATT A TÖRTÉNELEM

Dávid személyének és királyságának rejtélye

17

*Dávid uralmának idejéről (Kr. e. 1010–970 körül) és uralmi területének kiterjedéséről megoszlik a történészek véleménye. A Biblia szerint Júda törzséből származott, apja Izáj. Betlehemben született, Sámuel próféta már gyerekkorában kijelölte a következő királynak. A filiszteus Góliát legyőzése után Saul király udvarába került, és a király vetélytársává vált. Amikor Saul és fia elesett egy, a filiszteusokkal vívott csatában, Dávid szerezte meg a trónt. Elfoglalta és fővárosává tette Jeruzsálemet. Nagy bűnt követett el azzal, hogy megkívánta egyik hadvezére feleségét. A hadvezért olyan feladattal bízta meg, amelyet az nem élhetett túl. Így elvette az özvegyet, Betsabét. E bűne és a háborúi miatt Isten azzal büntette, hogy nem építhette fel a Templomot. A zsidó vallás szerint a Messiás Dávid leszármazottja lesz, a keresztények is hozzá vezetik vissza Jézus családfáját, aki szintén Betlehemben született. A régészek és a történészek azonban nem találtak bizonyítékot Dávid királyságára. Szerintük Jeruzsálem is csak egy kis vaskori település volt. Ha Dávid létezett, akkor is csak egy jelentéktelen kis nép/állam vezetője lehetett. A vele kapcsolatos történetek a legendák közé tartoznak. „**Dávid a zsidó történelem egyik szimbólummá vált figurája, akinek segítségével felgyorsult az állam kialakulása. Innentől kezdve mindegy, hogy valóban élő személyről alkották-e vagy sem**” – nyilatkozta a tel-avivi régészeti intézet igazgatója 2009-ben.*

Michelangelo: Dávid legyőzi Góliátot
A Sixtus-kápolna freskórészlete, 16. század

? Mi a jelentősége Dávid származásának? Miért volt nagy tett Góliát legyőzése a festmény ábrázolása szerint? Miért csak Dávid fia, Salamon építhette fel a Templomot? Mi a szerepe Dávidnak a zsidó nép történelmi tudatában? Keress más népek történetéből hasonló példákat!

MÚLT, JELEN, JÖVŐ

Maszada nem eshet el soha többé!

18

Miután a rómaiak elfoglalták Jeruzsálemet, és lerombolták a Templomot, alig maradt olyan hely Júdea provinciában, ahol még kitartottak a zsidó felkelők. Az utolsó erőd a szinte bevehetetlennek gondolt Maszada volt. Kr. u. 73–74 során zajlott le a több mint 200 napos ostrom, amelynek végére a rómaiak az egész erődöt felégették. A zsidó védőkkel kapcsolatos következő történetet hitelessége megkérdőjelezhető, hiszen csak Josephus Flavius történetíró leírásából ismerjük, más tudományos bizonyítéka nincs. Eleazár, a védők parancsnoka úgy döntött, hogy élve nem kerülnek a rómaiak kezére.

*„**[Ezután] sorshúzással kiválasztották tíz bajtársukat, hogy azok szúrják le a többieket. Mindegyik odafeküdt felesége és gyermeke mellé, átölelte őket, és aztán nyugodtan várták a halált azoknak a kezétől, akik ezt a gyászos kötelességet teljesítették. Miután ezek remegés és tétovázás nélkül sorra leszúrták valamennyi bajtársukat, ugyanígy rendelkeztek a maguk sorsáról is: az, akire a sors esett, leszúrja majd a többi kilencet, végül öngyilkos lesz. […] [Amikor másnap behatoltak a rómaiak] nem akarták elhinni [a néhány rejtekhelyéről előbújó asszonynak] a szörnyű eseményt, és oda sem figyeltek, hanem megpróbálták eloltani a tüzet, utat törni a lángokon át, és behatoltak a palota belsejébe. De mikor megpillantották a meggyilkoltak tömegét, nem örvendeztek, mint ahogy az ellenség pusztulásán örvendeni szokás, hanem csodálattal adóztak ily rengeteg ember hősi elszántságának és bátor halálmegvetésének.**” (Josephus Flavius: A zsidó háború)*

A hazafiság, a hősiesség és az önfeláldozás példája a mai napig élénken él a zsidó nép emlékezetében. Az izraeli hadsereg tiszti iskolásai és újoncai napjainkban is itt tesznek esküt, amely ezzel a felkiáltással ér véget: „Maszada nem eshet el soha többé!”

A sziklákon álló maszadai erőd romjai

? Milyen okokból választották ezt a sorsot az erőd védői? Milyen módját választották a halálnak? Miért adóztak tisztelettel a rómaiak a várvédőknek? Miért lehet fontos ez az esemény a mai zsidóknak? Ismersz-e a magyar történelemből hasonló példát?

ÖSSZEGZÉS

Az ókori kelet népei közül egyedül a zsidó nép volt egyistenhitű (monoteista). A Héber Biblia legfontosabb része a Tóra, Mózes öt könyve, amely tartalmazza a tízparancsolatot is. A zsidó királyság a hagyomány szerint Dávid és Salamon alatt (Kr. e. 10. század) élte fénykorát. Salamon építette meg a jeruzsálemi Templomot is. Ennek elpusztítása után következett be a babiloni fogság (Kr. e. 6. század). A visszatérő zsidók újra felépítették a Templomot, amelyet a rómaiak romboltak le Kr. u. 70-ben. A diaszpórákban a vallási élet a zsinagógában zajlott. A zsidók a mai napig várják a Messiást.

10. A kereszténység

1 „Szeresd Uradat, Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez a legnagyobb, az első parancs. A második hasonló hozzá: Szeresd felebarátodat, mint saját magadat. Ezen a két parancson alapszik az egész törvény és a próféták.” *(Máté evangéliuma, 22. fejezet)*

? Mi a két legfontosabb parancsa Jézusnak? Milyen törvényre utalhat Jézus? Mi az elsődlegesen elvárt parancsolat?

2 „Ügyeljetek, hogy a jót ne az emberek szeme láttára tegyétek, azért, hogy lássanak benneteket. Így semmi jutalom nem vár rátok mennyei Atyátoknál. […] Ha megbocsátjátok az embereknek, amit vétettek ellenetek, mennyei Atyátok is megbocsát nektek. De ha nem bocsáttok meg az embereknek, Atyátok sem bocsátja meg bűneiteket.” *(Máté evangéliuma 6. fejezet)*

? Milyen viselkedést tart követendőnek Jézus? Miért fontos a bűnök bocsánata a hívek számára? Hogyan kell viszonyulniuk a kereszténynek embertársaikhoz?

3

A négy evangélista ábrázolása egy középkori kódexben. Balról jobbra felül: Márk és János, alul: Lukács és Máté.

? Milyen öltözékben, helyzetben ábrázolja a négy evangélistát a kódex? Azonosítsd a fejük fölött látható szimbólumokat! Mire utal az ábrázolás legfelső részén látható kéz?

Jézus tanítása

A kereszténység az 1. században a római uralom alatt álló Palesztinában alakult ki. A keresztények számára az **egyetlen és mindenható Isten** a mennynek és a földnek a teremtője. Isten nemcsak az ember teremtője, de gondviselő Atyja is. A keresztények **Jézust az Isten Fiának**, a zsidóság által várt Messiásnak, **Krisztusnak** (görög szó, jelentése: felkent) tartják, akit az Atya küldött az emberek közé. Itt a földön valóságos emberi életet élt, miközben megmaradt Istennek. Élete során tanított, és csodákat tett, hogy meggyőzze az embereket. A keresztények szerint Jézus beteljesítette Isten ígéreteit, az ószövetségi próféták várakozásait.

A keresztény hit legfontosabb tana, hogy **Jézus** keresztre feszítése után **feltámadt a halálból**, és ezzel megváltotta bűneitől az emberiséget. A kereszténység is a tízparancsolatra épül, de Jézus mindenek fölé emelte az **Isten és az embertársaink szeretetét**. Hirdette, hogy **Isten előtt mindenki egyenlő**, és van lehetőség a **bűnök megbocsátására** is. Halála után mindenkinek **örök élete van**, és érdemei szerint a mennybe jut, vagy a pokolra.

Jézus tanítványokat gyűjtött maga köré, közülük kiemelte a **12 apostolt** (görög szó, jelentése: küldött). Az ő feladatuk volt a **hit terjesztése**, vagyis **misszió** végzése. Jézus tanítványait már az 1. században **keresztényeknek** (Krisztus-követőknek), a közösséget pedig **egyháznak** nevezték.

A keresztények várják Jézus második eljövetelét, amellyel a maga teljességében valósul meg Isten országa.

Az Ószövetség és az Újszövetség

A kereszténység is a kinyilatkoztatott – azaz Isten által sugalmazott – vallásnak tekinti magát. A keresztény Biblia két nagy részre oszlik: Ószövetségre és Újszövetségre. Az **Ószövetség tartalmazza a Héber Biblia könyveit**, de a katolikus és az ortodox felekezeteknél még hét másik könyvet is.

A keresztény Biblia második része a görögül íródott **Újszövetség**. Az elnevezés a Mózesnek adott ígéretek Krisztusban történő megvalósulására, és ezáltal az Isten és az ember üdvösséget hozó új kapcsolatára utal. Itt található a Jézus életét és tanítását tartalmazó **négy evangélium** (görög szó, jelentése: örömhír). A négy evangéliumból három rendkívül hasonló, ezeket együttlátóknak (szinoptikus) nevezzük. A legrégebbinek Márk evangéliumát tartjuk. János evangéliuma szemléletében jelentősen eltér a többitől, például nem jellemzők rá a példabeszédek, a csodákat jeleknek értelmezi. Az **egyház kialakulását**, **az ősegyház életét** ismerjük meg az **Apostolok cselekedeteiből** és az **apostolok leveleiből**, amelyekből a legtöbb **Pál apostol** nevéhez köthető. Az Újszövetség utolsó könyve a Jelenések, amely egy prófétai mű.

Az isteni kinyilatkoztatásnak tartott írások kiválasztása, azaz a keresztény Biblia kanonizációja a Kr. u. 4. századra zárult le. Azokat az írásokat, amelyeket az egyház nem fogadott el, apokrif iratoknak nevezzük. Ezek nem kerültek bele a Bibliába.

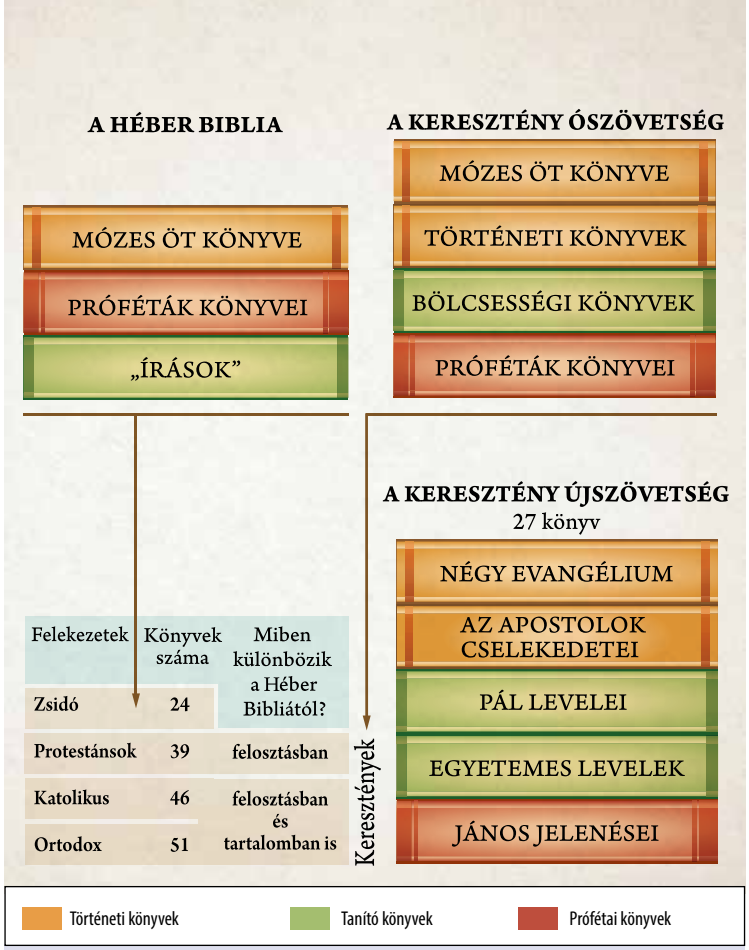

A Biblia részei a különböző vallások és felekezetek nézőpontja szerint

A páli fordulat

Jézus tanítványai **Péter** és **Pál** apostolok vezetésével kezdték el terjeszteni az új hitet. Pál keresztényüldözőből vált apostollá. Az 1. század közepén tartott jeruzsálemi zsinat mondta ki, hogy a **zsidó törvények betartása nélkül is kereszténnyé lehet válni**. Így gyakorlatilag bárki csatlakozhatott a kereszténységhez, ha **megkeresztelkedett**. Pál – Kis-Ázsiában és Görögországban tett térítőútjai során – sokakat tett a kereszténység követőjévé.

Az apostolok létrehozták az első keresztény közösségeket a Földközi-tenger keleti medencéjében, elsősorban a Római Birodalom görögül beszélő részein. A korai kereszténység a páli levelekből vezette le, hogy a közösség élén egy **püspök** állt, aki papi hatalommal rendelkezett. Egyházi tevékenységében a **diakónusok** (szolgálattevő) segítették. A létrehozott közösségek **vagyonközösségek** voltak. A világi ügyeik intézésére **presbitereket** (idősebbek) választottak, akik a közösség tekintélyesebb, vagyonosabb tagjai voltak. A kereszténység elsősorban az elnyomottak, a szegények, nők, rabszolgák körében terjedt, mert egyenlőséget hirdetett, és a hívek valódi közösségként segítették egymást.

A Kr. u. 1. században megindultak a keresztényüldözések, melyek fő okai a császárkultusz és a katonáskodás megtagadása voltak. Emiatt a gyülekezeteknek titokban kellett működniük. Az istentiszteleteket katakombákban, azaz föld alatti síroknál, temetőkben mutatták be. Az első nagy **keresztényüldözés áldozata** lett Rómában **Péter és később Pál** apostol is. Az üldözések ellenére azonban növekedett a keresztények száma, mind többen váltak a vallás követőivé.

4 „Néhányan, akik Júdeából jöttek, így tanították a testvéreket: »Ha nem metélkedtek körül Mózes törvénye szerint, nem üdvözülhettek.« […] Összegyűltek az apostolok és a presbiterek [idősebbek], hogy megvizsgálják ezt az ügyet. Heves vita támadt, végül felállt Péter, és ezt a beszédet intézte hozzájuk: »Testvérek! Tudjátok, hogy az Isten kezdettől fogva kiválasztott közületek, hogy a pogányok az én számból hallják az evangélium tanítását, és higgyenek. […] Nem tett különbséget köztünk [értsd: zsidók] és köztük [értsd: nem zsidók], amikor a hittel megtisztította a szívüket. […] Az a hitünk, hogy Urunk Jézus kegyelméből üdvözülünk mi is, s ugyanígy ők is.«” *(Apostolok cselekedetei, 15. fejezet)*

? Mit tudunk meg a szövegből a korai keresztény közösségek felépítéséről? Miért volt fontos, hogy a gazdagokat is szívesen fogadta a keresztény közösség? Mi volt a döntés jelentősége? Mire utal, hogy a mózesi törvény megtartása viták forrásává vált? Mi a jelentősége annak, hogy a „pogányok” felé is nyitott a keresztény közösség?

5 ? Mely okok miatt különbözik a keresztények Bibliája a hébertől? Mitől vált igazán a keresztény Biblia kereszténnyé?

6 „[A házastársak] együtt imádkoznak, együtt borulnak térdre, együtt böjtölnek. […] Hasonló módon viselkednek az Isten egyházában, hasonlóképpen az Isten lakomáján, egyazon lelkülettel a szorongásokban, az üldözések idején, s a verőfényes napok nyugalmán. […] Szabadon látogatják a betegeket, és segítik a szegényt. Keserves gyötrelmek nélkül adják az alamizsnát. […] Mindkét szájon fölcsendül a zsoltár és a himnusz.” *(Tertullianus keresztény szerző a házasságról, Kr. u. 2–3. század)*

? A kereszténység melyik korszakában született a leírás? Mit ismerünk meg a keresztény hívek mindennapjairól?

A pécsi ókeresztény katakomba, Kr. u. 4. század

? Hol helyezkednek el a sírok? Miért volt alkalmas a katakomba a misék megtartására? Mely kultusz köthető az istentiszteletekhez a katakombában?

„Megismertem immár az Atyát Istenben, a világ teremtőjében, a Fiút e szóban: kezdet, amelyben Isten a világot teremtette; – s mivel hittel hittem, hogy három-egy az én Istenem, tovább kutattam a szent igék között, s íme: »Lelked lebeg vala a vizek fölött.« Íme a Szentháromság – egy – Isten: Atya, Fiú és Szentlélek, az egész teremtés alkotója!" *(Szent Ágoston: Vallomások, 4. század)*

? Hogyan viszonyul egymáshoz a három isteni személy? Melyik „tevékenységen" keresztül köti össze Szent Ágoston a három isteni személyt?

9

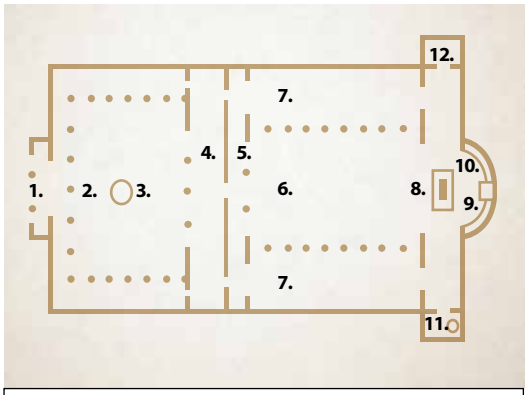

1. kapu	5. belső előcsarnok	9. apszis (a hajó félkör alakú lezárása)
2. külső udvar	6. főhajó	10. a főpap és a papság helye
3. kút	7. mellékhajók	11. keresztelőkápolna
4. külső előcsarnok	8. oltár	12. sekrestye

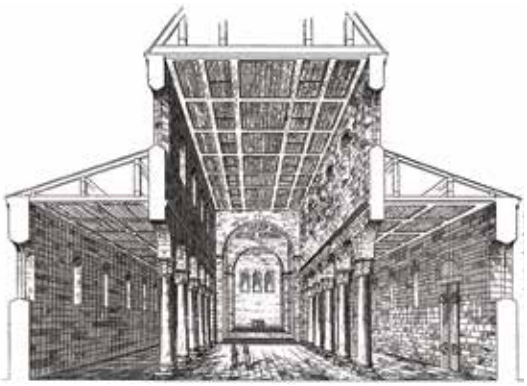

Az ókeresztény bazilikák kereszt alakú alaprajza és szerkezete

? Milyen célt szolgálhat a külső udvaron található kút? Miért kereszt alaprajzú a templom? Keress példákat napjainkban is álló hasonló alaprajzú, ún. bazilikális elrendezésű templomra!

10 „Menjetek tehát, tegyétek tanítványommá mind a népeket! Keresztéljétek meg őket az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevére, és tanítsátok meg őket mindannak a megtartására, amit parancsoltam nektek." *(Máté evangéliuma, 28. fejezet)*

? Nevezd meg egyetlen fogalommal, milyen feladatot kaptak az apostolok Jézustól! Mitől válhat valaki keresztténnyé? Milyen kötelezettséggel jár a megkeresztelkedés?

A Szentháromság-tan

A keresztény felfogás szerint **Isten egyetlen**, de három személy alkotja: **Atya, Fiú és Szentlélek**. Ezt nevezik **Szentháromságnak**. Az Atya küldte a Fiút, mint Isten igéjét a világba. A Szentlélek pedig Isten lelke, amely Isten mindenhatóságát, erejét jelenti. **A három isteni személy egylényegű** (ugyanazzal az isteni természettel rendelkező) – mondták ki az egyház püspökeinek gyűlései, az egyetemes **zsinatok**. A konstantinápolyi II. egyetemes zsinat (381) elismerte az Atya, a Fiú és a Szentlélek egylényegűségét. Az ezektől eltérő nézetű püspököket, híveket a zsinatok **eretnekeknek**, azaz tévtanok híveinek nevezték. A 4. századi zsinatokon elítélt egyik eretnekség az arianizmus volt, amely nem fogadta el, hogy Jézus és az Atya egylényegű lenne.

A keresztény templom, istentisztelet és ünnepek

A keresztény templomok kialakulásában a zsidó **zsinagógák**, valamint a **római kori bazilikák** (törvénycsarnok, vásárcsarnok) épületei játszottak szerepet. Általában **keleti** irányban találjuk a **szentélyt**, ahol az oltár áll. A szertartás két részre bomlik: először a bibliai olvasmányok és a hozzájuk tartozó tanítás **(prédikáció)** hangzik el. A második rész az oltár körül zajlik. A keresztény istentisztelet (liturgia) központi szertartása **Jézus utolsó vacsorán** elhangzott szavainak és gesztusainak felidézése, bibliai kifejezéssel az **eucharisztia** ("hálaadás", szentmise) vagy **úrvacsora**. Az istentisztelet minden alkalommal áldással zárul. A keresztény ünnepek közül kiemelendő a **Jézus születésére emlékező karácsony**, amelyet egy négyhetes örömteli, böjttel megélt várakozás, az **advent** előz meg. A karácsony állandó dátumhoz kötött (december 25.). A kereszténység legnagyobb ünnepe a húsvét, amelynek időpontja a Hold mozgását követi. **Húsvétkor Jézus kereszthalálára és feltámadására** emlékeznek a hívek. Ezt az időszakot a hamvazószerdával kezdődő **negyvennapos nagyböjt** készíti elő. A húsvét utáni negyvenedik nap Jézus mennybemenetelének ünnepe. A húsvét utáni ötvenedik nap pünkösd, amely a **Szentlélek kiáradásának** ünnepe. Nagy tisztelet övezi **Jézus anyját**, **Máriát**, akihez számtalan ünnep kapcsolódik. Ezek közül a legfontosabb az augusztus 15-i Mária mennybevételének (Nagyboldogasszony) napja. A görög rítusú ortodox egyház más naptárat használ, mint a latin egyház, ezért általában eltérés van az ünnepek időpontja között. (Elképzelhető, hogy a jövőben ezt az eltérést – legalább a húsvét esetében – megszüntetik.)

A kereszténység elterjedése

A keresztényüldözések korában (1–4. század) folyamatosan nőtt a keresztények száma. A páli fordulat következtében és a zsidó felkelések megtorlásai után **Jeruzsálem** veszített jelentőségéből, helyébe a szíriai **Antiochia**, az egyiptomi **Alexandria** és **Róma** városa lépett. A keresztények nagy száma és a népvándorló népek Római Birodalmat fenyegető támadásai arra ösztönözték a császárokat, hogy a keresztények tömegeit maguk mellé állítsák. A **Constantinus (Nagy Konstantin) császár** által **313-ban kiadott rendelet vallásszabadságot biztosított a Római Birodalom polgárai számára**. Ezzel a keresztényüldözések befejeződtek, sőt Konstantin támogatást nyújtott az egyháznak, élete végén megkeresztelkedett. Összehívta – és császárként elnökölte is – **az I. egyetemes zsinatot 325-ben Nicaeában** (görög nevén: Nikaia). A zsinat meghatározta a húsvét időpontját, lefektette az egyházjog és az egyházszervezet alapjait, és elítélték az arianizmust is.

Nagy Theodosius császár a 4. század végén államvallássá tette a kereszténységet, egyben minden pogány kultuszt betiltott. A kereszténység átalakította az antik kultúrát. Megszűnt az ókori olimpia, majd a 6. században bezárták az utolsó egyiptomi szentélyt és a Platón által alapított Akadémiát is. Új keresztény központtá vált a 4. században Constantinus által alapított új főváros, **Konstantinápoly** is. Az első évszázadokban kialakult keresztény központokat patriarkátusnak nevezzük. A keresztények száma nemcsak a Római Birodalom területén, hanem azon túl is növekedett. A keresztény központok pedig egymással is vetélkedtek. Az újabb egyetemes zsinatok (431: Efezus és 451: Khalkédon) következtében Antiochia és Alexandria is veszített jelentőségéből, mert püspökeik nézeteit eretneknek nyilvánították. Így ezen patriarkátusok területén kialakult a szír, illetve a kopt egyház. A 7. századtól területeik arab uralom alá kerültek, így az ott élő keresztények befolyása is csökkent. A patriakátusok közül **Róma** és **Konstantinápoly**, azaz a pápa és a bizánci császár **vetélkedhetett** tovább a kereszténység vezetéséért.

Szent Benedek 529-ben megalapította az első nyugati **szerzetesrendet Monte Cassinóban**. A szerzetesek döntő szerepet játszottak a kereszténység további terjesztésében. A misszionárius papok és szerzetesek feladata a keresztény hit terjesztése volt a pogány népek, vagyis a népvándorlás során érkezett törzsek körében. Egy nép megkeresztelése csak akkor lehetett igazán sikeres, ha először vezéreik tértek az új hitre, és ők támogatták a hittérítők munkáját. Ha a vezető rétegnél sikerrel jártak, gyakran akár erőszakos eszközökkel történt a néptömegek megtérítése. Munkájuk látványos eredményekkel járt, **a 10. század végére Európa nagyobb része a kereszténység követőjévé vált**.

11 „Én [Jézus] is mondom neked: Péter vagy, erre a sziklára építem egyházamat, s az alvilág kapui sem vesznek rajta erőt. Neked adom a mennyek országa kulcsait. Amit megkötsz a földön, a mennyben is meg lesz kötve, s amit feloldasz a földön, a mennyben is fel lesz oldva." *(Máté evangéliuma, 16. fejezet)*

? Milyen szerepet szánt Jézus Péternek? Ki tölti be ma Péter utódjának szerepét a katolikus egyházban? Magyarázd meg, mit jelent az oldás és kötés kifejezés!

12 „Úgy döntöttünk, hogy […] megadjuk a keresztényeknek és mindenkinek azt a szabad választást, hogy azt a vallást kövesse, amelyiket akarja, úgyhogy bármelyik istenség vagy mennyei hatalom jóakarattal lehessen irántunk és mindenki iránt, aki hatalmunk alatt él." *(Milánói rendelet, 313)*

? Fogalmazd meg, mit tartalmazott a rendelet! Kikre vonatkozott? Mely vallás híveinek életében hozott nagy változást? Miért jelentett fordulópontot a rendelet kiadása a Római Birodalom történetében?

13 ? Mely területeken terjedt el elsőként a kereszténység? Mi igazolja ezt a térképen? Mi a lehetséges magyarázata Róma és Konstantinápoly felemelkedésének?

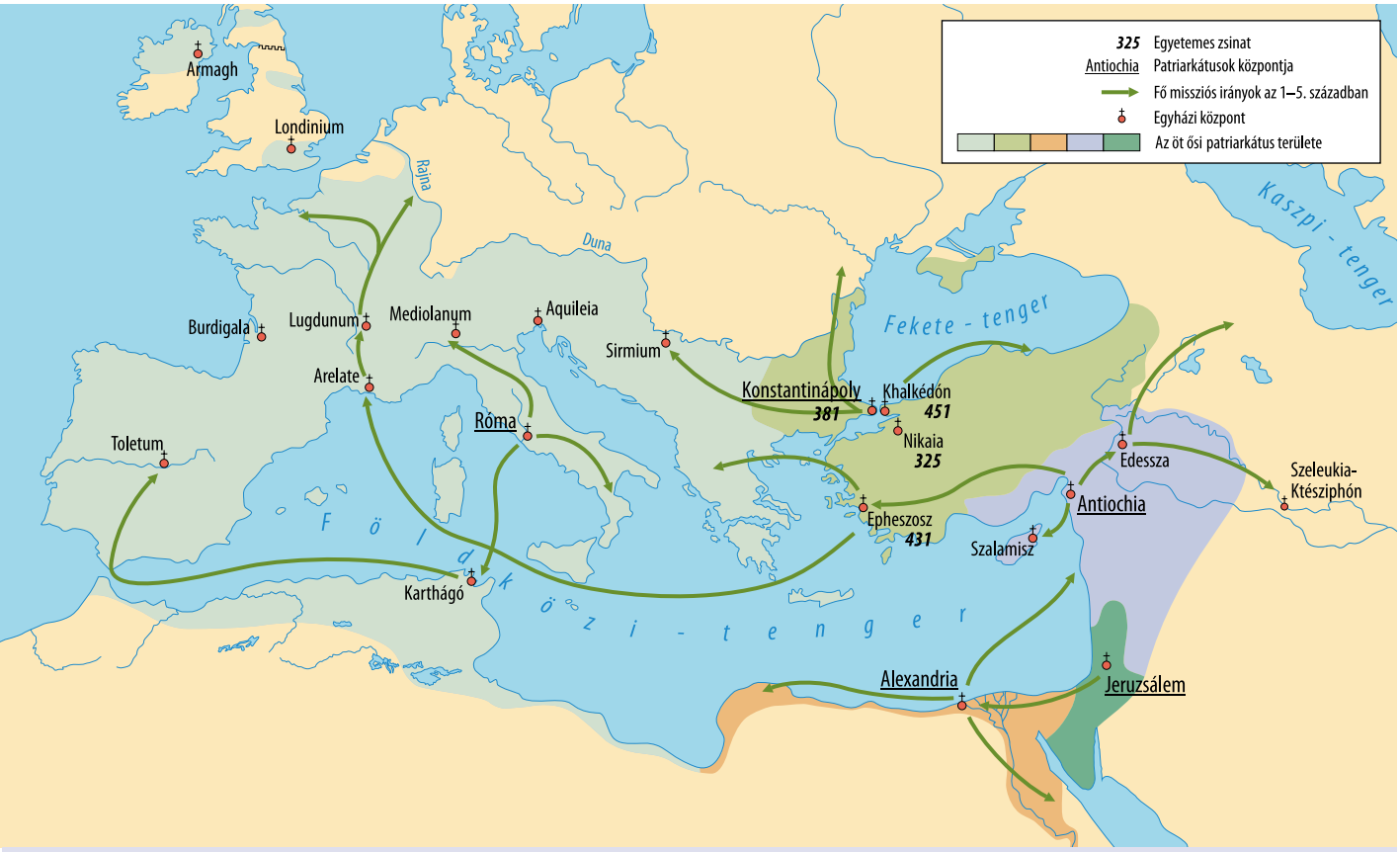

A kereszténység elterjedése, 1–5. század

A hegyi beszéd ábrázolása egy francia kódexben, 13. század

? Mely csoportokból került ki Jézus hallgatósága? Mire utal Jézus jobb kezének kéztartása? Melyik ószövetségi jelenetre és helyszínre utal Máté azzal, hogy egy hegyre helyezi Jézus beszédének színhelyét?

? Mely tulajdonságokkal rendelkezik a boldog ember Jézus szerint? Milyen jutalmat kínál fel Jézus azoknak, akik követik az ő tanítását? Melyik az a boldogságmondás, amelyik nyíltan Jézust állítja középpontba?

? Melyik törvényre hivatkozik Jézus? Mely prófétai jövendölés beteljesítésére utal?

? Mi volt Jézus tanításának újszerűsége a házassággal kapcsolatban? Fejtsd ki, mit jelent a „szemet szemért, fogat fogért" elv! Mi volt Jézus tanításának újszerűsége ehhez az elvhez képest? Jézus vagy a törvény támaszt szigorúbb erkölcsi követelményeket híveivel szemben?

? Kit nevez Jézus mennyei Atyának? Miért különleges ez az elnevezés, milyen istenképet sugall?

? Milyen különbségeket lehet felfedezni Máté és Lukács beszámolója között? Mivel indokolja Jézus, hogy tanítványainak az ellenséget is szeretni kell? Hány boldogságmondás szerepel Lukács evangéliumában (6, 20–23)? Fogalmazd meg a Hegyi beszéd tanításának lényegét egy mondatban!

? Miért hiányzik a Lukács evangéliumból a jézusi tanítás szembeállítása a zsidó törvénnyel? Miért utasította el a zsidóság nagy része Jézus tanítását?

Hegyi beszéd, Máté evangéliuma 5. fejezet

„A tömeg láttára fölment a hegyre és leült. Tanítványai köréje gyűltek, ő pedig szólásra nyitotta ajkát. Így tanította őket.

»Boldogok a lélekben szegények, mert övék a mennyek országa. Boldogok, akik szomorúak, mert majd megvigasztalják őket. Boldogok a szelídek, mert övék lesz a föld. Boldogok, akik éhezik és szomjazzák az igazságot, mert majd eltelnek vele. Boldogok az irgalmasok, mert majd nekik is irgalmaznak. Boldogok a tiszta szívűek, mert meglátják az Istent. Boldogok a békességben élők, mert Isten fiainak hívják majd őket. Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért, mert övék a mennyek országa. Boldogok vagytok, ha miattam gyaláznak és üldöznek benneteket és hazudozva minden rosszat rátok fognak énmiattam.

Ne gondoljátok, hogy megszüntetni jöttem a törvényt vagy a prófétákat. Nem megszüntetni jöttem, hanem teljessé tenni.

Hallottátok, hogy a régiek ezt a parancsot kapták: Ne ölj! Aki öl, állítsák a törvényszék elé. Én pedig azt mondom nektek: Már azt is állítsák a törvényszék elé, aki haragot tart embertársával. Ezt is előírták: Aki elbocsátja feleségét, adjon neki válólevelet. Én pedig azt mondom nektek, hogy aki elbocsátja feleségét – hacsak nem paráznasága miatt –, okot ad neki a házasságtörésre. S aki elbocsátottat vesz feleségül, házasságot tör.
Hallottátok a parancsot: Szemet szemért és fogat fogért. Én pedig azt mondom nektek, ne álljatok ellent a gonosznak. Aki megüti a jobb arcodat, annak tartsd oda a másikat is! […]
Hallottátok a parancsot: Szeresd felebarátodat, és gyűlöld ellenségedet. Én pedig azt mondom nektek: szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok üldözőitekért! Így lesztek fiai mennyei Atyátoknak, aki fölkelti napját jókra is, gonoszokra is, esőt ad igazaknak is, bűnösöknek is.«"

Hegyi beszéd, Lukács evangéliuma 6. fejezet

„Ezekben a napokban történt, hogy kiment a hegyre imádkozni. Az egész éjszakát Isten imádásában töltötte. Amikor megvirradt, odahívta magához tanítványait, és kiválasztott közülük tizenkettőt, s apostoloknak nevezte őket: Simont, akit Péternek hívott, testvérét, Andrást, Jakabot és Jánost, Fülöpöt és Bertalant, Mátét és Tamást, Alfeus fiát, Jakabot és a Zélótának nevezett Simont, aztán Júdást, Jakab testvérét, és a karióti Júdást, aki később árulója lett.

Aztán lejött velük a hegyről és egy sík terepen megállt. Rengeteg tanítvány sereglett oda hozzá, s hatalmas tömeg gyűlt köré egész Júdeából, Jeruzsálemből, valamint […] a tengermellékről, hogy hallgassák; és meggyógyultak, akiket tisztátalan lelkek kínoztak. Az egész tömeg arra törekedett, hogy megérinthesse, mert erő áradt belőle, és mindenkit meggyógyított. […]

»Nektek, akik hallgattok, ezt mondom: Szeressétek ellenségeiteket, tegyetek jót gyűlölőitekkel. Azokra, akik átkoznak benneteket, mondjatok áldást, és imádkozzatok rágalmazóitokért. Ha arcul üt valaki, tartsd neki oda a másik arcodat is. Annak, aki elveszi köntösödet, add oda a ruhádat is. Mindenkinek, aki kér tőled, adj, és aki elviszi, ami a tied, attól ne kérd vissza. Úgy bánjatok az emberekkel, ahogy akarjátok, hogy veletek is bánjanak. Mert ha csak azokat szeretitek, akik benneteket is szeretnek, milyen hálát várhattok érte? Hisz a bűnösök is szeretik azokat, akik őket szeretik.«"

LÁTÓKÖR *Az elfelejtett keresztények – Keresztények a Közel-Keleten*

A 431-es és a 451-es zsinatok döntései révén sok hívő szakadt el a bizánci egyháztól. A nesztoriánus irányzat (asszír keleti egyház) alapvetően Antiochiától keletre terjedt el, különféle ágai még Indiába is eljutottak. Szerintük Krisztusban az istenség és az emberség elválasztva létezett, csak a szeretet erkölcsi kapcsolata egyesítette a kettőt. Magukat a legrégibb kersztény egyháznak tartják. A nesztoriánusok sosem voltak többségi helyzetben, gyakran váltak üldözések alanyaivá. Ráadásul a 19. században sokan csatlakoztak közülük az orosz ortodox egyházhoz is. Ezen két tényező miatt számuk ma nagyon alacsony.

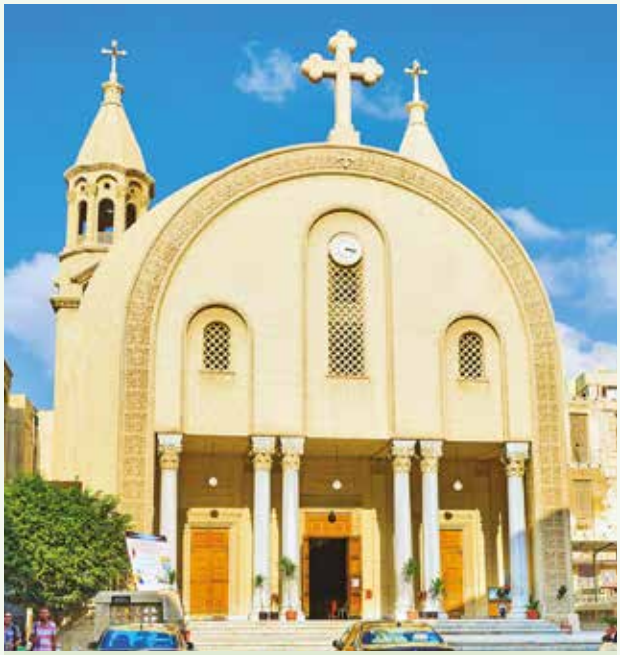

Az alexandriai Szent Márk-katedrális, a kopt ortodox pápák székhelye

A monofizita irányzatot a kopt, szír, etióp, örmény ortodox egyházak alkotják. Közülük az egyiptomi koptok a legismertebbek. Alexandria pátriárkája, a kopt pápa Szent Márk evangélista utódaként tekint önmagára, mivel a hagyomány szerint ő volt a város első püspöke.

A koptok az ősi egyiptomiak egyenes ági leszármazottainak tekintik magukat, nyelvük is az ősi egyiptomiakhoz köti őket. Tanításukban az ortodox egyházhoz állnak közelebb, de Jézusnak csak az isteni természetét fogadják el. A muszlimokkal hol békében, hol üldözések közepette élnek napjainkban is. Mind a nesztoriánusok, mind a monofiziták közül kisebb csoportok csatlakoztak a római egyházhoz, például a káld katolikusok, a kopt katolikusok, az örmény katolikusok.

? Nézz utána, milyen vallási kapcsolat van az alexandriai koptok és az itáliai Velence városa között!

NAGYÍTÓ ALATT A TÖRTÉNELEM *Jézus Krisztus Krisztus előtt született*

A 6. század első felében Dionysius Exiguus, Rómában élő szerzetes új időszámítást vezetett be. A város alapításának dátuma helyett Jézus születésének idejét tette meg kezdőpontnak. Az időpontot azonban tévesen állapította meg Róma alapításának 754. évében. Ez más adatokkal összevetve nem állja meg a helyét, hiszen Heródes király, aki az evangéliumok beszámolója szerint élt Jézus születésekor, Kr. e. 4-ben meghalt. Ma a történészek többnyire Kr. e. 7/6-ban jelölik meg Jézus születési idejét. A Dionysius Exiguus által megalkotott időszámítás mára az egész világon elterjedt.

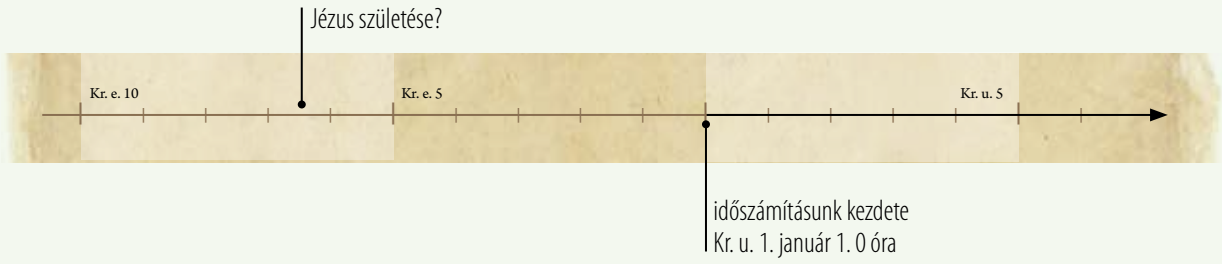

ÖSSZEGZÉS

A kereszténység gyökerei a zsidó vallásban találhatók, de középpontjában Jézus Krisztus áll. A keresztények Messiásnak fogadják el, önmagát Isten fiának hirdette. Jézus tanításának legfontosabb eleme a szeretetparancs és a bűnbocsánat. A keresztény Biblia magában foglalja az Ószövetség mellett az Újszövetséget is, amelynek legfontosabb könyvei az evangéliumok. A keresztény vallás is monoteista, de az egy Istenben három személy van (Atya, Fiú, Szentlélek). A keresztény istentisztelet helyszíne a közösség befogadására alkalmas templom. Az apostoli zsinat döntésének köszönhetően nemcsak zsidók, hanem pogányok is kereszténnyé válhattak. A kereszténység gyorsan terjedt a Római Birodalomban (és azon kívül is), az időnkénti üldözések ellenére. 313-ban Nagy Konstantin császár vallásszabadságot adott a kereszténynek, Nagy Theodosius pedig államvallássá tette a 4. század végén.

11. Az iszlám

1 „Mondd: »Ő Allah, az egyedüli;
Allah, az Úr;
Nem szült és nem született;
És nem fogható hozzá senki sem.«”
(Korán, 112. szúra)

? Hogyan fejezi ki a szöveg az iszlám egyistenhitét? Milyen tulajdonságokkal rendelkezik Allah? Miben hasonlít, és miben különbözik ez az istenkép a keresztények és a zsidók felfogásától?

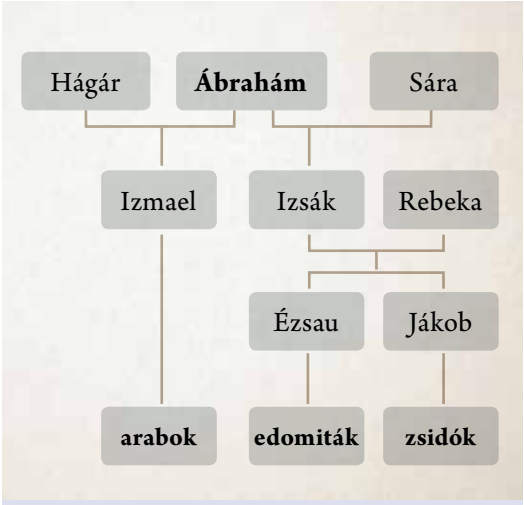

Ábrahám családfája

? Mely népek tekintik ősatyjuknak Ábrahámot? Mi lehetett az oka annak, hogy ebben az időszakban megengedett volt a többnejűség vagy az ágyasi viszony? Mely problémák fakadhattak ebből? Megengedett-e a többnejűség az iszlám világban napjainkban?

3 ? Mi az oka a Kába-szentély körüli hatalmas tömegnek? Mi a jelentősége a fekete kőnek az iszlám vallás szerint?

Mohamed tanításai

Mohamed próféta a 7. század elején lépett fel Mekkában. **Tanításaira hatással voltak az arab törzsek vallási hagyományai** és a kereskedelmi útjain is **megismert zsidó és keresztény tanok**. **Mohamed**, akit hívei a **próféták pecsétjének** – Isten utolsó küldöttének – tartanak, az ember **teljes alávetését hirdette** Istennek, arabul **Allahnak**. **Ezt jelenti a vallás nevét adó iszlám** szó is. **Akik alávetik magukat Allahnak**, ők az iszlám vallás hívei, a **muszlimok**. Mohamed nemcsak az egyistenhitet hirdette, hanem elfogadtatta a korábbi küldöttek és próféták (pl. Ábrahám, Jákob, Mózes) személyét. Jézust is Isten küldöttének tekintette. A muszlimok hisznek a mindenható és teremtő Istenben, az angyalokban, a végítéletben és a túlvilági örök életben is.

A muszlim hívő számára a hit gyakorlását a **vallás öt pillérének** betartása segíti:

1. **Tanúságtétel** az egyetlen Istenről, Allahról és az ő prófétájáról, Mohamedről.
2. **A napi ötszöri ima.** Az imát bárhol, de mindig Mekka felé fordulva kell elvégezni.
3. **A kötelező alamizsna.** Ez a közösségi összefogás megnyilvánulása az elesettek gyámolítására.
4. **A böjt.** Az iszlám holdév kilencedik hónapja, a ramadán idején a hívek pirkadattól napnyugtáig tartózkodnak az ételtől, italtól, házasélettől, hogy minél többet tudjanak Isten felé fordulni.
5. **A zarándoklat.** A holdév utolsó hónapjában kerül rá sor. Életében egyszer minden hívőnek – ha teheti – kötelező elzarándokolnia Mekkába a Kába-szentélyhez, amelynek része a híres fekete kő. A kő egy meteoritdarab, melyet már az iszlám kialakulása előtt is tiszteltek. A muszlimok az Allahhal kötött szövetség jelének tartják. Eredetéhez számos hiedelem kötődik: Gábriel angyal hozta el Ábrahámnak, aki fiával, Izmaellel építette meg a szentélyt.

A vallásgyakorlás harámnak nevezi az élet valamennyi területére, így az étkezésre is kiterjedő tiltásokat (például a disznóhús és az alkohol fogyasztásának tilalma), és halalnak a megengedetteket.

A Kába-szentély a zarándoklat idején

A szent kő a szentély keleti sarkában

A Korán

A Korán az iszlám vallás szent könyve, amelyet a muszlimok az **isteni kinyilatkoztatások legutolsó gyűjteményének** tartanak. Hitük szerint Mohamed egy barlangban kapta az első kinyilatkoztatást. Haláláig (632) újabb részletekkel bővült, melyeket Allah küldötte, Gábriel angyal közvetített számára. A Koránt Mohamed szóban hirdette, írnokai viszont rögtön papírra vetették szavait. A szövegek rendszerezését azonban csak halála után kezdték el. A hivatalos olvasat Mohamed harmadik **utóda** (arabul: **kalifa**), Oszmán idején született meg a 7. század közepén. A Korán **114** fejezetből, azaz **szúrából** áll. Minden szúrának saját neve van. A Korán prófétai szöveg, melynek egyes szúrái meghatározott történelmi helyzetben keletkeztek. Tartalma, nyelvezete, stílusa nem egyenletes. **Szövege önmagában nem, csak a hozzá fűzött kommentárok segítségével értelmezhető.** A Korán magyarázatai az arab vallás és tudományos gondolkodás legfontosabb részei. A muszlimok szerint Allah szavai, vagyis a Korán lefordíthatatlan, így a fordítások is csak a szöveg értelmezései.

A Koránban **sok hivatkozás található** az iszlám előtti **pogány arab bálványokra** és kultuszokra is, ilyen például a fekete kő tisztelete. Különösen fontos volt az Arab-félsziget törzseinek a sorsba vetett hite. Ez volt az a tényező, amely politeizmusuk ellenére segítette a monoteizmus elfogadását. A Koránban számos utalás található a **Biblia szövegeire**, történeteire, sok bibliai szereplő is megjelenik (például Ábrahám – Ibráhím, Mózes – Músza, Salamon – Szulejmán, Mária – Marjam, Jézus – Ísza). **A történetek azonban jelentősen különböznek a bibliai változattól.** Ennek ellenére a muszlimok a **könyv népeiként** tekintenek a zsidókra és a keresztényekre, azaz ezek a népek a muszlim társadalmon belül megfelelő adó fejében **védelmet élveznek**.

A mecset és a muszlimok istentisztelete

A muszlim istentiszteletek helyszíne a **mecset**. Maga a szó a meghajlás kifejezésből ered, ugyanis egy hívő többször is meghajol imádkozás közben. Prédikáció csak a péntek déli imához kapcsolódik, amelynek helyszínéül a nagyobb tömegeket is befogadni képes nagymecsetek, a **dzsámik** szolgálnak. A hét legszentebb napja a **péntek**, mert a muszlimok szerint az első embert e napon teremtette Isten, és a végítélet is pénteken következik majd be.

A damaszkuszi nagymecset napjainkban

„Hirdess, Urad nevében, aki teremtett! Vérrögből teremtette az embert. Hirdess! A te Urad a legkegyesebb, aki írótollal tanított, megtanította az embert arra, amit nem tudott.” *(Részlet a Korán 96. szúrájából, a Mohamed által – Hira hegyén – kapott első kinyilatkoztatásból)*

4

? Mire szólította fel Allah – Gábriel angyal közvetítésével – Mohamedet? Mit jelent a szöveg szerint a kinyilatkoztatás? Mit jelképez a monoteista vallásokban a hegy?

Mi a különbség az iszlám, a muszlim, a muzulmán és a mohamedán megnevezés között?

Iszlám: *a vallás neve, amelyet a Korán szerint Allah nevezett el.*
Muszlim: *ez az arab szó a vallás híveinek elnevezése.*
Muzulmán: *ez is arab szó, ami perzsa toldalékot kapott, és török közvetítéssel terjedt el. A hívek megjelölésére használják, nincs negatív tartalma, de sokan nem helyeslik a használatát.*
Mohamedán: *a szó Mohamed követőjét jelöli. Az iszlám hívei nem nevezik így önmagukat, csak a nem muszlimok hívják őket így. Valójában a kifejezés helytelen, mert a vallás hívei Allahra tekintenek Istenként, Mohamed csak Isten üzenetét hozta el az embereknek.*

5

Gábriel és Mohamed egy 16. századi török ábrázoláson

? Hogyan fejezi ki a kettőjük viszonyát a kép? Miért nem látható Mohamed arca? Nézz utána, mely történetek kötődnek a héber, illetve a keresztény Bibliában, és az iszlám hitben Gábriel angyalhoz!

? A mecset mely jellegzetességeit látod a képen? Mi a szerepe a mecset tornyának, a minaretnek? 6

Az Arábiai-félsziget a 7. század elején

? Mi volt a fő megélhetési forrása a félsziget lakóinak? Mi adta Mekka gazdagságát? Mi a hidzsra? Mi bizonyítja, hogy az iszlám történetében ez különösen jelentős esemény?

8 „Harcoljatok Allah útján azok ellen, akik ellenetek harcolnak, de ne támadjatok rájuk, Allah nem szereti a bántalmazókat. […] Harcoljatok ellenük, amíg nem lesz többé megkísértés, s míg a hitvallás csupán Allahé lesz! Ha azonban fölhagynak [és megtérnek], akkor nincs harc, csak a kegyetlenek ellen." *(Korán 2. szúra)*

Hudaibijjánál állították meg a mekkaiak a zarándoklatra készülő Mohamedet és híveit. Megállapodtak, hogy most nem mehetnek be a városba, de ha jövőre visszajönnek, bemehetnek. Mohamed félt, hogy majd megszegik ígéretüket, és jövőre sem tudják elvégezni a zarándoklatot. Ekkor kapta az isteni kinyilatkoztatást (azaz ezeket a Korán-verseket), amelyek arra buzdítják a muzulmánokat, hogy akkor harcoljanak. Tudvalevő ugyanis, hogy a zarándoklat hónapja, valamint az előtte és utána levő két hónap (azaz összesen három) a béke időszaka volt Arábiában, ekkor nem volt szabad fegyveres harcot folytatni. Allah kinyilatkoztatása ezt a törvényt függesztette föl arra az esetre, ha jövőre útjukat állják. A megkísértés és egyéb szavak a mekkaiak ellenállására és ellenpropagandájára vonatkoznak. *(A Korán-kommentár a Tafsír al-Dzsalálain c. mű alapján készült.)*

? Milyen jellegű harcot enged meg a Korán? Milyen korlátokat állít? Kiket tekint elsősorban ellenfelének Mohamed? Mit tart a legnagyobb veszélynek?

A mecsetben a szószék és az ima irányát jelző fülke áll. Más berendezési tárgy nem szükséges, a földön térdelve, leborulva imádkoznak. Naponta ötször a **müezzin** szólítja imára a híveket a mecsetek tornyából, a **minaretből**. Az ima megkezdése előtt kötelező a rituális tisztaság, ha ez nincs meg, akkor a rituális mosdás. Ezért a bejárat előtt egy kút található. A mecseteket belül gazdagon, gyakran aranyozással is díszítették, de képek és szobrok nincsenek. A muszlimok szerint nem szabad Allah teremtését utánozni, ezért tiltott az élőlények ábrázolása. Mohamed próféta képi ábrázolása tiltott, de a tiltás ellenére előfordul, különösen az itáliai reneszánsz hatására a középkori perzsa és indiai muszlim kultúrákban.

Az iszlám elterjedése

Mohamed próféta Mekkában tanításával elsősorban a **szegényeket** szólította meg. Így a gazdag és befolyásos kereskedők **622**-ben **elűzték Mekkából**, ez a **hidzsra**, **a muszlim időszámítás kezdete**. Mohamed Medinában sikeres volt, visszatérve 630-ban, elfoglalta Mekkát. Az Arab-félsziget nyugati része Mohamed uralma alá került, az itt élő törzsek elfogadták az iszlám vallást. Az iszlám alkalmas volt a törzsek egyesítésére, a belső konfliktusok tompítására is. A hit terjesztése, a **dzsihád** is előírás volt számukra. Mohamed halála után a közösséget nagyjából összetartó **négy kalifa** uralma következett 661-ig. Ebben az időszakban elfoglalták **Jeruzsálemet**, Egyiptomot, Mezopotámiát és Perzsiát is. Jeruzsálem a muszlimok számára is szent hely volt, mivel hitük szerint a Próféta a Templom-hegy sziklájáról szállt fel lovával a mennybe. A szikla fölé emelték a híres Sziklamecsetet.

A negyedik kalifa, **Ali meggyilkolása** után az **iszlám két ágra** szakadt. A többségben lévő **szunniták** elfogadják Mohamed cselekedeteiből és mondásaiból kialakuló szokásrendszert (szunna) és a választott kalifákat az iszlám közösség fejének. A **síiták** (Ali pártja) is elfogadják a szunnát, ha a hagyományozók láncában megtalálhatók Ali kalifa rokonai. Ők csak Alit és utódait fogadják el a vezetőnek. A két irányzat között a leglényegesebb különbség, hogy a szunniták nagyon erősen igyekeznek megőrizni a szokásokat, miközben a síiták újraértelmezik, az aktuális körülményekhez igazítják a vallás mondanivalóját. Így náluk komoly a papság (az imámok) szerepe.

A szakadás ellenére az iszlám gyorsan terjedt. Az Omajjád Kalifátus (7–8. század) az **Industól Hispániáig terjeszkedett** Észak-Afrikában és a Közel-Keleten. **Tarik** vezetésével **711-ben Európába léptek** az arab seregek, nevét mai napig őrzi Gibraltár (Dzsabal al-Tarik: Tarik sziklája). Bizánc 740-ben, míg **a frankok** Martell Károly vezetésével **732-ben állították meg az arab hódítókat a poitiers-i csatában**.

Vallás és állam az iszlám világban

Az első arab hódítások még inkább zsákmányszerző hadjáratok voltak. A sikerek hatására egyre fontosabbá vált, hogy államot építsenek, amely alapvetően összefonódott a vallással. A **kalifa** egy személyben volt a muszlim közösség **vallási** és **világi vezetője**. A kincstáré volt **minden föld**, **a kalifa ebből szolgálati birtokokat osztott**. A birodalom **tartományokból állt**, amelyek élén az emír állt. Ő egyszerre volt polgári és katonai vezető. Idővel az emírek sikeresen önállósodtak, és legfeljebb csak névleg fogadták el a kalifa fennhatóságát.

A muszlim államok életét a **vallásjog**, a **saría** határozza meg. A saría forrásai: a Korán, a Próféta személyéhez kötődő hagyományok (hadísz), a közösség megegyezésén alapuló jog és a hasonlóságokra alapuló magyarázat. Az állam bármilyen törvényeket hozhat, ha az nem teszi lehetetlenné a saría betartását. A jogtudósok vezetőinek lehetőségük van erre figyelmeztetni az állami törvényhozókat.

Az iszlám **térítő vallás**. Új terület elfoglalásakor mindenkit fölszólítottak az iszlám felvételére, kivéve a zsidókat és a keresztényeket. A **muszlimok** az **alamizsna** fizetésével leróták kötelezettségüket. A **zsidók és a keresztények** pedig **fejadó** és **földadó** fejében békében élhettek és mentesülhettek a katonai szolgálat alól.

A vallás a mai napig meghatározza a férfiak és a nők viszonyát is. A férfiak körülmetélése – ahogy a zsidóknál – itt is előírás. Az iszlám megjelenésével a nők helyzete javult a korábbi viszonyokhoz képest. Például korábban a nők semmit sem örökölhettek, az iszlám megjelenésével örökléskor két nő kap annyit, mint egy férfi. A **nyugati kultúra azonban hátrányos helyzetűnek** tartja a muszlim nőket. Egy férfinak négy felesége is lehet, de csak akkor, ha megfelelően el tudja tartani őket és közös gyermekeiket. A **hagyomány szerint fejkendőt viselnek** az otthonukon kívül, sőt olykor egész testet takaró ruhát. Ezek viselése nagy viták forrása, ezért egyes európai országokban tiltják a viselésüket. Bizonyos muszlim országokban viszont büntetik, ha nem hordják.

Muszlim női viseletek

Az arab kultúra és tudomány

Az arab kultúra **közvetítő** szerepe jelentős, táplálkozott **a zsidó**, **az antik**, **a perzsa** és **a keresztény** műveltségből is. Ennek köszönhetően a középkori **arab tudomány rendkívül fejlett** filozófiai, matematikai, csillagászati, orvosi és kémiai ismeretekkel rendelkezett. Az arab világ **fejlett technológiai szinten** állt, ami nemcsak tudósainak, hanem a kereskedelem során megszerzett ismereteknek is köszönhető volt. Ismerték a papír, a tinták és festékek, valamint a puskapor készítésének módjait, miként olajfinomítással is foglalkoztak már a középkorban. Az **orvostudományban** is messze megelőzték európai kortársaikat: nemcsak a vérkeringést ismerték, hanem képesek voltak fertőző betegségek ellen főzetek előállítására, illetve a szemgyógyítás terén hályogot is műtöttek. Európában a szerzetesrendek a 11. században már hasonló ismeretekkel rendelkeztek, jórészt az arab orvosi munkák lefordításának köszönhetően. A keresztes háborúk idején **a keresztény Európa sok dolgot átvett**, újra felfedezett az arab tudósok munkáiból.

9

Mohamed Alit jelöli ki utódaként, 14. századi perzsa miniatúra

? Melyik iszlám vallási irányzathoz köthető az ábrázolás? Mi ennek az oka? Magyarázd meg, mi a kapcsolat Mohamed és a kalifák között! Mely jellemzőit látod a muszlim művészetnek a képen?

10

? Mit rejtenek el és mit tesznek láthatóvá az egyes viseletek? Mit jelképez a tradicionális muszlim női viselet a hívők, és mit az ellenzők szerint?

11

Muszlim tudósok, 16. századi perzsa ábrázolás

? Mely tudományos eszközök, műszerek ismerhetők fel a képen?

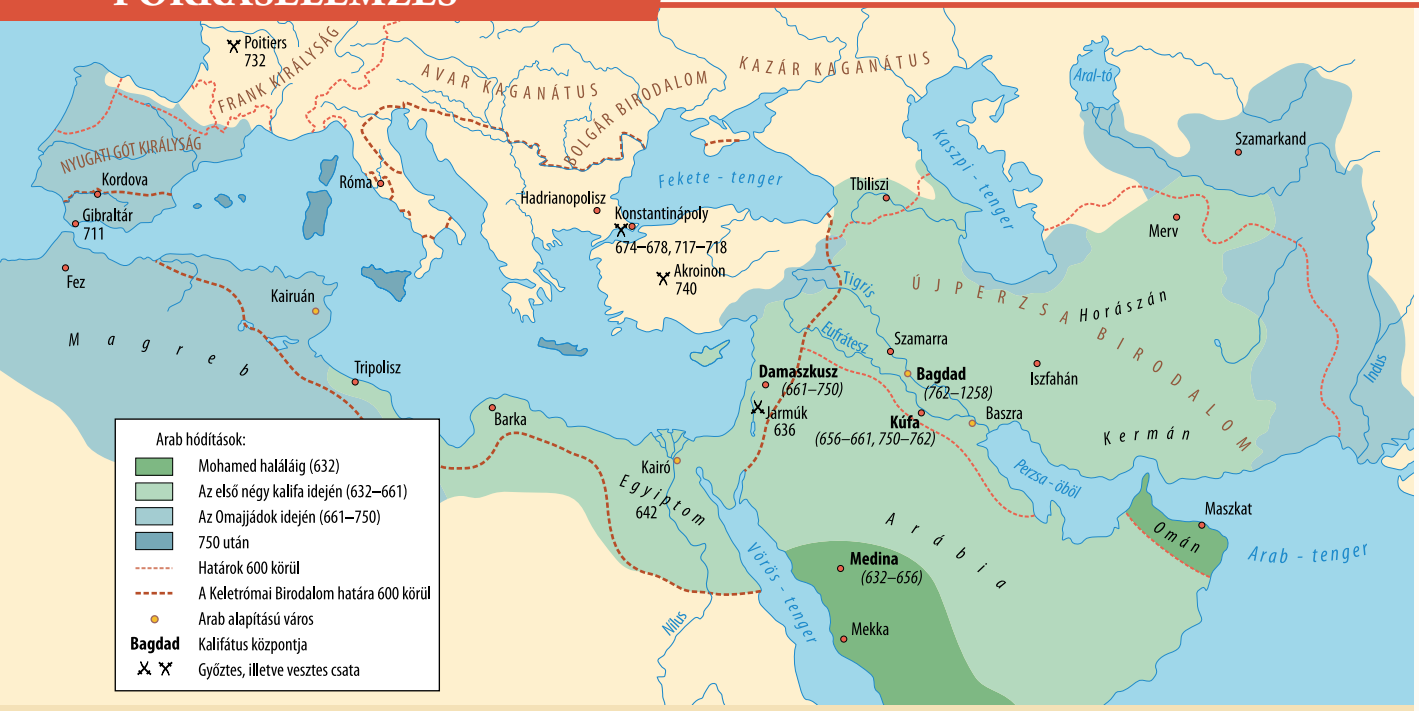

Arab hódítás a 7–10. században

? Mely nagy birodalmakkal kerültek szembe legelőször az arab hódítók? Mennyi időre volt szüksége az araboknak Mohamed halála után, hogy meghódítsák az egész Közel-Keletet?

? Nevezd meg azt a zsidóknak, kereszténységnek és muszlimoknak egyaránt szent várost, amelyet elfoglaltak az arabok! Nevezz meg olyan tényezőket, amelyek elősegítették a hódítások sikerét! Mire lehet következtetni abból, hogy az arabok elfoglalták Ciprust, majd Szicíliát, Szardíniát, Korzikát és Krétát is? Hol, mikor és mely államoknak sikerült megállítaniuk az arab hódítást?

? Hogyan változott meg a Földközi-tengernek a Római Birodalomban betöltött szerepe az arab hódítás után? Mire lehet következtetni abból, hogy az arabok kétszer is sikertelenül ostromolták Bizáncot?

? Milyen célból alapítottak új településeket az arabok? Nevezz meg közülük négyet! Miért került el 750 után a kalifátus központja Damaszkuszból? Melyik új hódító birodalom serege foglalta el Bagdadot 1258-ban? Készíts kronológiai táblázatot (időszalagot) a térképen ábrázolt eseményekről!

Lukács evangéliuma 1. fejezet

„Isten elküldte Gábor angyalt Galilea Názáret nevű városába egy szűzhöz, aki egy Dávid házából való férfinak, Józsefnek volt a jegyese, és Máriának hívták. Az angyal belépett hozzá és megszólította: »Üdvözlégy, kegyelemmel teljes! Veled van az Úr! Áldottabb vagy minden asszonynál.« E szavak hallatára Mária zavarba jött, és gondolkozni kezdett rajta, miféle köszöntés ez. Az angyal ezt mondta neki: »Ne félj, Mária! Kegyelmet találtál Istennél. Gyermeket fogansz, fiút szülsz, és Jézusnak fogod elnevezni. Nagy lesz ő és a Magasságbeli Fiának fogják hívni […], s országának nem lesz vége.« Mária megkérdezte az angyalt: »Hogyan válik ez valóra, amikor férfit nem ismerek?« Az angyal ezt válaszolta és mondta neki: »A Szentlélek száll rád, s a Magasságbeli ereje borít be árnyékával. Ezért a születendő Szentet is az Isten Fiának fogják hívni.«”

? Állapítsd meg, miben hasonlít, és miben különbözik Jézus születéstörténetének elbeszélése a Koránban az evangéliumokhoz képest! A keresztények hogyan tekintenek Jézusra? Fogalmazd meg a forrásrészlet alapján Jézus szerepét az iszlám vallásban!

Korán, 19. szúra

„És elküldtük hozzá a Lelkünket. És az tökéletes ember képében mutatkozott meg előtte. [Mária] azt mondta: »Menedékért fohászkodom az Irgalmashoz tetőled! Ha istenfélő vagy [nem közeledsz hozzám]!« »Én csakugyan a te Urad küldötte vagyok« – mondta az – »[és az a küldetésem], hogy tiszta fiúgyermeket ajándékozzak neked.« [Mária] azt mondta: »Honnan lenne nékem fiam, holott nem érintett engem ember, és nem vagyok céda?« »Eképpen [lesz]« – mondta [az angyal]. »A te Urad azt mondta: 'Könnyű ez nekem. És neked ajándékozzuk, hogy csodás jellé tegyük őt az embereknek és irgalmunkat tanúsítsuk szolgáinknak. Eldöntött dolog ez.'« Akkor várandós lett vele. És visszavonult terhével egy távoli helyre. És a szülési fájdalmak arra késztették, hogy a pálmafa tövébe menjen. Azt mondta: »Bárcsak még ezelőtt meghaltam volna és lennék feledéssel elfelejtett!« Ám fölkiáltott hozzá alulról [a gyermek Jézus]: »Ne légy szomorú! Az Urad máris csermelyt fakasztott alattad! És rázd meg magadhoz húzva a pálmafa törzsét, hadd hullasson rád friss, érett datolyát!« […] A gyermek azt mondta: »Allah szolgája vagyok! Odaadta nékem az Írást és prófétává tett.«”

TÖRTÉNELMI SZÍNESEK — *Jézus és Szűz Mária a Koránban*

Szűz Mária és Jézus ábrázolása egy középkori perzsa miniatúrán

Jézus (Isza) és Mária (Marjam) a Korán fontos szereplői hasonlóan Ádámhoz, Noéhoz, Ábrahámhoz, Mózeshez, Gábriel angyalhoz és más bibliai személyekhez.

Az iszlám tanítása szerint Jézus Allah prófétája, aki vissza fog térni a Földre az ítélet napja előtt, hogy helyreállítsa az igazságot, s legyőzze a hamis messiást. Jézus visszajövetelének színtere a damaszkuszi Omajjád-nagymecset lesz. Jézus a Korán szerint is tett csodákat: megnyitotta vakok szemét, leprásokat gyógyított meg, halottakat támasztott fel – mindezek az Újszövetségből is ismertek. A Korán beszámol egy – az apokrif evangéliumokban is megtalálható – esetről is, amikor Jézus életet lehelt agyagmadarakba.

Szűz Mária az egyetlen név szerint említett nő a Koránban, egy teljes szúrát is elneveztek róla.

? Miként jelzi a kép, hogy a gyermek különleges? Mi a jelentősége annak, hogy Jézus prófétai szerepet kapott a Koránban? Keress azonos témájú keresztény ábrázolásokat, és vesd össze ezzel!

KÖNYVAJÁNLÓ — *Sayfo Omar: Allah vendégei – Mekkai zarándoklat. Budapest, Geopen kiadó, 2009.*

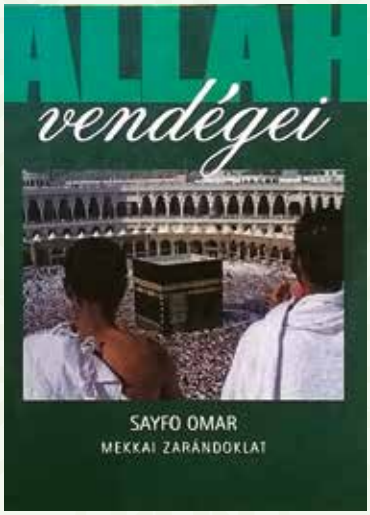

A világ legnagyobb zarándoklata, a haddzs minden évben több millió muszlimot szólít Mekkába, az iszlám legfontosabb városába. A hívek ilyenkor a muszlim vallás alapításával kapcsolatos eseményeinek helyszíneit látogatják sorra.

A félig szír származású magyar újságíró egy zarándoklat résztvevőjeként, „nyugati racionalitással, de a keleti áhítatból valamit mégis átvéve" európai szemszögből mutatja be a zarándoklatot, egyúttal az iszlám tanítását és a muszlimok szokásait. Mindezt olvasmányos stílusban, egyedi példákkal fűszerezve teszi.

MÚLT, JELEN, JÖVŐ — *Vallások közötti párbeszéd*

„Az Egyház megbecsüléssel tekint az iszlám követőire is, akik az egy élő és önmagában létező, irgalmas és mindenható Istent imádják, ki a mennynek és a földnek Teremtője, ki szólt az emberekhez, s kinek még rejtett határozatait is teljes szívből engedelmeskedve akarják követni, miként Ábrahám – kinek hitére az iszlám szívesen hivatkozik – engedelmeskedett Istennek. Jézus istenségét ugyan nem ismerik el, de prófétaként tisztelik, szűz anyjaként becsülik Máriát, s olykor áhítattal segítségül is hívják. Várják az ítélet napját, amikor Isten minden embert föltámaszt és megfizet mindenkinek. Ezért értékelik az erkölcsi életet, és Istent leginkább imádsággal, alamizsnával és böjtöléssel tisztelik." (A II. vatikáni zsinat „Nostra aetate", azaz Korunkban című nyilatkozata, 1965)

? Sorold fel a nyilatkozat alapján, milyen közös pontok és különbségek vannak a nyilatkozat szerint a kereszténység és az iszlám hit között!

ÖSSZEGZÉS

Az iszlám monoteista vallás, zsidó és keresztény tanok egyaránt hatottak rá. Alapítója Mohamed próféta, szent könyve a Korán, amelyet a muszlimok szerint Allah küldött az embereknek. A muszlimok vallásgyakorlatát alapvetően az iszlám öt pillére szabályozza. Az ima helyszíne a mecset. Az iszlám vallás idővel két nagy ágra szakadt: szunnitákra és síitákra. Mohamed nemcsak egy új vallást hozott létre, de megvetette az alapját egy óriási birodalomnak is, amely a középkorban az Industól a Pireneusi-félszigetig terjedt.

Az összegzően ábrahámi vallásoknak nevezett zsidó vallást (judaizmus), a kereszténységet és az iszlámot az köti össze, hogy hisznek a személyes Isten létezésében, aki a világot a semmiből teremtette és azt gondviselésszerű irányításával vezeti. E vallások szerint az embereknek a mulandó földi élet rövid időszaka alatt tanúsított magatartásuk határozza meg azt, hogy örök üdvösségre vagy az örök kárhozatra kerülnek Isten ítélete alapján.

	✡	✝	☪
egyistenhit	JHVH	Atya, Fiú, Szentlélek (egy Isten, három személyben)	Allah
szent könyv	Héber Biblia	Ó- és Újszövetség	Korán
szent város	Jeruzsálem	Jeruzsálem és Róma	Mekka és Jeruzsálem
túlvilág	menny és pokol	menny és pokol	menny és pokol
Ábrahám személye	pátriárka (ősatya)	próféta	próféta
Jézus személye		a Messiás, Isten Fia / Fiúisten	próféta
Mohamed személye			próféta
Hogyan lehet valaki felnőttként a vallási közösség tagja?	a Tóra törvényeinek elfogadása, rituális fürdő vétele, körülmetélkedés	megkeresztelkedés	a rövid hitvallás elmondása tanúk előtt

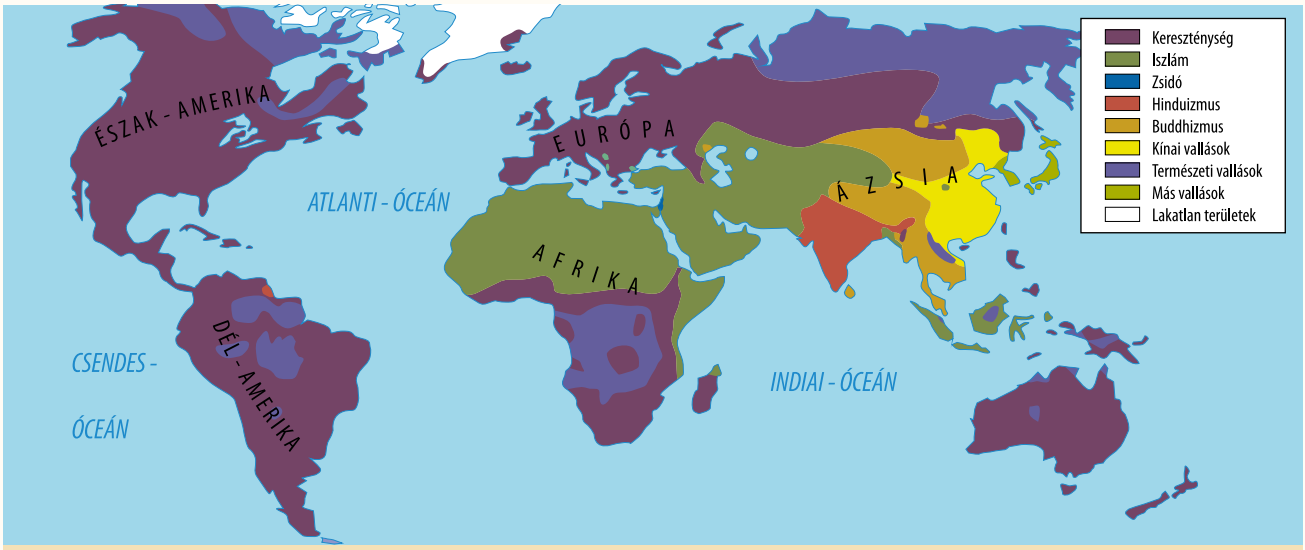

A világ vallásainak elterjedése 2006-ban

? Számold ki, hogy az emberiség mekkora aránya tartozik a három monoteista vallás követőihez! Számold ki, hány hívővel rendelkeztek az egyes vallások 2015-ben! (2015-ben a Föld népessége 7,358 milliárd fő volt.) Mondj példát a természeti vallásokra! Milyen vallási előírással függhet össze a keresztények és a muszlimok nagy száma? Milyen nehézségekbe ütközhet a vallási megoszlás meghatározása?

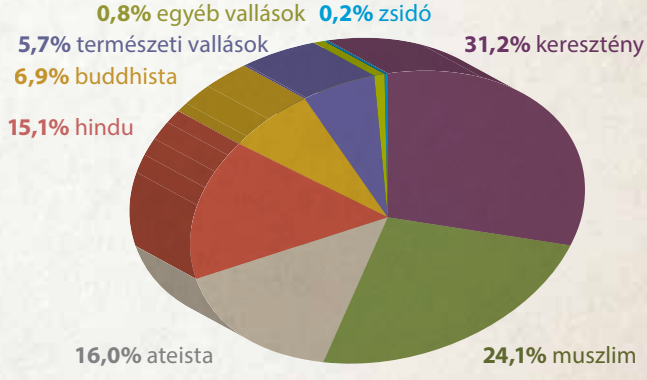

Az emberiség vallási megoszlása a világ teljes népességén belül, 2015

Fogalmak

apostol: görög szó, jelentése: küldött. A keresztény hagyomány szerint azon férfiak, akik Jézustól küldetést kaptak a keresztény hit terjesztésére.
Biblia: a zsidó és a keresztény vallás szent könyve. A kereszténységnél az Ó- és Újszövetségből áll, ez utóbbi csak a keresztény Biblia része, a zsidóé nem.
diaszpóra: görög szó, jelentése: szétszóródás. Amikor egy nép egy része (vagy egésze) nem az anyaországban él, hanem attól távol.
egyistenhit (monoteizmus): egyetlen Isten elismerése és tisztelete, a kizárólag belé vetett hit. A zsidó, a keresztény és az iszlám vallások jellemzője.
evangélium: görög szó, jelentése: örömhír. Az Újszövetségben a Jézus életét, halálát és feltámadását elbeszélő négy könyv elnevezése.
iszlám: monoteista vallás, amelynek istene Allah. Hitük szerint Mohamed próféta közvetítette Allah üzenetét az emberiségnek.
jeruzsálemi Templom: az első templomot Salamon építette. A zsidók számára az egyetlen hely, ahol áldozatot lehetett bemutatni. Itt őrizték a szövetség ládáját is. A második templomot a rómaiak lerombolták, újjáépítésére azóta sem került sor.
kalifa: az iszlám világ politikai és vallási vezetője
kereszténység: monoteista vallás, amely Jézus Krisztust az Isten fiának és a megígért Megváltónak fogadja el
keresztség: beavató szentség a kereszténységnél, amely minden bűntől megtisztítja az ebben részesülő hívőt
Korán: az iszlám vallás szent könyve
Messiás: héber szó, jelentése: felkent. A zsidók által várt Megváltó. A keresztény tanítás szerint Jézus Krisztus, aki megváltotta az emberiséget.
misszió: latin szó, jelentése: küldés, küldetés. A (keresztény) hit terjesztése érdekében végzett tevékenység.
Héber Biblia: a zsidó vallás szent könyve
Ószövetség: a keresztény vallás szerint a Biblia első része, amely felosztásban biztosan, és esetenként tartalomban is különbözik a Héber Bibliától
próféta: görög szó, jelentése: hírnök, szóvivő. A zsidó, a keresztény és az iszlám vallásban az az ember, aki Isten üzenetét közvetíti.
püspök: görög szó, jelentése: felügyelő. Többnyire területi alapon szerveződő keresztény közösség vezetője.
ramadán: az iszlám böjt hónapja
Szentháromság-tan: keresztény felfogás szerint Isten egyetlen, de három egylényegű személy alkotja, az Atya, a Fiú és a Szentlélek
Újszövetség: a keresztény Biblia második része, középpontjában a Jézussal, mint Megváltóval foglalkozó tanítás áll
úrvacsora: a protestáns egyházakra jellemző szertartás, amellyel az utolsó vacsorára emlékeznek
zsidó vallás: monoteista vallás, amely szerint a zsidók Isten választott népe, akiknek törvényeket adott, és mai napig várják a megígért Messiás eljövetelét
zsinat: görög szó, jelentése: gyűlés. Egyházi elöljárók tanácskozása hittani kérdések tisztázása és törvényhozás céljából.

Személyek

Constantinus (Nagy Konstantin): római császár (306–337), aki a milánói rendelettel vallásszabadságot biztosított a kereszténységnek
Dávid: Izrael királya (Kr. e. 10. század), ő tette Jeruzsálemet fővárossá, a hagyomány szerint számos zsoltár szerzője
József: Mária férje, Jézus Krisztus nevelőapja
Mária (Szűz): Jézus Krisztus anyja
Mohamed: (570 körül–632) az iszlám vallás alapítója és legfőbb prófétája
Mózes: bibliai alak, próféta. A Biblia neki tulajdonítja az Egyiptomból való kivonulást és a tízparancsolatot. A hagyomány szerint Mózes írta a Biblia első öt könyvét (Tóra).
Jézus: a keresztény tanítás szerint az emberiség Megváltója, a kereszténység központi alakja, az iszlám prófétának ismeri el
Szent Pál apostol: († 67 körül) a korai kereszténység kimagasló alakja, a népek apostola, aki megkönnyítette a pogányoknak is a kereszténység felvételét
Szent Péter apostol: († 67 körül) a korai kereszténység kimagasló alakja, akire a katolikusok első pápaként tekintenek
Salamon: Izrael királya (Kr. e. 10. század) Dávid király fia, a jeruzsálemi Templom építtetője

IV.

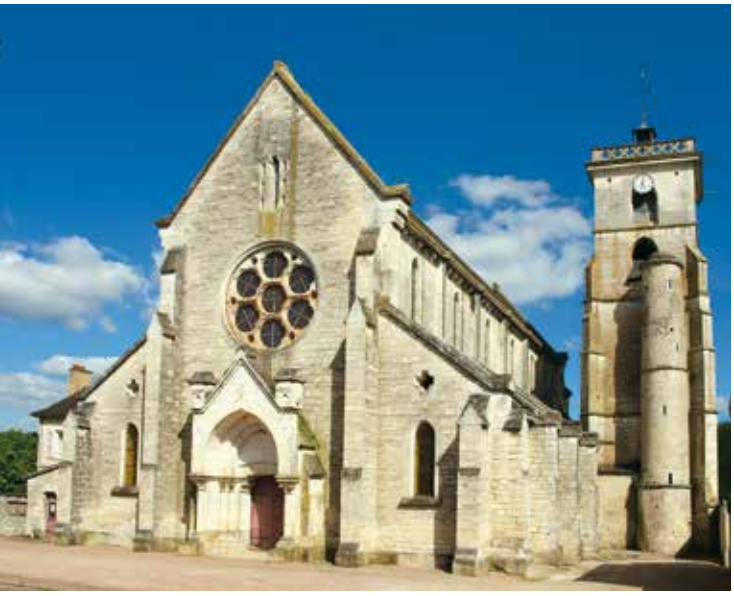

A középkori Európa világai

- A parasztság világa
- Az egyházi rend
- A nemesi rend
- A polgárok világa

A középkor meghatározása igen nehéz feladat. Maga a korszak is túl hosszú és összetett ahhoz, hogy egyértelműen egy-egy eseményt tekintsünk a kezdetének és a végének. Talán a legcélszerűbb az európai középkort – hiszen itt csak erről lesz szó – a kereszténység eszméinek fényében megközelíteni. A kereszténység 4. századi hivatalos elfogadása, majd az egész kontinensen uralkodóvá válása adta meg a korszak politikai, társadalmi, kormányzati és művelődési képének is szerves kiindulópontját. Valójában a korszakban mindent a kereszténységhez való viszony határozott meg.

A korszak végpontjának meghatározása is hasonlóan nehéz. A problémát az jelenti, hogy a középkornak nincs egyértelmű vége, mert Európa különböző részein eltérő volt a kulturális fejlődés, és a középkori hagyományok, magatartásformák továbbélése is jellemző volt, olykor akár a 17. századig. Mégis a 15. század második felét tekintjük korszakhatárnak, mert a középkori pápaság hatalma lehanyatlott, **a földrajzi felfedezések következtében átalakult a világgazdaság, új típusú (abszolút) monarchiák jöttek létre**, illetve a reneszánsz és a humanizmus kialakulásával új világfelfogás bontakozott ki.

A középkor nagyon színes és izgalmas, ám valójában az egyes országokban igencsak eltérő. Mégis arra teszünk kísérletet ebben a fejezetben, hogy a hasonlóságok mentén egységes képet fessünk a középkori emberek életéről, külön-külön bemutatva a középkor legmeghatározóbb társadalmi – és rajtuk keresztül hatalmi – viszonyait. Természetesen az egyes társadalmi csoportok bemutatása alkalmat teremt a gazdasági és életmódbeli jellemzők feltárására is.

A sajátos európai civilizáció megszületésének és növekedésének közel ezer éve nem „sötét" korszaka az emberiségnek. Földrajzi értelemben a középkor folyamatai nemcsak Nyugat-Európa, hanem fokozatosan bővülve Lengyelország és Magyarország keleti, illetve déli határáig terjedtek. Ezt a térséget tekinthetjük klasszikus értelemben a középkori Európának. Ekkor olyan sokoldalú fejlődés ment végbe – a technika, a gazdaság, a társadalom, a politikai intézmények és a tudomány terén –, aminek köszönhetően az újkorban Európa lett a világ vezető civilizációja.

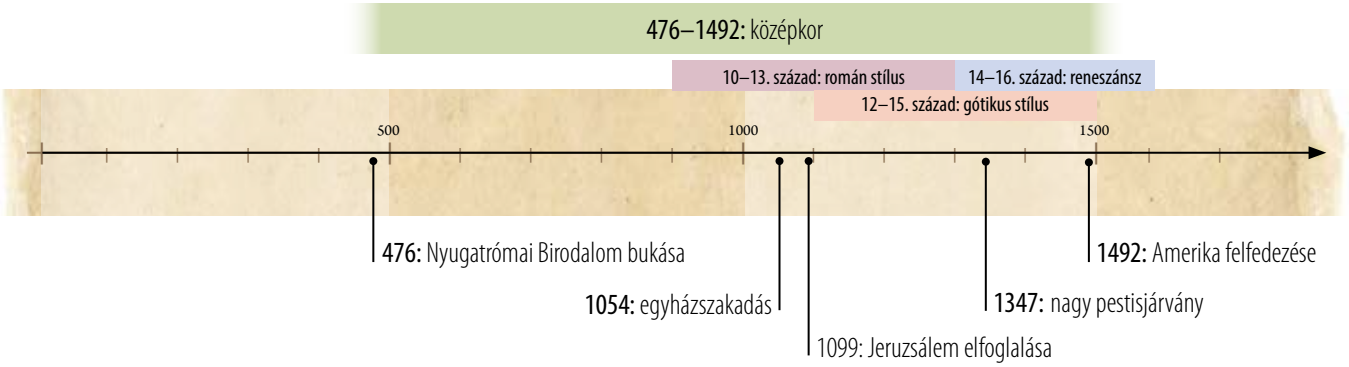

„A germán népvándorlás nem vetett véget az antik világ földközi-tengeri egységének, sem annak, amit a római kultúrában lényegesnek tekinthetünk, úgy ahogy az még az 5. században megmaradt. […] 600-ban a világ képe minőségileg nem különbözött attól, amilyen 400-ban volt. Az ókori hagyománnyal való szakítást az iszlám gyors és váratlan előretörése eredményezte. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a Nyugat véglegesen elszakadt a Kelettől, s ezzel véget ért a mediterrán egység. […] A történeti élet tengelye a Földközi-tengerről észak felé helyeződött át." *(Henri Pirenne 20. századi történész)*

Képek az előző oldalon

Középkori paraszthász rekonstrukciója

Román stílusú templom a franciaországi Mailly-la-Ville-ben, 13. század

A franciaországi Carcassone vára, 12. század

? Mely területre helyeződött át az ókor után a történelmi folyamatok súlypontja? Miben látja a történész a középkor valódi kezdetét? Nevezd meg, milyen kulturális változással járt a mediterrán egység felbomlása! 1

? Milyen anyagokat használtak fel a paraszthász megépítésekor? Mi lehet az oka annak, hogy kevés ablak volt a házon? 2

? Melyik építészeti stílus jegyeit ismered fel a képen? Milyen célokat szolgálhatott még a templom? Mely, a középkori településekre jellemző vonásokat látsz a képen? 3

? Sorolj fel a várépítés szempontjából fontos földrajzi jellemzőket! Miért hiányoznak az ablakok a várak tornyairól? Sorolj fel a várak támadására alkalmas módszereket a puskapor európai elterjedése előtt! Milyen módszerekkel védekeztek ezek ellen a várépítők? 4

12. A parasztság világa

1

Munkálkodó parasztok ábrázolása egy 15. századi francia kódexben

? Milyen mezőgazdasági munkákat végeznek a képen látható parasztok? Azonosítsd az eszközöket!

2

„Minden falunkban minél nagyobb számban legyenek tehénistállók, disznóólak, juh-, kecske- és kosaklok […]. Ezenkívül pedig legyenek tehenek szolgáink gondozásában, szolgáltatásaik teljesítésére, hogy a földesúri szükségletre tehenek vagy igásállatok soha ne hiányozzanak. Hússzolgáltatásaik teljesítésére a lesántult ökröket használják fel, ha azok egyébként nem betegek, hasonlóképpen teheneket és lovakat is […]. Az ilyen szolgáltatások teljesítése érdekében azonban, mint már mondottuk, a tehenek vagy igásjószágok számát csökkenteni nem szabad." *(Karoling-kori királyi rendelkezés, 9. század)*

? Mely állatfajokat tenyésztettek e királyi uradalomban? Miért nem szabad csökkenteni a tehenek és lovak számát a húsfogyasztás terhére?

Vízikerék a 12. századból

? Hogyan termeli az energiát a vízikerék? Miért a képen látható felülcsapott típus a leghatékonyabb? Mire használták az energiát?

Az önellátástól az árutermelésig

A Kr. u. 3. századtól a Római Birodalom **nyugati részeinek gazdasága válságba került**. A népvándorlás hullámai, a politikai rendszer szétesése egyes vidékek elnéptelenedéséhez, a városok pusztulásához, a mezőgazdaság hanyatlásához vezettek. Szegényes, **önellátó** falvak alakultak ki. Mindez állandó létbizonytalansággal, a népesség – és így a munkaerő – fokozatos csökkenésével járt.

A 8. századtól Európában az időjárás kedvezőbbé vált. A melegebb és csapadékosabb viszonyok közt nőtt a művelés alá vonható területek nagysága. A kolostorok mintagazdaságai számos **technikai újdonsággal** segítették a falvakat. Elterjedt a vas alkatrészekkel ellátott, aszimmetrikus, csoroszlyás fordítóeke, más néven **nehézeke**. Ezzel mélyebben és alaposabban lehetett a földet megművelni, így alkalmas volt a műveletlen földek feltörésére is. Az állatok igaerejének növelésére nyakhám helyett **szügyhámot** használtak. Elterjedt a patkó alkalmazása.

A földet kezdetben a germán törzsek szokása szerint **vadtalajváltó** (égetéses-irtásos) rendszerben művelték. Egyes földeket kimerülésig használtak, majd 20–30 évig műveletlenül hagyták.

A kedvező változások hatására Európa déli részén kialakult a **kétnyomásos gazdálkodás**, amely során a föld egyik felét bevetették, a másik felét ugaron (műveletlenül) hagyták, majd évente váltottak. Az ugaron legeltetett állatok megtrágyázták a földet. Az Alpoktól északra a földet három részre osztották, az ugar mellett őszi vetésű gabonákat (rozs, búza), illetve tavaszi vetésű gabonákat (köles, árpa, zab) vetettek, majd évente váltottak. Ezt nevezzük **háromnyomásos gazdálkodásnak**.

A nyomásos gazdálkodás során a falu földjeit a földrajzi fekvés szerint táblákra (dűlő) osztották, azokat pedig annyi parcellára, ahány parasztcsalád élt a faluban. Egy dűlőben egyféleképpen gazdálkodtak. Egy család földjei tehát nem egy tagban, vagyis összefüggő földterületben feküdtek, művelésük szabályait (mikor, mit termeljenek) a faluközösség szabta meg: ez volt a **nyomáskényszer**.

Számos **új találmánynak** köszönhetően javultak az életkörülmények, fejlődött a gazdaság. A szövőszékeknél a fa- és fémeszközök megmunkálására szolgáló esztergáknál pedált használtak, a vízi- és szélmalmok energiát biztosítottak.

Az újítások **rendkívüli fejlődést** eredményeztek. A középkor kezdetén egy km² föld 3–4 ember ellátását fedezte, az ezredforduló után már 30–50 főnek nyújtott megélhetést. Egy elvetett mag terméshozama átlagosan megkétszereződött.

A fejlődést elősegítette, hogy a 10. században csökkentek az Európát ért külső támadások, és stabilizálódott a politikai rendszer. A fejlődés következtében az emberek többet és változatosabban tudtak táplálkozni. Újra megjelent a terményfelesleg, bővültek a piacok, kialakult az **árutermelés**, azaz nemcsak saját szükségletre termeltek.

Éhínségek, járványok, demográfia

Az **éhínség** a középkor emberének mindennapos tapasztalata volt. Sok száz éven keresztül (a 3–8. század között) élt létbizonytalanságban Európa lakossága. A kevés gabona és az egyoldalú, néha csak húsételekre szorítkozó táplálkozás **súlyos járványok** és **betegségek** kialakulásához járult hozzá.

A válság a 6. században érte el mélypontját. Ekkor tombolt a **pestisjárvány** a Földközi-tenger partvidékén. Igen sok áldozatot szedett a **himlő** és a **lepra** is. A kora középkor első századaiban a népesség tehát csökkent.

Az ezredfordulótól Európa lakossága ugrásszerű növekedésnek indult. A 11–14. század között már **demográfiai robbanásról** (népességrobbanás) beszélhetünk.

A népesség növekedésével azonban az élelemtermelés még az újítások ellenére sem tudott lépést tartani. A bevetett földterület nagysága elérte a maximumot, kevés lett a legelő. Bizonyos vidékeken **túlnépesedés** jelei mutatkoztak. Mindehhez hozzájárult, hogy az 1300-as évek elején **kedvezőtlenül változtak az éghajlati viszonyok**. Csökkent az évi középhőmérséklet, több lett a csapadék. Az egyre gyakoribb éhínségek újabb katasztrófákhoz vezettek.

Talán a legpusztítóbb csapás az 1347–1352 között lezajlott, később „fekete halálnak" is nevezett nagy **pestisjárvány** volt. A kórokozókat genovai tengerészek hurcolták be Itáliába, ahonnan elterjedt az egész kontinensen. A járvány gyors terjedését elősegítette Nyugat-Európa viszonylag nagy népsűrűsége, a városias életforma és a fellendülő kereskedelem. A járvány néhány éve alatt a becslések szerint Európa lakossága megfeleződött.

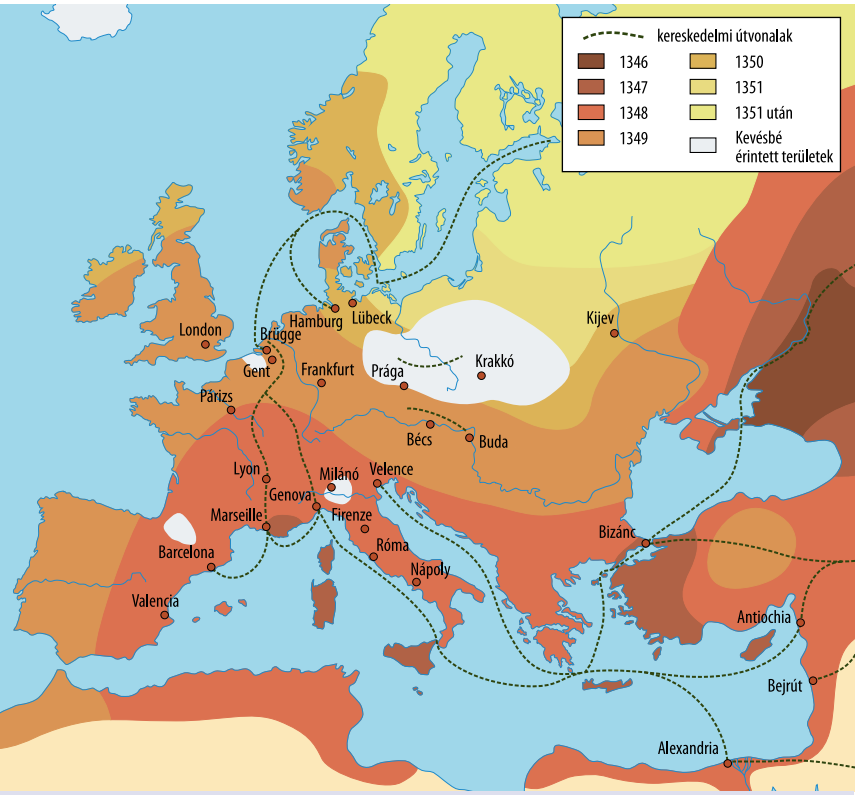

A pestis terjedése a 14. században

Haláltánc-ábrázolás a Nürnbergi krónikában, 15. század

4

„Király: Úr voltam Román, s királyságom
nyögték egykor a fél világon.
Mint rút férget a halál – örök béklyóba
verve – a sírba lök."
(Haláltánc vers részlete, 15. század, Ledán M. István fordítása)

? Milyen célja lehetett a képi és a verses haláltánc műfajnak? Milyen érzelmeket válthatott ki a nézőből / olvasóból? Mi az oka, hogy a haláltánc műfaja a késő középkorban terjedt el? Melyik mai filmes műfajjal állítható párhuzamba a haláltánc?

5

„Oly nagy rettegés kerítette hatalmába az egész világot, hogy amint valakin egy fekély keletkezett, általában a hónaljon, vagy az ágyékon, az áldozatot minden segítségtől megfosztva elhagyták még a rokonai is. […] Midőn egy házban valakit ez a betegség sújtott és belehalt, igen gyakran bekövetkezett, hogy az összes többi lakó megfertőződött és ugyanolyan gyorsan meghalt. […] Sokakat, akiket a betegség megtámadott, s azt hitték róluk bizonyosan hamar meghalnak, […] az árkokba vitték, hogy elföldeljék, s nagy számban kerültek így élve a föld alá. Ehhez a bajhoz jött még egy másik: az a hír terjedt el, hogy egyes bűnözők, de különösen a zsidók megmérgezték a folyókat és a kutakat, s ettől terjedt el annyira a pestis. […] Holott mindez a csapás a csillagok állásából vagy isteni bosszúból eredt." *(VI. Kelemen pápa életrajzából, 1348)*

? Melyek voltak a pestis tünetei? Hogyan próbáltak védekezni ellene? Mivel magyarázták a kortársak a katasztrófa okait? Mi lehetett az oka annak, hogy a járványért a zsidókat is felelőssé tették? Milyen okai lehettek annak, hogy a középkorban a zsidóság gyakran vált a tömegek gyilkos indulatának céltáblájává?

? Mi segítette elő a járvány terjedését? Mely területekre jutott el a leghamarabb? Mi lehet ennek az oka?

6

7 „Itt felsoroljuk mindazokat a szolgáltatásokat, amelyeket a parasztoknak […] teljesíteniük kell. Először minden hide-ról [telek] 40 pennyt kell fizetniük az őszi nap-éj egyenlőség idején, […] és fel kell szántaniuk 3 acrét [négyzetmérföld] a saját idejükben, és bevetni azt saját gabonájukkal, és behozni azt a földesúr csűrjébe saját idejükben […] és dolgozni, ahogy nekik megparancsolják minden héten, kivéve hármat." *(Angliai oklevél részlete, 1050 körül)*

? Nevezd meg a szövegben megjelenő jobbágyi szolgáltatásokat! Nevezd meg azt a földterületet, amelyen a forrásrészlet második felében részletezett szolgáltatásokat kell a jobbágyoknak teljesíteni!

8 „Gilbert, Richard fia 5 shillinget fizet azért az engedélyért, hogy megházasodhassék. Kezes: Seaman.
William Jordan pénzbüntetésre van kötelezve, mert rosszul szántott az úr földjén. Kezes: Artur. Büntetés 6 dénár.
A templom papja pénzbüntetésre van kötelezve, mert tehenét az úr rétjén érték. […]
Martin Sepherd 6 dénárt fizet a sebért, amelyet Pekinen ejtett.
Ragenhilda of Bec 2 shillinget fizet azért, mert engedély nélkül ment férjhez. Kezes: William of Primer.
A törvényszék jelenti, hogy William, Noah fia, az úr örökös jobbágya megszökött, és Dordfurdban tartózkodik. Ezért meg kell keresni." *(Középkori földesúri ítéletek gyűjteménye, 8. század)*

? Gyűjtsd össze, hogy a földesúr milyen ügyekben járt el, avatkozott be a jobbágyok életébe! Ezek közül melyek azok, ahol ma nem érzed jogosnak az eljárást? Mit veszel észre a büntetések jellegén, és ez milyen gazdasági körülményekre utal?

9

Adózó parasztok 15. századi ábrázolása

? Milyen formában teljesítik a kötelezettségeiket a képen látható adózók?

Az uradalom

Az uradalom viszonylag **nagy kiterjedésű**, **nem feltétlenül egy tagból** álló földterület, amely egy **földesúr hatalmának** volt alávetve. A földtulajdon egyben hatalmat jelentett a terület és a területen élők felett. A középkori uradalom a késő római kor nagybirtokaiból alakult ki. Itt a földek egy részét a nagybirtokos felosztotta a terméshányadért dolgozó bérlők (colonusok) között, másik részét rabszolgákkal műveltette. A kora középkor válságos évszázadaiban a legtöbb **szabad paraszt felajánlotta** földjét és szolgálatait egy földesúrnak, aki ezért **védelmet** és sok esetben – használatra – több **földet** biztosított nekik. Ugyanakkor függésébe is vonta és szolgáltatásokkal terhelte őket. A **személyükben szabad**, de egy **földesúr joghatósága** alatt élő és uradalmán **gazdálkodó** parasztembereket **jobbágyoknak** nevezzük. Társadalmi csoportjuk függésbe került, egykori szabad germán harcosokból, egykori **szabad parasztokból**, **szabad bérlőkből** és **felszabadított rabszolgákból** alakult ki.

A jobbágyok között felosztott területek alapegysége a **jobbágytelek** volt, melynek részei a **belső telek (házhely)**, a **külső telek (szántók, rétek)**. A földek egy része, a **majorság** maradt a földesúr saját kezelésében, innen látták el a földesúr háznépét terményekkel. **Közös használatú területek** az **erdők**, **folyók**, **legelők** voltak.

Az uradalmak akár több ezer jobbágytelekből is állhattak. Az uradalom központja a földesúr és családja által lakott **udvarház** volt, melyet később erős **várrá** fejlesztettek. A földesurak az uradalmak területén templomokat is építettek, kinevezték az itt szolgáló papságot, és ellátásukról is ők gondoskodtak. Az uradalmak egyre inkább függetlenné váltak az uralkodótól. A földesurak bíráskodtak az itt élők felett, önálló hadsereget szerveztek, hivatalokat működtettek. Az uradalom **igazgatási**, **bíráskodási** és **katonai** szervezetté vált.

A jobbágyok kötelességei és jogai

A jobbágy **szabadon költözhetett**, **használta** telkét (bár annak nem volt tulajdonosa), rendelkezett **személyes tulajdonnal**, saját munkaeszközökkel és vagyonának **öröklési** jogával. A jobbágycsaládok háborús helyzet esetén számíthattak a **földesúr védelmére** és az uradalom által támogatott **kolostorok oltalmára**. A jobbágy köteles volt a termény egy bizonyos hányadát a földesúrnak adni, ezt nevezzük terményjáradéknak. Kötelezve volt arra is, hogy a majorsági területeket saját szerszámaival megművelje: ez a **munkajáradék** a **robot**. Ezeken kívül a jobbágy a szokásjog szerint **illetéket** fizetett a gabona őrléséért, a sörfőzésért, a szőlő préseléséért, a szeszfőzésért. A legtöbb helyen **fejadót** is szedtek, és nagyobb ünnepeken meg kellett **ajándékozni** a földesurat. Mindezek felett a jobbágyok fizették az **egyházi tizedet** és a **királyi adókat** is.

A jobbágyság sajátos rétegét képezték a túlnépesedés következtében nyugatról Közép-Európa lakatlan vidékeire vándorló telepesek, a **hospesek**. Ők végezték a műveletlen földek feltörését, a mocsarak lecsapolását. Különlegesen nehéz munkájukért többéves adómentességet kaptak, és nagyobb szabadságban is részesültek. A 12-13. századtól a hospesek jogi helyzetét mintaértékűnek tekintették, ám a parasztság így is rendkívül **differenciált** – jogi és vagyoni értelemben eltérő helyzetű – **társadalmi réteg** maradt.

Világtérkép a 13. századból

A hierarchikus világkép

A középkor embere a földi és az égi világot természetes egységben képzelte el. A hierarchia a megszentelt rendet jelentette. Az ezredforduló időszakában vált általánossá az a szemlélet, hogy a társadalom három, egymást kiegészítő és egymással hierarchikus viszonyban álló csoportra osztható. Az első, a **papok** és szerzetesek csoportja (oratores – imádkozók), a második a **fegyverforgatók** kiváltságos rétege (bellatores – harcosok), végül a **földművelők** (laboratores – dolgozók). Az egyes emberek társadalmi és vagyoni helyzete a legtöbb esetben már születésükkor eldőlt. A társadalmi helyzetét általában mindenki elfogadta, bár ez nemcsak kiszolgáltatottságot, hanem a társadalom egyes csoportjai közötti együttműködést is jelentett.

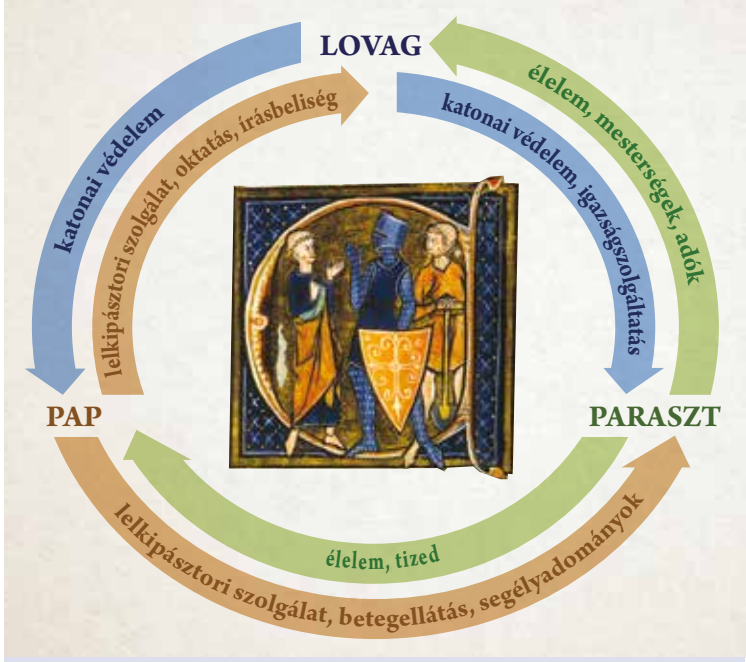

A középkori társadalom csoportjai és kapcsolataik

10 „Az egész nép […] egy bírótól függjön. A szebeni comesen [ispán] kívül akármelyik vármegye főispánjának rajtuk […] hatalma nem lehet. […] Papokat maguknak szabadoson válasszanak […]. […] Senki az említett vidékben […] telket a királytól kérni ne merészeljen, ha pedig valaki ezt megpróbálná, tehát az említett népek […] ellene mondhassanak. […] Kereskedő emberei […] vám […] nélkül jöhessenek." *(II. András magyar királynak az erdélyi szászoknak adott kiváltságleveléből, 1224)*

? Mely kiváltságokkal rendelkeztek az Erdélybe települő német (szász) hospesek? Mi biztosította a nekik adományozott terület kiemelt védelmét? Mi ösztönözte a német ajkú szászokat a hazájukból való elvándorlásra?

11 ? Ki képviseli a Föld fizikai határán túl a szellemi tartományt? Milyen alakúnak láttatja az ábrázolás a Földet? Mivel magyarázható, hogy a térkép középpontjában Jeruzsálem helyezkedik el?

12 „Az egyik az isteni törvény, mely nem tesz semmi különbséget szolgái között, legyenek bár születésük, rangjuk vagy természetük szerint különbözők, a paraszt fia nem alábbvaló a király örökösénél. […] [A papoknak a] feladatuk, hogy megtisztítsák lelküket és testüket, hogy erkölcseikkel megbecsülést szerezzenek maguknak, és mások erkölcsei felett is őrködjenek. […] Isten parancsolatában rájuk bízta az egész emberi nemet, ami alól egyetlen fejedelem sem kivétel. […] Az emberi törvény két rendet különböztet meg: a nemesekét és a szolgákét. […] A katonák az egyház védelmezői, a nép oltalmazói, nagyokéi és kicsikéi, vagyis mindenkié s egyidejűleg saját biztonságuk őrei. A másik csoport a szolgáké. Ez a szerencsétlen rész semmivel sem rendelkezik, csak amit szenvedése árán szerez. […] Pénzt, ruhát, táplálékot ők szolgáltatnak mindenki számára. Egyetlen szabad ember sem élhetne meg a szolgák nélkül. Isten háza tehát, amelyet egynek hiszünk, három részre oszlik: egyesek imádkoznak, mások harcolnak, és ismét mások dolgoznak. Ez a három rész, mely együtt létezik, nem szenvedheti a szétválasztást […] s ezáltal győzedelmeskedhet a törvény, és örvendezhet a békének a világ." *(Adalberon, Laon püspöke a három rendről, 10. század)*

? Miben különbözik az isteni és az emberi törvény? Melyek a társadalom fő csoportjai? Mi jellemzi őket? Kik a kiváltságosok, és miért? Melyik rendet illeti az elsőbbség? Hogy kapcsolódik a „rend" szó köznapi jelentése a történelmi szakkifejezéshez?

13 ? Mi a „hierarchia" görög szóösszetétel eredeti jelentése? Melyek a középkori társadalom csoportjai? Hogyan írhatók le a hierarchikus viszonyok? Hogyan egészítették ki egymást, miben működtek együtt? Miért fogadhatta el a középkor embere a társadalmi egyenlőtlenséget?

Jörg Breu: Ciszterci szerzetesek mezőgazdasági munka közben, 1500

? Milyen ruhát viseltek a képen látható ciszterciek? Melyik másik szerzetesrendre utal az öltözékük színe?

A ciszterci rend 1134. évi szabályzata

„Honnan származzék a szerzetes tápláléka.

Rendünk szerzeteseinek tápláléka a kétkezi munkából, azaz a földművelésből és állattenyésztésből származzék. Ezért megengedett, hogy saját szükségletünkre vizeket, erdőket, szőlőskerteket, legelőket, szántókat birtokoljunk a világiaktól lakott területekről távol eső helyeken, továbbá, hogy állatokat tartsunk, kivéve olyanokat, mint őzek, szarvasok, darvak, és más hasonlóak, amelyeket sokkal inkább különleges érdekességként, vagy hiúság tárgyaként szokás tartani, semmint hasznosságuk miatt. A mezei munkák végzése, az állatok tenyésztése és a termékek tárolása céljából grangiákat (majorok) létesíthetünk a conversusok (olyan szerzetes, aki elsősorban mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozott) őrizetére bízva, akár a közelünkben, akár távolabb, de egynapi járóföldnél nem messzebbre. […]

Conversusok

A grangiákban a munkákat a conversusok végzik és az általuk igénybe vett munkások. Utóbbiakat a püspök engedélyével a szükséges mértékig vesszük igénybe, és mint conversusokat tekintjük őket. […]

Nem rendelkezünk járadékokkal.

Rendünk intézménye kizárja a templom, az oltár, a temetőhely, a munka, vagy állatok tizedét, a falvak, a jobbágyok földjáradékát, a kemence és a malomjövedelmet és minden más hasonlókat, amelyek ellentétesek a szerzetesi tisztasággal.”

? A szerzetesség melyik gyökeréhez kíván visszatérni a távoli, elhagyatott területekre való költözés? Melyik szerzetesi regulát vették át a táplálékukat kétkezi munkával megtermelő ciszterciek? Milyen feladataik voltak a szerzeteseknek a földekkel azok megművelése előtt?

? Milyen törekvésre utalhat az állattartás kapcsán olvasható tilalom? Milyen előnyei voltak a nagygazdaságok létesítésének? A ciszterciek nagybirtokai a kor legmodernebb mezőgazdasági eszközeit használó mintagazdaságai voltak. Nevezz meg ilyen eszközöket! Nevezd meg a conversusok által végzett tevékenységeket!

? Mi lehetett a célja, hogy a ciszterciek lemondtak a tized jövedelméről?

Az uradalmak működése

Egy középkori gazdaság térképe

? Melyik talajművelési rendszer fedezhető fel az ábrán? Milyen részekre osztották a szántóterületeket? Miért voltak a parcellák hosszúak és keskenyek? Melyek a közös használatú területek? Milyen hasznot hajtott a középkori erdő? Az ismert mesék alapján véleményed szerint hogyan viszonyult a középkori ember az erdőhöz?

LÁTÓKÖR *A középkori parasztság ünnepei*

19

A középkori ember mindennapjai szorgos és kemény munkával teltek, de megvolt az ideje a pihenésnek és a szórakozásnak is. Az ünnepek nagy része a keresztény liturgikus év vallási ünnepeihez kapcsolódott. Ezekbe tagolódtak az egykori pogány világ hagyományai. A karácsony a téli napforduló ünnepe, ekkor volt hazánkban a regölés. A húsvét a tavaszhoz, a természet feltámadásához kapcsolódott, Keresztelő Szent János napja a nyári napfordulóhoz, Szent György, Szent Mihály, Szent Péter és Pál ünnepei a mezőgazdasági munkálatok jeles napjai voltak. A vasárnap minden héten ünnepnap volt, amely már szombat este elkezdődött. Egy-egy faluközösség kiemelkedő ünnepe volt a helyi templom búcsúja. A farsangi karneválokon, a bolondünnepen, szamárünnepen sokszor elszabadultak az indulatok, mégis a félelem leküzdését és az újjászületést jelentették a kor emberei számára. Az ünnepek alatt vidámsággal átszőtt misztériumjátékokat adtak elő, nagyszabású körmeneteket, felvonulásokat tartottak. Az ünnepekről nem hiányzott a tánc és a zene sem. Verses énekmodók (trubadúrok, regösök) szórakoztatták a nép apraját és nagyját versbe szedett történeteikkel. A középkori emberek is szívesen töltötték szabadidejüket játékkal. A legnépszerűbb talán az íjazás volt, de a tenisz, a golf és a futball „ősei" is fellelhetők a mulatságokon.

Id. Peter Bruegel: Farsang és böjt harca, 1559

? Hogyan jelenik meg a káosz és a rend harca a festményen? Milyen mulatságokat fedezel fel az aprólékos műalkotáson?

20

Walter von der Vogelweide: Húsvét és tavaszünnep (részlet)

Fordul az idő tavaszba,
hol a Kereszt diadalma
– fák közt nincs még egy olyan fa –
a halálból kiragadta
az emberi fajtát.
Mérgét már a tél kiadta,
a lég kikeleti lanyha,
víg a fiatalság.

Ájtatos nép, légy vidám csak,
közel a Feltámadásnak
napja, új énekkel áldjad,
az időt, javadra váltsad,
míg tart a szabadság.

(Kálnoky László fordítása)

Walter von der Vogelweide 14. századi ábrázolása

? Miként élte meg a középkor embere a természet változásában a megújulás reményét? Melyik keresztény ünnep kapcsolódik a tavaszhoz, és miért? Hogyan tükröződik a középkori lovag életfelfogása a képen?

ÖSSZEGZÉS

A kora középkorban a mezőgazdaság biztosította az emberek megélhetését. Az ezredfordulóra kialakult a háromnyomásos gazdálkodás, amelynek következtében ismét fellendült az árutermelés. A középkori ember számára az éhínség és a járványok az élet mindennapos részét alkották, a legpusztítóbb a 14. századi pestis volt. A középkorban a társadalmi helyzetet a földhöz való viszony határozta meg: a földbirtokosokból lett a nemesség, amelynek hatalma volt a földjeiket művelő jobbágyok felett. A jobbágy védelmet és megélhetést kapott az általa lerótt szolgáltatásokért cserébe. A társadalom három egymást kiegészítő hierarchikus viszonyban álló csoportra bomlott: papság, nemesség, jobbágyság.

13. Az egyházi rend

1

	katolikus	ortodox
hitvallás	egy Isten van három személyben (Atya–Fiú–Szentlélek) Krisztus egyszerre Isten és ember	
	a Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik	a Szentlélek az Atyától származik
közbenjárók, példaképek	Mária és a szentek tisztelete	
szentségek	ugyanazokat fogadják el	
egyház-szervezet	hierarchikus	
	egyetlen, központosított egyház	önálló „nemzeti” egyházak
egyházi nyelv	latin	görög (majd más nyelvek is)
cölibátus	szerzetesek és püspökök	
	papok is	
szentáldozás	Krisztus „teste”	
	kovásztalan ostya	kovászos kenyér

Azonosságok és különbségek a katolikus és az ortodox egyház között az egyházszakadás idején

? Teológiai szempontból jelentős különbség van-e az ortodoxok és a katolikusok között? A felsorolt különbségek közül melyek teológiai jellegűek, melyek sorolhatók a liturgikus szertartásokhoz kapcsolódó szokásokhoz? Melyik zsinat foglalkozott korábban az Atya—Fiú—Szentlélek problematikával? Miért jelenthetett problémát az eltérő teológiai nyelv? Mire vezethető vissza a kovásztalan kenyér használata? (Segít Mózes 2. könyvének 12. fejezete.)

2

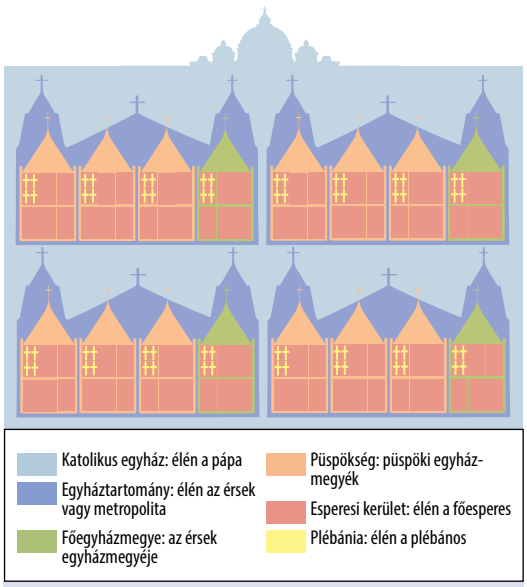

A katolikus egyházi hierarchia

? A fenti tisztségek közül melyik tekinti magát Péter apostol örökösének? Melyik tisztség viselője tekinthető egy helyi egyház vezetőjének?

Az egyházszakadás

A Római Birodalom kettészakadásától, a 4. század végétől kezdődően a **keleti** és a **nyugati kereszténység** között több területen **különbségek** alakultak ki. Ezek közül a legfontosabb ellentét a **pápai primátus** (elsőség) kérdésében jött létre. A pápa mint Szent Péter utóda jogot formált minden keresztény, így a Keletrómai (Bizánci) Birodalomban élők vezetésére is. Keleten azonban **csak tekintélybeli elsőbbségként fogadták el**, **egyházkormányzati hatalomként nem**. Ezenkívül keleten a császár továbbra is jelentős befolyást gyakorolt az egyházra, amely nyugaton fokozatosan önálló politikai tényezővé vált. **Keleten** a **görög** maradt a teológia (hittudomány) és az istentisztelet nyelve, **Nyugaton** viszont a **latin** vált egyházi nyelvvé. A két egyház közti eltérések főleg rituális (szertartásrendi) jellegűek.

A 9. századtól kiéleződtek az ellentétek Róma és Konstantinápoly (Bizánc) között. Ennek egyik fontos oka az egykori nyugati császárság, Nagy Károly birodalmának feltámasztása volt. Ugyancsak jelentős feszültséget okozott, hogy mindkét egyházi központ magának igényelte egyes területek (Dél-Itália, Szicília, a Balkán északi fele és a Kárpát-medence) felett az irányítást. Az ellentétek odavezettek, hogy **1054**-ben mindkét fél kölcsönösen **kiközösítette** egymást. A kereszténység a **Róma által** vezetett **katolikus** és a **Konstantinápoly** elsőségét elismerő **ortodox** (görögkeleti) egyházra szakadt. Az ortodox egyház valójában inkább testvéregyházak halmaza. A keleti keresztény országok mind önálló patriarkátussal rendelkeznek, amelyek közül csak tekintélyben emelkedik ki a konstantinápolyi egyetemes pátriárka.

Az egyházi hierarchia

A Római Birodalomban kialakuló egyházszervezet túlélte a birodalom nyugati felét elsöprő népvándorlást. A betelepülő és új államalakulatokat létrehozó germán törzsek kezdetben ariánusok, illetve pogányok voltak, de az 5–7. században katolikus hitre tértek. A Nyugatrómai Birodalom egykori területein kívül is gyökeret vert a kereszténység, részben a térítő missziók hatására. A 11. századra Nyugat- és Közép-Európa valamennyi országa keresztény lett. E területek egyházszervezetének élén **Róma püspöke**, **a pápa** állt. A pápa világi hatalommal is rendelkezett, mint a 8. században Közép-Itáliában létrehozott **Egyházi Állam** uralkodója.

A pápa tanácsadó testületét alkották a **bíborosok**, akik a 11. századra elnyerték a pápaválasztás jogát. A pápa vezetése alá számos egyháztartomány tartozott. Egy-egy egyháztartományt több **egyházmegye** alkotott, amelyek élén a **püspök** állt. A legjelentősebb egyházmegye püspöke **érseki** címet kapott, és ő vezette az egész egyháztartományt. A püspököket **kanonokok** segítették a munkájukban. Ők a püspöki székhelyen lakva papi testületet **(káptalan)** alkottak. Jelentős szerepet játszottak az egyházmegye életében: elláttak az oktatással, az igazgatással és olykor a püspökválasztással kapcsolatos feladatokat is. Az egyházmegyék **plébániákból**, illetve az azokat összefogó esperesi kerületekből álltak. A főesperes a plébániákat ellenőrző pap. Ez az egyházszervezet alapvetően máig fennmaradt.

A szerzetesség kialakulása

A keresztény szerzetesség Jézus Krisztus szigorúbb követését, az úgynevezett evangéliumi tanácsok **(szegénység, tisztaság, engedelmesség)** megélését tűzte ki célul. Az első remeteközösségek Egyiptomban jöttek létre a 4. század elején. A szerzetesség innen terjedt el a Római Birodalomban, először keleten, majd nyugaton. A keleti szerzetesség fejlődésére a 4. században élt **Szent Vazul** gyakorolt nagy hatást. Az ő **reguláját** (szabályzat) követik ma is a keleti szerzetesek. A nyugati kereszténység első szerzetesrendje a **Szent Benedek** által **529-ben** alapított bencés rend volt. Az imádság és a munka **(ora et labora)** összhangjára épült gyakorlatias reguláját később számos szerzetesközösség átvette. A szerzetesek térítő tevékenységének köszönhetően nemcsak a kereszténység, hanem az új földművelési eljárások és a latin műveltség is sikeresen terjedt el Nyugat- és Közép-Európában.

Az egyház reformja az ezredfordulón

A korai kereszténység időszakában az egyházi vezetőket a keresztény hívek és a papság választotta. A kora középkorban a választás helyébe a kinevezés lépett. A változás mögött az állt, hogy az egyház anyagi alapját is adományként kapott földbirtok biztosította, illetve az egyházi tisztségviselők világi, állami feladatokat is kaptak. A 10. század végére általánossá vált az a gyakorlat, hogy **világi uralkodók rendelkeznek a püspökök beiktatásának jogával (investitúra)**. Súlyos problémát jelentett az egyházi tisztségek adásvétele, a **simónia**. A papság nem tartotta be a Nyugat-Európában egyházi rendelkezések által a 11. századtól előírt nőtlenséget, a **cölibátust**.

Az egyház elvilágiasodásával szemben lépett fel a **gregorián reformmozgalom**, amely nevét kiemelkedő képviselőjéről, **VII. Gergely** pápáról (1073–1085) kapta. A reform célul tűzte ki az egyház erkölcsi megújulását: a simónia eltörlését és a cölibátus eszményének megerősítését, amire mintaként szolgált a 10. században **Cluny bencés apátsága**. Ezenkívül arra törekedett, hogy a világiak által gyakorolt invesztitúra megszüntetésével **az egyházat függetlenítse a világi hatalom befolyásától**. Ez utóbbi törekvés hosszan elnyúló **konfliktushoz** vezetett a pápák és a világi uralkodók, elsősorban a **német-római császárok** között. E konfliktus különösen azután éleződött ki, hogy VII. Gergely egy iratában a pápát a császár fölé helyezte. Válaszul **IV. Henrik** német-római uralkodó törvénytelennek nyilvánította VII. Gergely megválasztását. Ennek hírére a pápa kiközösítette ellenfelét, és ezzel alattvalóit felmentette a IV. Henriknek tett hűségeskü alól, aki ellen felkelés tört ki. Ezért **1077-ben** IV. Henrik az észak-itáliai **Canossa** várához ment, hogy az ott tartózkodó pápától elérje a kiátkozás visszavonását. A pápa a bűnbánók szőrcsuháját viselő uralkodó láttán a közvetítők kérésére engedett, és feloldozta IV. Henriket a kiközösítés alól. A hosszas küzdelem végül kompromisszummal, az invesztitúra jogának megosztásával zárult **1122-ben Wormsban**. (A gyakorlatban a pápaság egészen a 20. századig csak igen korlátozottan tudta érvényesíteni azt az igényét, hogy ő nevezze ki a püspököket). A reformmozgalom eredményeként **az egyház megújult**, **a világi hatalomtól** jelentős mértékben **függetlenné vált**. A bencés kolostorok egy része megszabadult a püspöki fennhatóságtól és közvetlenül a pápa alá kerültek. A gregorián reform következtében megerősödött a pápai tekintély, ami hozzájárult a keresztes hadjáratok megindításához is.

3

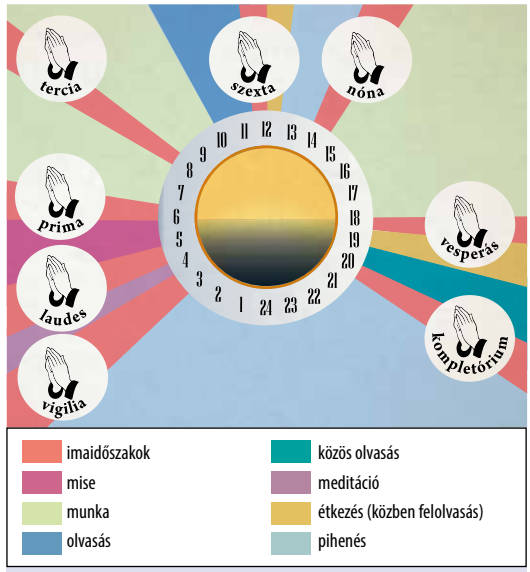

Bencés szerzetesek nyári napirendje

? Milyen jellegű tevékenységek között oszlott meg a szerzetesek napja? Mikor keltek a szerzetesek? Miért feküdtek le nem sokkal napnyugta után? Mit gondolsz, hogyan módosult a napirend a téli időszakban?

4

„ **1.** Egyedül a római egyházat alapította maga az Úr.
2. Egyedül a római pápát mondják joggal egyetemesnek.
3. Püspököket egyedül ő tehet le, és helyezhet székükbe vissza. […]
7. Egyedül neki szabad a korszükségletnek megfelelően új törvényeket hozni, új püspökségeket alapítani. […]
8. Egyedül ő használhat császári jelvényeket.
9. Egyedül a pápa lábait kötelesek az összes fejedelmek megcsókolni. […]
12. Jogában áll császárokat letenni. […]
16. Rendelete nélkül nem lehet egyetemes zsinatot összehívni. […]
19. Senki fölötte nem ítélkezhetik. […]
21. Minden egyház fontosabb ügyét eléje kell terjeszteni.
22. A római egyház még soha nem tévedett, az írás tanúsága szerint örökké tévedhetetlen lesz. […]
26. Nem tekinthető katolikusnak az, aki a római egyházzal nincs egységben.
27. A gonoszoknak tett hűségeskütől az alattvalókat feloldozhatja.”

(Dictatus Papae, VII. Gergely pápa irata, 1075)

? A dokumentum mely pontjai rögzítik, hogy a pápa az egyház vezetője? Melyek rögzítik, hogy a világi uralkodók felett áll? Korábban ki hívta össze az egyetemes zsinatot? Melyik város püspökével szemben fogalmazta meg a pápa a római püspök egyedüli egyetemességét? Nézz utána, mikor mondták ki – hivatalos egyházi tanításként (dogmaként) – hit- és erkölcsi kérdésekben a pápák tévedhetetlenségét!

5 „Az albigensek [katharok] […] két őselemet […] vesznek fel: egy jó és egy gonosz Istent, vagyis az ördögöt, aki szerintük megteremtett minden testet, míg a jó isten minden lelket […]. Tagadják azt, hogy a testek feltámadnak; […] haszontalan dolognak tartják a templomba járást vagy az imádkozást a templomban. […] Elvetik a keresztelést, s káromolják Krisztus testének és vérének szentségét." *(Heisterbachi Cézár ciszterci szerzetes, 13. század)*

? Melyek azok a keresztény tanok és szentségek, amelyeket a katharok nem fogadtak el? Mennyiben tekinthető tárgyilagosnak a ciszterci szerzetes írása?

6 „A testvérek semmit se sajátítsanak ki, se házat, se földet, se más egyebet. És mint zarándokok és jövevények, akik szegénységben és alázatosságban szolgálnak e világon az Úrnak, menjenek bizalommal alamizsnát gyűjteni. […] A testvérek ne prédikáljanak olyan püspök egyházmegyéjében, aki ezt megtiltotta nekik." *(A III. Honorius pápa által megerősített ferences regula, 1223)*

? Gyűjtsd össze a szövegből azokat az elemeket, amelyek a szegénység eszményének megvalósítását célozták, és fogalmazd meg saját szavaiddal! Miért tilthatta meg a püspök a ferenceseknek, hogy egyházmegyéjében prédikáljanak? Hogyan nevezték (és nevezik sokszor ma is) a szövegben testvérekként emlegetett ferenceseket?

7 „Senki se adjon elő Párizsban a tudományokról életének huszonegyedik éve előtt, és legalább hat évet hallgassa tudományát, mielőtt előadni kezdene, és vállalja, hogy legalább két évig fog előadni […]; erkölcsileg feddhetetlenek legyenek, és mindazokat, akik elő akarnak adni, olyan módon vessék alá vizsgának, ahogyan az rögzítve van a Párizs érseke által kiadott iratban, amely azt a megegyezést tartalmazza, amely a kancellár és a diákok között jött létre. […] A teológusok helyzetét a következőképpen rendezzük: senki se adjon elő Párizsban életének harmincadik éve előtt, és mielőtt legalább nyolc évig a tárgyát nem hallgatta, és a műveket diákként alaposan át nem tanulmányozta, és öt évig hallgasson teológiát, mielőtt nyilvánosan magánelőadásokat tartana." *(Robert of Courçon pápai követ által kiadott szabályzat, 1215)*

? Ki adott szabályzatot a párizsi egyetemnek a pápai követ előtt, és mire utal ez? Milyen feltételei voltak annak, hogy valaki az egyetemen taníthasson? Melyik tudomány számított a legfontosabbnak? Igazold állításodat!

8 ? Készíts táblázatot arról, hogy melyik században jelentek meg a bencéseket követő szerzetesrendek Magyarországon! Melyik szerzetesrendnek volt a legtöbb kolostora a 11–14. században, miért? Mely szerzetesrendek kolostorainak száma nőtt jelentősen a 14–15. században?

Szerzetesi reformok és az eretnekségek

A 11. században a meggazdagodó bencés kolostorok egyre inkább az istentisztelet pompájára helyezték a hangsúlyt. Ezzel szemben több szerzetesi mozgalom a benedeki regula szellemében az egyszerűséghez és a fizikai munkához kívánt visszatérni. E mozgalmak közül a legnagyobb jelentőségre – az első kolostorukról, Cîteaux-ról (Cistercium) elnevezett – **ciszterciek** tettek szert. Birtokaikon magas színvonalú mezőgazdasági művelés zajlott.

Az elhagyatott völgyekben megtelepedő ciszterciekkel párhuzamosan a 12. század elején szerveződtek renddé a Szent Ágoston reguláját követő **premontreiek**, akik a lelkipásztorkodást tekintették fő feladatuknak, és ezért lakott települések közelében építették fel kolostoraikat.

A 11–12. században a fellendülő városiasodás következtében új vallási kihívások jelentkeztek, mint például a szegénység eszményének radikálisabb megvalósítása vagy a személyesebb vallásgyakorlás igénye. A városiasodás hozzájárult új **eretnekségek** elterjedéséhez is. Közülük a legjelentősebb, a **katharok** (tisztán) és az albigensek mozgalma, amely különösen Észak-Itáliában és Dél-Franciaországban terjedt el a 12–13. században. Ők nemcsak az egyház gazdagságát ítélték el, de elvetették számos tanítását, például a Szentháromságról szóló tanítást és a szentségeket, sőt olyan alapvető társadalmi intézményeket is, mint a házasság. A katolikus hit védelmére létrehozott egyházi bíróság, az inkvizíció keményen lépett fel az eretnekekkel szemben. Mindehhez támogatást nyújtottak a világi hatóságok is. Az eretnekek egy részét máglyahalálra ítélték.

Részben az új vallási igények kielégítésére, részben az eretnekségekkel szemben jöttek létre – pápai támogatással – a 13. század elején a **koldulórendek**. A Szent Domonkos által alapított **domonkos rend**, illetve az **Assisi Szent Ferenc** által alapított **ferencesek** városokban hozták létre kolostoraikat. A korábbi rendekkel ellentétben földbirtokkal nem rendelkeztek, hanem adományokból éltek. Fő tevékenységüknek a lelkipásztorkodást tekintették, de jelentős szerepet játszottak – különösen a domonkosok – az egyetemi oktatásban is. A pápa által megbízott inkvizítorok is többnyire a domonkosok, kisebb mértékben a ferencesek közül kerültek ki.

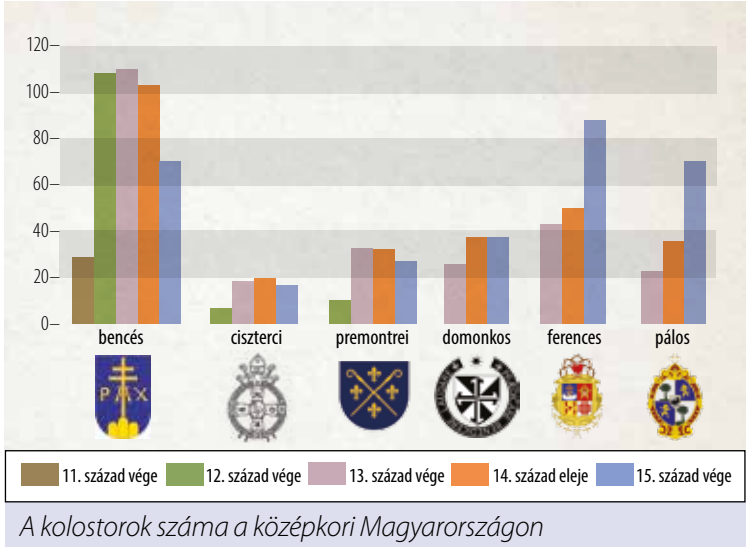

A kolostorok száma a középkori Magyarországon

Kultúra és oktatás

A kora középkorban a műveltség átadásának elsődleges színhelyei a **kolostori iskolák** voltak. Itt a szerzetesi élethez szükséges alapismereteket tanították, hiszen az egyházi személyeknek (klerikus) általában meg kellett tanulniuk olvasni. A jobb iskolákban a **hét szabad művészet** képezte a tananyagot. Ezenkívül a **kódexeket** másoló szerzetesek az antikvitás sok tudományos és irodalmi értékét mentették át az utókornak.

A virágzó középkorban a városok megerősödésével a **kolostori**, **káptalani** és a **városi iskolák** lettek a szellemi kultúra központjai. A 12. századtól kezdődően ezekből az iskolákból fejlődtek ki a legfontosabb központokban az **egyetemek**. A középkori egyetem (universitas) **a tanárok és diákok önkormányzata** volt. Ennek élén a **rektor** állt, tagjai a **klerikusok** közé számítottak. Az egyetemi autonómiát a legtöbb helyen a pápaság is garantálta. A legrégebbi egyetemnek a **bolognai**, a legtekintélyesebbnek a **párizsi** számított, amely 1215-ben kapott pápai szabályzatot. Ez mintául szolgált más egyetemek, például **Oxford** számára is. Az egyetem karokra (fakultás) oszlott, a **hét szabad művészet** elvégzése után lehetett az **orvosi**, a **jogi**, illetve a **teológiai** karra járni. A tanítás latinul zajlott, az előadásokon a legtekintélyesebb szerzők műveit olvasták és magyarázták, illetve kérdéseken vitatkoztak meghatározott szabályok szerint. A tudományok művelésére és a tanításra való alkalmasságot a diákoknak vizsgák során kellett igazolniuk.

A műveltség csúcsának ekkor a teológiai ismereteket tekintették. A korszak egyik legnagyobb teológusa, **Aquinói Szent Tamás** domonkos szerzetes – fenntartva a hit elsőbbségét – rámutatott az értelem és a hit közötti összhangra. Miután mindkettő Istentől származik, nem állhatnak szemben egymással. Ezt a középkori teológiát és filozófiát nevezzük **skolasztikának**.

Román és gótikus építészet

Az egyház a középkorban legfőbb mecénása, megrendelője volt minden művészeti ágnak, így a legfontosabbnak számító építészetnek is. A kor legnagyobb szabású épületei vallási célt szolgáltak, a középkor vallási eszményeit tükrözték.

A 10–12. században a **román stílus** uralta Európát. A 19. században született elnevezés arra utal, hogy az ókori rómaiak építészete hatott rá. E stílust **vastag falak**, **lőrésszerű ablakok és a félköríves boltozatok** jellemzik. A templomok olykor erődként is szolgáltak: ellenséges támadás esetén a helyi lakosok ide menekültek kincseikkel együtt. A kor templomai általában bazilikális elrendezésűek voltak: középen kiemelkedő főhajó és annak két oldalán elhelyezkedő alacsonyabb mellékhajók jellemezték.

A román stílust a 12. század közepén Franciaországból kiinduló, a 13. századra uralkodóvá váló új stílus, a gótika váltotta fel. A reneszánsz idején született elítélő elnevezés a stílust az antikvitáshoz képest barbársággal vádolta. E korszak remekművei a gazdagodó városok **katedrálisai** (püspöki székesegyház), amelyek építése, szobrokkal és képekkel való díszítése akár több évszázadig is eltartott. A gótikus stílus fő jellemvonása a **csúcsíves boltozat**. Ennek és a támpilléreknek köszönhetően a falaknak sokkal kisebb súlyt kellett hordozniuk, ezért lehetővé vált a nagy méretű üvegablakok használata.

A hét szabad művészet allegorikus ábrázolása

9

? Miért tekinthetők a magasabb tudományok előfeltételének a trivium tárgyai? Melyik egyetemi kar oktatja ma a trivium, és melyik a quadrivium tárgyait?

10

„Isten ajándékozta az embernek a hit világosságát, és ezzel olyan igazságokat nyilatkoztatott ki, amelyek minden emberi tudást fölülmúlnak. De ugyanaz az Isten kölcsönözte az embernek a megismerő képességet is, s adta vele együtt azt a megbízást, hogy hajtsa uralma alá a földet. A hitnek és az értelemnek tehát Istenben van a forrása, és ezért sohasem kerülhetnek egymással ellentétbe." *(Aquinói Szent Tamás, 13. század)*

? Melyik műben találhatók meg az Isten által kinyilatkoztatott igazságok? Melyik tudomány foglalkozik ezekkel az igazságokkal? Miért jelentős Szent Tamásnak az az állítása, hogy a megismerő képességet is Isten adta?

11

Román, illetve gótikus templom homlokzata

? Mutasd be a kép alapján a román és a gótikus stílus jellemzőit! Mi volt a gótikus építészeti elemeknek, a támíveknek és a támpilléreknek a szerepe?

12

A IV. lateráni zsinatot összehívó III. Ince pápa ábrázolása egy freskón (Subiaco, Olaszország, 13. század)

? Nézz utána, hol található Laterán! Milyen pápai jelképeket visel III. Ince?

13 ? Kiknek ad bűnbocsánatot az egyház az I. lateráni zsinat 11. kánonja (törvénye) szerint? Miért kellett védelem alá helyezni vagyonukat?

14 ? Milyen visszaéléssel szemben lép fel az I. lateráni zsinat 1. kánonja? Milyen büntetéssel sújtja a visszaélést? Melyik mozgalom követelései ismerhetők fel az I. lateráni zsinat 1., 3. és 4. kánonjában?

15 ? Milyen egyházi rendelkezésnek kívánt érvényt szerezni az I. lateráni zsinat 3. kánonja? Milyen szerepet töltöttek be a kereszténység első századaiban a diakónusok?

16 ? Melyik problémával foglalkozik az I. lateráni zsinat 4. kánonja? Mit takarhat elsősorban az „egyházi dolgokat" illető „döntési jog"?

17 ? Melyik szentségekről esik szó a II. lateráni zsinat 23. kánonjában? Nevezd meg szakkifejezéssel az Isten Egyházából való elűzést!

18 ? A II. lateráni zsinat 23. kánonja alapján kire számított az egyház az eretnekek üldözésében? Melyik másik zsinati határozatban szerepel ugyanez? Miért kellett az eretnekségben elmarasztalt egyháziakat megfosztani papi rendjüktől, mielőtt átadták volna őket a világi hatalom képviselőinek?

19 ? A forrásrészletek alapján milyen fontos funkciója volt a középkori egyetemes zsinatoknak?

20 ? Állapítsd meg, hol húzódik a határ a nyugati és a keleti kereszténység között! A nyugati vagy a keleti kereszténység területét veszélyeztette jobban az iszlám? A térképen szereplő fontosabb egyházi központok közül melyik érseki székhely, melyik szerzetesi és melyik egyetemi központ? Készíts táblázatot! Mely területeken terjedt el a keleti, illetve a nyugati kereszténység a 9–11. században?

A 12–13. század egyetemes zsinatainak határozataiból

1. „Az Apostoli Szék tekintélyével teljesen megtiltjuk, hogy valakit az Isten Egyházában pénzért szenteljenek fel, vagy léptessenek elő. Ha pedig valaki az Egyházban így szerezte meg a felszentelést vagy az előléptetést, teljességgel el kell vesztenie a megszerzett méltóságot. […]

3. Teljesen megtiltjuk az áldozópapok, diakónusok vagy szubdiakónusok ágyasokkal és feleségekkel való törvénytelen együttélését. […]

4. Ezenkívül […] elhatározzuk, hogy a laikusoknak [világiaknak], bármennyire istenfélők is, semmiféle döntési joguk ne legyen egyházi dolgokat illetően. […]

11. Hogy a hitetlenek zsarnokságát hatékonyan megtörhessük, bűnbocsánatot adunk azoknak, akik Jeruzsálembe mennek […] és Szent Péter és a római egyház védelme alá helyezzük házaikat, családjukat és minden vagyonukat." *(Az 1123-as I. lateráni zsinat kánonjaiból)*

23. „Azokat pedig, akik vallásosságot színlelve, az Úr testének és vérének a szentségét, a gyermekek keresztségét, a papságot és a többi egyházi rendet és a törvényes házassági kötelékeket elvetik, azokat mint eretnekeket az Isten Egyházából elűzzük és bűnösnek mondjuk, és megparancsoljuk, hogy a külső hatóságok fékezzék meg őket." *(Az 1139-es II. lateráni zsinat kánonjaiból)*

3. „Kiközösítünk és átokkal sújtunk minden eretnekséget, mely e szent, igaz és katolikus hit ellen támad […]. Az eretnekségben elmarasztaltakat pedig a mindenkori világi hatalmak legfőbb képviselőinek vagy azok megbízott ügyvivőinek kell megbüntetés céljából átadni, […] ha egyházi rendűek, akkor meg kell fosztani őket papi rendjüktől." *(Az 1215-ös IV. lateráni zsinat kánonjaiból)*

Vallások a 8. és a 11. századi Európában

MÚLT, JELEN, JÖVŐ

Az Egyházi Állam

Az északi-itáliai központú Longobárd Királyság által fenyegetett II. István pápa a frank uralkodótól kért segítséget. Kis Pippin – aki hálás volt azért, hogy a pápaság törvényesítette királyságát – legyőzte a longobárdokat, és 756-ban jelentős területeket adott a pápának Közép-Itáliában. Ezzel megszületett az Egyházi (Pápai) Állam, amely – változó nagyságú területtel és a napóleoni háborúk néhány évét leszámítva – 1870-ig állt fenn. Ekkor a megszülető Olasz Királyság elfoglalta, IX. Pius pápa pedig a Vatikán foglyának nyilvánította magát. A helyzet csak az 1929-es lateráni egyezménnyel rendeződött, amely egy kis területen (kevesebb, mint 0,5 km²-en) visszaállította a pápák államfői hatalmát (Vatikánvárosi Állam).

Az Egyházi Állam a 8. században

? Gyűjts érveket, mi volt az előnye és a hátránya, hogy a pápáknak a középkorban és a kora újkorban saját államuk volt!

A két kard elmélete

*A középkori keresztény tanítás szerint minden hatalom Krisztustól származik: tehát nemcsak a lelki, hanem a világi hatalom is. Az 5. században élt Gelasius pápa szerint e két hatalom kormányozza a világot. A két hatalom egymáshoz való viszonyának leírására született a két kard elmélete, amelyben az egyik kard a lelki (egyházi) hatalmat jelenti, a másik a világit. Az elméletet többféle módon értelmezték. A Dictatus papae-val szemben a két kard elméletével támasztotta alá IV. Henrik udvari papja a világi hatalomnak az egyháztól való függetlenségét. A híres ciszterci apát, Szent Bernát szerint az anyagi kardot az egyházért (pro Ecclesia) használják, a lelki kardot viszont az egyház maga használja (ab ecclesia). A 13. században egyre erőteljesebben fogalmazódott meg a pápák igénye a világi hatalom alárendelésére. VIII. Bonifác pápa 1302-es Unam sanctam bullájában már azt állította: „**Mindkét kard, a lelki is, az anyagi is az egyház hatalmában van. Ám de az utóbbit az egyházért kell forgatni, az előbbit pedig maga az egyház forgatja; azaz: a lelkit a papok forgatják, az anyagit a királyok s a katonák ugyan, de csak akkor, ha a papok azt helyeslik vagy megengedik.**” A 19. században a lelki (egyházi) és világi (állami) hatalom viszonyának problémáját a kettő szétválasztásával kívánták megoldani.*

Illusztráció a drezdai Szász Tükörből, 14. század közepe

? Ki ül a trónszéken, és kinek adja át a két kardot? Hogyan értelmezhető e kép a világi és a lelki hatalom viszonyát illetően? Keress újszövetségi idézeteket annak alátámasztására, hogy minden hatalom Istentől származik!

A pálosok, az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend

A nagyvázsonyi pálos kolostor romjai

A 13. században kialakuló bakonyi, pilisi, mecseki és más remeteségek a tatárjárást követően kezdtek nagyobb közösséggé szerveződni. Az alapítóként számon tartott Boldog Özséb feltehetően a 16. században megteremtett alakja a pálos szerzetesi ideált testesítette meg. 1308-ban Gentilis pápai követ engedélyezte számukra a Szent Ágoston püspök által írt regula követését, majd a következő évben rendi gyűlések tartását is. A Remete Szent Pálról elnevezett pálos rend központja ekkor lett Budaszentlőrinc. A 14. században német remeteközösségek is csatlakoztak, illetve Lengyelországban is megtelepedtek. Az első itteni kolostoruk Częstochowa, ma a rend központja és a lengyelek nemzeti zarándokhelye.

? Mi a jelentősége annak, hogy egy pápai követ engedélyezte a pálosok számára a rendi gyűlések tartását? Azonosítsd a képen a templomot és a kolostort!

ÖSSZEGZÉS

A keleti és nyugati kereszténységben kialakuló teológiai és egyházkormányzati ellentétek 1054-ben egyházszakadáshoz vezettek (római katolikus és ortodox egyház). A katolikus egyház hierarchiája élén a pápa áll, akinek befolyása a Clunyből kiinduló reform következtében a 11. században jelentősen megerősödött. A középkori egyházban jelentős szerepet játszottak a szerzetesek, különösen a Szent Benedek reguláját (529) követő bencések, majd a ciszterciek és a 13. század elejétől a ferencesek és a domonkosok is. A középkorban az egyház volt a műveltség és a kultúra letéteményese. Egyházi intézménynek számítottak az iskolák, még az érett középkorban kialakuló egyetemek is. A kor legjelentősebb művészeti emlékei a román és gótikus katedrálisok.

14. A nemesi rend

Hűbéri eskü ábrázolása egy kódexben, 1293

1 Ki lehet a képen a senior, és ki a vazallus? Miért volt fontos a jelentősebb hűbéri eskük írásba foglalása?

2 „A jelen órától kezdve a jövőben én, Rajmond, Hercend fia, Bemard algrófot, Renhard fiát csalárdul el nem hagyom […], nem fosztom meg őt életétől, fogságba nem ejtem, és egyetlen férfi, sem pedig egyetlen nő ilyet az én tanácsomra el nem követ ellene. Nem veszem el sem városaidat, sem hűbérbirtokaidat, amelyeket most bírsz és a jövőben segítségemmel megszerzel. […] És ha bármely férfi vagy asszony azt tenné, én Rajmond, becsületesen és álnokság nélkül segítőd leszek." *(Hűbéri eskü, 1068)*

A hűbéri viszony mely eleméről szól az eskü idézett részlete? Nevezd meg az eskütétellel létrejött hűbéri viszony hűbéresét és hűbérurát! Mit ígér a hűbéres? A szöveg mely része utal arra, hogy egy hűbéri lánc kialakulásáról van szó?

3 Miért nevezhetjük kölcsönös kapcsolatnak a hűbéri viszonyt? Erősítette vagy gyengítette a király hatalmát a hűbéri lánc kialakulása? Indokold is válaszod! Kik fölött gyakoroltak közhatalmat a hűbéri lánc szereplői?

A hűbériség és a nemesség kialakulása

A fegyveres szolgálat a középkor folyamán kiváltságnak számított. A kora középkori európai királyságokban a vérségi-törzsi kötelékek megszűntek. A zűrzavaros állapotokban a szabad fegyverforgatók valamely hatalmasság udvarában kerestek oltalmat. A nagyurak földjeik egy részét fegyveres támogatás reményében átengedték szabad fegyvereseknek, hogy azok ebből fedezni tudják a lovas katonai szolgálat költségét. A nagybirtokosok és fegyveres támogatóik között így kialakult viszony a **hűbériség**. A gazdasági-társadalmi rendet a földhöz való viszony határozta meg, amit feudalizmusnak nevezünk.

A hűbéri viszony személyes kapcsolat volt, amely ünnepélyes szertartás keretében jött létre, hűségesküvel megerősítve. Az eskü jól tükrözte a középkori viszonyok létrejöttében szerepet játszó hagyományokat. Az eskü térdre ereszkedéssel járó része **római hagyományokra**, míg az eskü végén a két fél baráti ölelése a **törzsi (germán) hagyományokra** utal. A **hűbéres** (vazallus) kötelessége volt **hűbérurát** (senior) háború esetén **fegyveresen szolgálni**, békében hivatali teendőiben közreműködni. Idővel a hűbérbirtokok örökölhetővé váltak. Az egymással hűbéri viszonyban álló katonáskodó kiváltságosok elkülönültek a társadalom alsóbb rétegeitől, jogilag egységes **nemesi renddé** váltak.

A legfőbb hűbérúr maga a király volt. Főhűbéresei a grófok, őrgrófok és az egyházi méltóságok, akik a hatalmas uradalmak mellett hivatali tisztségeket is kaptak. Ők földjeiket tovább osztották, így kialakult egy több tagból álló **hűbéri lánc**. A hűbériség a 10–13. században élte virágkorát, legfőképpen a Frank Birodalom utódállamainak területén. Abban az esetben, ha a vezetőréteg hódítókból állt, akiknek katonai fölényt kellett biztosítani a meghódított lakosság felett, minden előkelő közvetlenül a király hűbérese volt. Ez a forma alakult ki Angliában és a keresztes államokban is. Közép- és Kelet-Európában jóval lazább volt a kapcsolat, mely birtokadománnyal nem járt, de a közép- és kisbirtokos **familiárisok** hűséggel, tanáccsal, katonai szolgálattal tartoztak uruknak.

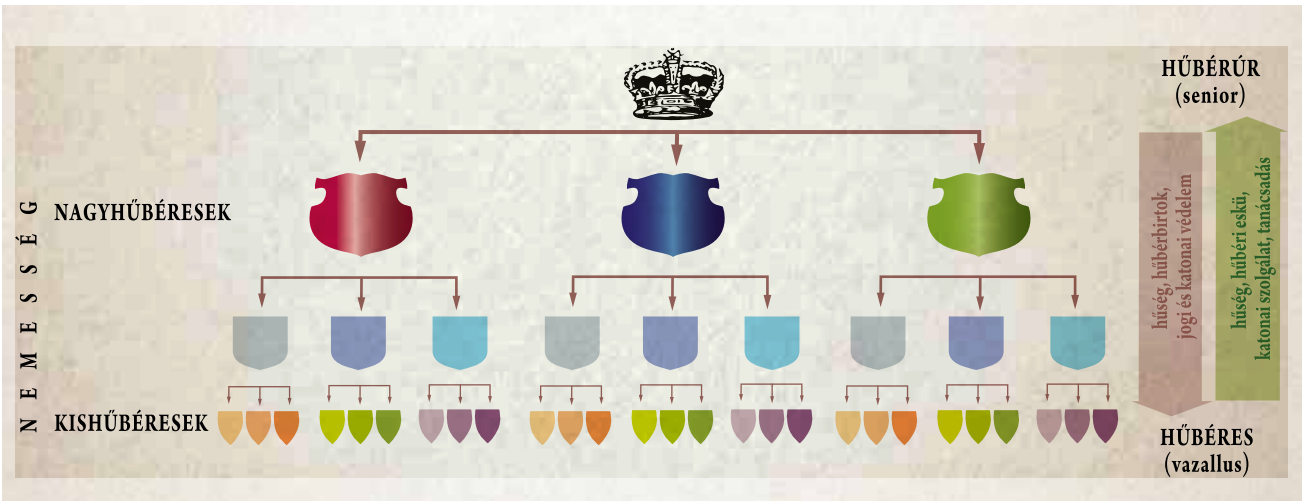

A hűbériség rendszere

Az uralkodói hatalom és korlátai

A Római Birodalom bukása után Európa nyugati felén a kereszténységet felvett uralkodók **római**, **germán** és **keresztény** hagyományok talaján, ám olykor véres harcok kíséretében építették ki királyságaikat.

A király a földek jelentős részét földesúri uralma alatt tartotta, ezt nevezzük **patrimoniális királyságnak**. Az egyház támogatásával bevezette a latin nyelven alapuló hivatali írásbeliséget. Törvényeit a szokásjog és olykor a római jog alapján fogalmazta meg. Az állami ügyek intézését a személyétől függő hűbéreseire alapozta. A király mint legfőbb hűbérúr az egyháznak is adományozott birtokokat. Ennek következtében ő nevezte ki a legfőbb egyházi méltóságokat is.

Az uralkodói hatalmat **isteni eredetűnek** tekintették, melynek a kora középkorban egyetlen elvi korlátja az uralomra való fizikai, szellemi és erkölcsi alkalmasság (idoneitas) volt.

A hűbériség szolgálatok és kötelezettségek bonyolult hálózatává fejlődött. A nagyhatalmú földesurak uralkodói felségjogokat szereztek meg: bíráskodtak, irányították a közigazgatást, hadsereggel rendelkeztek. Mindezzel korlátozták a királyi hatalmat. Az így kialakuló hűbéri széttagoltság azonban sebezhetővé tette a nyugati királyságokat. A sok helyi háború és a portyázó pogány népek pusztításai az uralkodói hatalom megerősítését tették szükségessé. Ez később együtt járt a hűbéri viszonyok felszámolásával.

Az ezredforduló időszakában két uralkodó – a német-római császár és a pápa – nemcsak területi, hanem **univerzális** (országok feletti) hatalmi igényekkel jelentkezett. A kettejük közt zajló, évszázados vita (az invesztitúraharc) eredménye, hogy a latin kereszténység országaiban az államhatalom nem fonódott össze az egyház szervezetével mint a keleti, ortodox területeken. A sok feszültség ellenére kölcsönösen korlátozták egymást.

A rendiség

A 12. század végére meglazult a hűbéresek személyes kapcsolata urukkal. A vazallusok szilárd, örökölhető birtokjoggal rendelkeztek, tényleges szolgálatot már nem teljesítettek. Megnőtt a csekély birtokkal rendelkező vagy birtoktalan lovagok száma is, akik féltették szabadságukat a nagyurakkal szemben. Érdekeik védelmében együttműködtek, **helyi közösségeket** formáltak. Hasonló törekvések figyelhetők meg a városok szabadságát kivívó testületek (kommuna), az iparosokat tömörítő céhek, az egyetemek, a kereskedőtársaságok létrehozásában. A hasonló jogú és foglalkozású emberek **testületet** alkotva léptek fel jogaik, kiváltságaik védelmében.

A 13. század folyamán a különféle helyi lovagi testületek, bárói ligák (szövetségek), városi önkormányzatok egymással is tartós szövetségre léptek. Az állandóan egymással hadakozó **Angliában** és **Franciaországban** szerveződtek meg belőlük legelőször a rendek. Elérték, hogy a **13–14. század fordulójától kezdve** az uralkodó politikai képviseletet biztosítson számukra. Az uralkodók a hadakozás és a hadjáratok költségei, vagyis az adóztatás miatt kényszerültek engedményekre, hisz kizárólag a földből származó jövedelmek nem fedezték a költségeiket. A rendi állam hatékonyságát a széles körű társadalmi felhatalmazás és a kiépülő hivatalnoki réteg biztosította.

4

„Kedves fiam, […] őrizd meg azokat az erényeket, amelyek a királyhoz illőek, vagyis ne hajolj el az igazságtól semmi dologban. Gondosan őrködj […] a különböző feltételek között élő emberek felett, és különösen óvd az egyházhoz tartozókat. […] Tanácsolom, […] őrizkedj a keresztények közti háborúskodástól. […] Óvatos légy mindazokkal, akik udvarodban vannak, ügyelj, hogy ne kövessenek el semmi jogtalant, mert gyűlölnöd kell másokban a rosszat, de leginkább azokban, akik tőled kapták hatalmukat. […] Figyelmezz arra, hogy dénárjaidat jól és igazságosan kamatoztasd. Őrizkedj az esztelen költekezéstől és a jogtalan beszedéstől." *(IX. Szent Lajos francia király fia, a későbbi III. Fülöp számára írt intelmei, 13. század)*

? Fogalmazd meg a részlet alapján a forrás műfajának, a királytükörnek a jellemzőit! Sorold fel a szövegben megjelenő királyi erényeket! Melyik lehet a legfontosabb érték?

5

„[Császári] felségünk […] királyi jogarakat is adományoz […], ettől magasztosságunk semmiféle csorbát sem szenved. […] Azt is megengedjük, hogy ő [Ottokár cseh király] és utódai birtokolják mindazokat a határokat, amelyek az említett királyságot megilletik […]. Átengedjük neki és utódainak a jogot és hatalmat, hogy királysága püspökeit hivatalukba beiktassa. […] Azzal a fenntartással, hogy ha minket vagy utódainkat Rómában megkoronáznak, […] [akkor] háromszáz páncélos lovast küld nekünk, vagy háromszáz aranyat fizet." *(II. Frigyes császár oklevele, 1212)*

? Mennyiben nagyobb a császár hatalma egy királyénál? Mely nagy vitákat kiváltó jogot ruházta a császár a cseh királyra? A cseh király mely kötelezettségét emelte ki az okelvél? Az átruházott jogok és az előírt kötelességek gyengítik vagy erősítik a császár hatalmát?

6

A király és a rendek ábrázolása egy spanyol kéziraton, 14. század

? Hogy jelenik meg a képen a rendek egysége? Melyik lehet a papság rendje?

7 „A főpapokkal és a főnemesekkel, […] és e királyság más híveivel […] tárgyalni és dönteni óhajtunk számos súlyos ügyben, amelyek korántsem jelentéktelenül érintik személyünket, magunk és királyságunk, valamint az egyházak s egyháziak, a nemesek s a világi személyek, továbbá e királyság minden egyes lakosa állapotát és szabadságát. Ezért a […] városok […] e közösségek nagyjai és legokosabbjai közül két vagy három […] teljes hatalommal felruházott [követ] által […] vegyenek részt a Párizsban virágvasárnap előtti vasárnapon mivelünk megtartandó tárgyalásokon és döntéseken mindannak tudomásulvétele, végrehajtása és […] jóváhagyása végett." *(IV. Fülöp francia király meghívója az első rendi gyűlésre, 1302)*

? Mely rendekből áll a francia rendi gyűlés? Hogyan korlátozták a rendek a királyi hatalmat?

8 ? Hány rendből állt az angol rendi gyűlés? Kik tartoztak az egyes rendekbe? Milyen jogokat gyakorolt a király a rendi gyűlés tekintetében? Mit jelent a képviseleti hatalomgyakorlás? Kik képviseltették magukat ily módon a rendi gyűlésen? Mely ügyekben volt döntő szava a rendeknek? Hogyan született meg egy törvény? Melyik hatalmi ág tekintetében érvényesült a rendi befolyás? Milyen lehetőségei voltak az uralkodónak a rendi gyűlés és tagjainak befolyásolására?

9

A lovag tíz kötelessége:

1. Az egyház tanainak megtartása.
2. Az egyház védelme.
3. A gyöngék és elesettek védelmezése.
4. A szülőhaza szeretete.
5. Nem hátrálhat meg az ellenség elől.
6. Szüntelenül harcol a hitetlenek ellen.
7. Eleget tesz hűbéri kötelességeinek.
8. Adott szavát megtartja.
9. A rászorulókkal szemben irgalmas.
10. A jog és a jóság bajnokaként harcol az igazságtalanság és a rossz ellen.

(Ramon Llull nyomán, 13. század)

? Milyen fontossági sorrend figyelhető meg a kötelességek felsorolásában? Fogalmazd meg, mit jelent a lovagias viselkedés!

A rendek a társadalom **azonos jogállású, kötelezettségekkel és örökletes kiváltságokkal** rendelkező csoportjai, akik érdekeiket a politikai színterén érvényesíteni tudták. Az egyház mellett a világi főurak, a köznemesség (lovagok) és a városi polgárság tudott renddé válni. Érdekeiket a **rendi gyűléseken** képviselhették. Azt a kormányzati formát, melyben a király és a rendek együtt gyakorolják a hatalmat, **rendi monarchiának** nevezzük.

A 14–15. században a rendi gyűlések a **törvényhozás** és az **adómegajánlás** jogán keresztül korlátozták a király hatalmát. Az uralkodók a lovagi és városi rendeket – a főrendek hatalmának ellensúlyozására – bevonták a hatalom gyakorlásába. Szakértő hivatalnokok segítségével irányították a központi kormányzati ügyeket és a hadsereget. A helyi közigazgatás és bíráskodás azonban a megyék, a városok ellenőrzése alá tartozott.

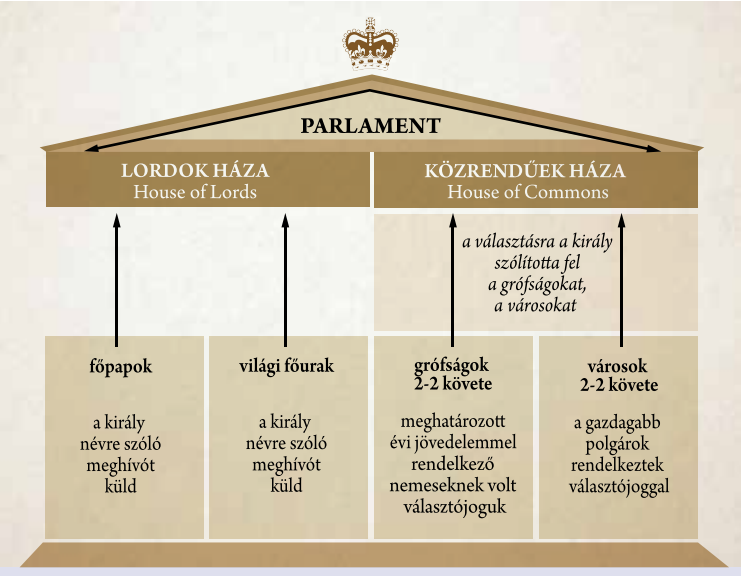

Az angol rendi parlament működése a 14. század közepétől

Lovagi eszmény és udvari-lovagi kultúra

A nyugat-európai hadseregek legütőképesebb alakulata a **lovasság** lett. A kengyel, a nyereg és a patkolás elterjedése lehetővé tette a **páncél**, a vért és a sisak viselését. Eredetileg az ilyen nehézfegyverzetű lovas katonát nevezték **lovagnak**. Csak a jövedelmező uradalommal rendelkezők lehettek lovagok, akik képesek voltak felfegyverezni magukat. Így kapcsolódott össze a hűbériség intézménye a **lovagi életformával**.

A 11. századtól a lovag szó már életformát, társadalmi helyzetet és kultúrát is jelentett. Minden nemes lovagnak számított. Lovaggá válni hosszú tanulás eredménye volt. Az ifjú kezdetben apródként, majd fegyverhordozóként szolgált, végül ünnepélyesen **lovaggá ütötték**. A lovagok nehezen megközelíthető, magasan fekvő helyeken **erős kővárakat** építtettek. Később a falak oltalmában már kényelmes lakótornyok, paloták is épültek.

A kibontakozó **lovagi kultúra eszményei** a hősiesség, a bátorság, a hit és az egyház védelme, az adott szó megtartása és a tökéletességre való törekvés voltak. A keresztes hadjáratok idején alakult **lovagrendek** ötvözték a kor két nagy életeszményét, a lovagit és a szerzetesit. A **lovagi költészet** többnyire már nem latin, hanem népnyelven terjedt el. A keresztes hadjáratok után a lovagi eszmények is hanyatlásnak indultak.

A keresztes hadjáratok eszméje

II. Orbán pápa 1095-ben a franciaországi Clermont-ban meghirdette a **Szentföld visszafoglalásának** programját, a **keresztes háborúkat**. A szeldzsuk-törökök veszélyeztették a kis-ázsiai zarándokutakat. A bizánci császár a törökkel szemben katonai segítségért folyamodott a pápához. A felhívásra egész Európa megmozdult.

A nagy lelkesedésnek más okai is voltak. A hadjárat céljai illeszkedtek a **lovagi eszményhez**: a pogányok ellen harcoltak, Jézus földi életének helyszíneiért. Az elsőszülöttség öröklési szokásai miatt sok lovagnak már nem jutott uradalom, ők a **földszerzés lehetőségét** is remélték. A **bűnbocsánat** és az **üdvösség ígérete** is rendkívüli erővel hatott a kor vallásos közegében.

Az 1096-ban indult első hadjárat résztvevői súlyos harcok árán **elfoglalták Jeruzsálemet**. A lovagok a Közel-Kelet területén számos, hűbériségre épülő, keresztes államot alapítottak. Ezek azonban rövid életűnek bizonyultak: a 13. század végére a lovagi seregeket a muszlimok teljesen kiszorították a Szentföldről.

A hadjáratok tragikus jellemzője volt a kölcsönös **kegyetlenség**. A keresztesek lemészárolták például Jeruzsálem muszlim és zsidó lakosait. A negyedik keresztes hadjárat során elfoglalták és kifosztották Konstantinápolyt, a keleti kereszténység központját.

Bár a hadjáratok **katonailag kudarcot** vallottak, a két kultúra találkozása **gazdasági** és **kulturális téren fejlődést** hozott. Fellendült a kereskedelem és a pénzgazdálkodás. Európában elterjedtek az **arab tudomány** (például az alkímia, az orvosi ismeretek) eredményei. Arab közvetítéssel váltak ismertté tudományos és technikai vívmányok (például arab számok, szélmalmok, iránytű, papír), illetve az **ókori görög filozófusok** (például Arisztotelész) munkássága is.

A Közel-Kelet a keresztes háborúk korában

10

„Mikor már elközelgett az az időpont, amit az Úr Jézus híveinek naponként jelez, […] hatalmas mozgalom támadt Gallia minden tartományában. Ezt mondották: ha valaki az Urat […] és az ő példáját követve a keresztet hűségesen akarja hordozni, ne késlekedjék gyorsan a szent sír felé vezető ösvényen zarándokolni. Ez azért volt, mert a római szék apostoli főpapja, Orbán, sietve a hegyeken túlra utazott és ott érsekeivel, püspökeivel, apátjaival és papjaival alapos tárgyalásokba kezdett, majd így szónokolt: »Ha valaki lelkét meg akarja menteni, ne késlekedjék az Úr útját alázatosan elkezdeni; ha pedig pénzben szűkölködnék is, elegendő lesz neki az Úr irgalma.« […] »Sokat kell szenvednetek az én nevemért […]« és végezetül: »nagy jutalomban lesz részetek«.” *(Krónika az első keresztes háborúról, 1100 körül)*

? Melyik – „hegyeken túli” – országban tartotta meg beszédét II. Orbán pápa? Mit ígért a keresztes hadjárat résztvevőinek? Mely társadalmi rétegeket szólított meg? Tulajdonképpen mit értettek a kortársak „a szent sír felé vezető ösvény” kifejezés alatt?

11

Keresztesek és muszlimok összecsapása egy 14. századi ábrázoláson

? Mutasd be a lovagok fegyverzetét! A kép alapján miért voltak fölényben a muszlimokkal szemben? Nézz utána, milyen fegyverekre lehetett még szükség Jeruzsálem elfoglalásához!

12

? Miért csak egy szűk tengerparti sávra korlátozódott a keresztesek hódítása? Milyen vallási feszültséget jelentett a Kilikiai Örmény Fejedelemség megléte? Ennek milyen politikai következménye lehetett? Használd a 10. lecke térképét! Mi lehetett a politikai-vallási célja annak, hogy a keresztesek elfoglalták Konstantinápolyt? Melyik, a térképen jelölt keresztes államban maradt fent legtovább a keresztes uralom, és vajon mi lehet az oka ennek?

Fülöp Ágost francia király és I. János csatája (Franciaország Nagy Krónikája, 14. század)

? A lovagi életmód és harcmodor mely elemei láthatók az ábrázoláson? Honnan volt felismerhető a kortársak és a mai szemlélők számára is a két uralkodó? Mivel érdemelte ki – egyes feltételezések szerint – I. János a gúnynevét?

I. (Földnélküli) János angol király sikertelen háborúiban elvesztette franciaországi birtokait. A vele elégedetlen bárók és londoni polgárok összeesküdtek ellene, és 1215-ben a Magna Carta Libertatum elfogadására kényszerítették.

Magna Carta Libertatum (Nagy szabadságlevél), 1215

„**12.** Hadmegváltási és más adót csakis királyságunk közös tanácsával lehet kivetni. […] Hasonlóképpen kell eljárni London város adóival is.

13. London városának legyen meg minden ősi szabadsága és szabad szokása. […]

14. Ha […] más adó kéréséről vagy a hadmegváltási adó kivetéséről [van szó], úgy a királyság közös tanácsának megtartása végett [névre szóló] pecsétes meghívólevelünket fogjuk küldeni az érsekekhez, püspökökhöz, apátokhoz, grófokhoz és a nagy bárókhoz. Továbbá általánosságban, a sheriffek [a grófságok bíróságainak vezetői] és a mi küldötteink útján fogjuk meghívni mindazokat, akik közvetlen hűbéreseink, de meghívásuk meghatározott napra […] és meghatározott helyre szóljon. Mindezekben a meghívólevelekben a meghívás okát meg fogjuk jelölni. […]

35. Az egész királyság területén csak egyféle mértéke legyen a bornak, a sörnek, a gabonának, mégpedig a londoni fertály. […] A súlyokra ugyanaz vonatkozzék, ami a többi mértékekre. […]

39. Egyetlen szabad embert se fogjanak el, vessenek tömlöcbe, fosszanak meg javaitól, helyezzenek törvényen kívül vagy száműzzenek […] törvényes ítélet nélkül, melyet a vele egyenlők hoztak hazája törvényei alapján.

40. Igazságot és bírói ítéletet senkinek eladni, senkitől megtagadni vagy senki számára elnapolni nem fogunk.

41. Az összes kereskedők épségben és biztonságban utazhatnak ki Angliából, jöhetnek be Angliába és tartózkodhatnak vagy közlekedhetnek bent az országban, […] anélkül, hogy mindenféle jogtalan vámot követelnének tőlük. […]

61. Mindezeket az elmondottakat megengedtük Isten kedvéért, királyságunk megjavítása céljából, valamint a köztünk és a bárók közt keletkezett viszály kedvező lecsendesítése végett. […] A bárók válasszanak tetszésük szerint huszonöt bárót az országból, akik saját erejükhöz képest tartoznak őrizni, megtartani s őriztetni a békét és a szabadságokat, amelyeket nekik adtunk. […] Ha mi vagy udvarbíránk […] vagy valaki közegeink közül hibázni fog valamiben és valaki ellen, […] jelentse nekünk a sérelmet s kérje tőlünk egyúttal késedelem nélküli orvoslását. És ha mi – vagy ha országon kívül vagyunk, a mi udvarbíránk […] nem orvosolná a sérelmet, abban az esetben […] ezek huszonöten pedig az egész ország közösségeivel nyugtalanítsanak és sanyargassanak bennünket minden módon, ahogyan csak bírják: vegyék be várainkat, foglalják el földjeinket, birtokainkat, amíg véleményük szerint az orvoslás meg nem történt. Személyünk, a királyné és gyermekeink személye azonban épségben maradjon. Mihelyt az orvoslás megtörtént, ragaszkodjanak ismét hozzánk, miként előbb tették.”

? Mely társadalmi csoportok mely sérelmei olvashatók ki az oklevélből?

? Gyűjtsd össze a polgárságnak kedvező intézkedéseket! Miért voltak fontosak a gazdaságnak a forrás 35. pontjában foglaltak? Magyarázd meg London különleges helyzetének okát!

? Mely ügyekben korlátozza az uralkodót az oklevél? Mit jelent a hadmegváltási adó?

? Mely intézmény előképe jelenik meg a forrás 14. pontjában? Kik vesznek részt benne személyesen, és kik képviselet útján? Mely három adatot kellett megadnia az uralkodónak a meghívóban?

? Mely szabályok vonatkoznak az igazságszolgáltatásra az oklevél szerint?

? Miképp szorították rá az uralkodót az oklevélben foglaltak betartására? Következtess a szöveg alapján a királyi hatalom helyzetére! Mely feltételeket szabott az uralkodó a bárók számára a forrás 61. pontjában?

MÚLT, JELEN, JÖVŐ

Történelmi bocsánatkérés

20

Szent II. János Pál pápa emlékezetes jubileumi szent évvel vezette át az egyházat a harmadik évezredbe. 2000. március 13-án, nagyböjt első vasárnapján a Szentatya bocsánatot kért Istentől és az emberiségtől az egyház nagy bűneiért. Ezek sorában említette a keresztes háborúk alatt elkövetett kegyetlenségeket is. A felhívás azért is volt megrendítő, mert 1981-ben a Szent Péter téren tüzet nyitó merénylő a Szentatyát, mint „a keresztesek legfőbb parancsnokát" kívánta megölni. 2001-ben Görögországban bocsánatot kért a Konstantinápolyt elfoglaló negyedik keresztes hadjárat során elkövetett tettekért is. Így kívánta a békét erősíteni, és a különféle vallások közti párbeszédet elősegíteni. Bocsánatot kért az inkvizíció által okozott szenvedésekért is.

„Gondolok a birodalmi főváros, Konstantinápoly kifosztására, mely oly sokáig a kereszténység bástyája volt Keleten. Tragikus, hogy a fosztogatók azok voltak, akik azért indultak el, hogy biztosítsák a keresztények szabad útját a Szentföldre, és szembefordultak hittestvéreikkel. Latin keresztények voltak, s ez a katolikusokat mély sajnálkozással tölti el." (II. János Pál pápa beszéde Khrisztodulosz érseknél, a görög ortodox egyházfőnél tett látogatásakor, 2001. május 4.)

Szent II. János Pál pápa (1978–2005)

? Mire utal, hogy a muszlim merénylő még 1981-ben is keresztes vezérként tekintett a pápára? Mit említ a pápa a keresztes háborúk céljai közül? Vitassátok meg, van-e erkölcsi felelősségünk elődeink bűneiért!

LÁTÓKÖR

A királyok játéka, a játékok királya

21

Sakkjáték ábrázolása egy kódexben, 14. század

A sakkjáték eredete a legendák világába vész. Feltehetőleg az ókori Indiából származik, Európába arab közvetítéssel került. A játék hamar elterjedt, elsősorban a főurak, a lovagok és a főpapság körében. A sakk a lovagságra készülő ifjak nevelésének is része lett. A sakkfigurák a középkori társadalom jellemző alakjait jelenítik meg: a király az uralkodót, a vezér a főnemességet, a huszár a lovagokat, a bástya a várak népeit. A futót – csúcsíves fejdíszének köszönhetően – egyes területeken püspöknek nevezik. A nyolc gyalog a többségi paraszti társadalomként értelmezhető. A játék egy csatatéren lejátszódó taktikai küzdelemként is megélhető. Erre utal a játék perzsa eredetű neve is, sakk-matt: a király halála. A sakk arra tanít, hogy legyen hosszú távú stratégiánk, de egyben figyeljünk a soron következő lépésre is. Siker, akárcsak az életben, a különféle feladatok és társadalmi érdekek összehangolásával, és sokszor nem kevés áldozat árán érhető el.

? Miért volt fontos a lovagi nevelésben a sakk? Miként jelenik meg a középkori társadalmi csoportok hierarchiája és egymásrautaltsága a játék során? Hogyan viszonyul a játék a királyi hatalomhoz? (Gondolj a figura lépési lehetőségeire!)

ÖSSZEGZÉS

Az ezredforduló időszakára megszilárduló európai társadalmi rend alapját a hűbériségre alapuló uradalmak rendszere adta. A fegyverforgatók rendje, a nemesség egy sajátos lovagi kultúrát épített ki. Legnagyobb vállalkozásuk a Szentföld visszafoglalására irányuló keresztes háborúk voltak. A hűbéri viszonyok lazulásával az egyházi, a főúri, a nemesi és a városi kiváltságosok társadalmi rendbe szerveződve részesei lettek a hatalomnak. Kialakult a rendi monarchia.

15. A polgárok világa

1

Firenze ábrázolása, 1493

? Milyen településszerkezeti sajátosságok figyelhetők meg a képen? Milyen földrajzi adottságok segítették elő a városfejlődést? Az épületek mely jellegzetessége mutatja a város terjeszkedésének szűkös lehetőségeit?

2 „Valamennyi lakos, aki csak a város falai alatt, avagy a váralján lakik, bárkinek a földjén tartózkodik is, a kommunára tesz esküt. […] Aki felesküdött a kommunára, a város falain kívüli helység elöljáróságához ne menjen pereskedni vitás ügyeiben. […] A kommuna tagjai közül tizenhárom tanácsbelit kell kiválasztani, s e tanácsbeliek, […] javaslata szerint egy vagy két elöljárót kell ezek közül megválasztani. Az elöljáró és a tanácsbeliek pedig megesküsznek arra, hogy a kommunából senkit sem részesítenek előnyben azért, mert barátjuk, és senkit sem bántanak meg azért, mert nincsenek vele jó viszonyban." *(A beauvais-i kommuna szokásjogának királyi megerősítése, 1182)*

? Mire tesznek esküt a polgárok és az elöljárók? Mely területre terjed ki a kommuna joghatósága? Hogy épült fel a város önkormányzata?

3 „Ha egy férfi vagy nő Bréma városában […] egy évet és egy napot háborítatlanul eltöltött, annak, aki ezután szabadságát el akarná venni, hallgatást parancsoljanak. Neki pedig jogában áll szabadságát megtartani, minthogy az ezzel szemben [esetleg] fennálló jogok az említett idő alatt elévülnek." *(Kiváltságlevél Bréma részére, 1164)*

? Magyarázd meg a forrás segítségével „A városi levegő szabaddá tesz" mondás jelentését! Melyik társadalmi réteghez tartozhatott a szabadságot elnyerő személy? Milyen jogok elévülésére gondolhatott a jogalkotó?

A városok születése

A 11. századra a mezőgazdasági termelés felvirágzásával az uradalmak nagy része árutermelésbe kezdett. Ennek következtében fellendült a helyi kereskedelem, megnövekedett a pénzforgalom. Az egyházi és a világi uradalmi központokat a pogány népek támadásai ellen erődíteni kezdték. Dél-Európában főként az egyházi központként fennmaradt **egykori római városok**, míg északabbra jellemzően az **uralkodók**, **grófok várainak** közvetlen környéke indult fejlődésnek. Az olyan kedvező földrajzi adottságok, mint például a folyó vagy a kikötésre alkalmas öböl, szintén hozzájárultak a városok kialakulásához. A létszámban és anyagiakban egyaránt gyarapodó **kereskedők** a nagyobb várak, egyházi központok falainak védelmében (váralján) tartották vásáraikat, itt állomásoztak hosszabb-rövidebb időre. A kereskedők tömege odavonzotta a **kézműveseket** is. Idővel ezeket a részeket is körülzárta a városfal. A kereskedők és kézművesek megszervezték saját közösségeik belső életét. Új társadalmi rend született, a **polgárság**.

A városi kiváltságok, a városi önkormányzat

A kereskedés veszélyes és kockázatos volt, így a kereskedők társaságokba tömörültek egymás megsegítésére. E **társaságok** az iparosokkal együtt megszervezték az egész várost képviselő testületet, a **kommunát**. A városi kommunák a 11–12. századtól kezdve hamar kivívták a **város szabadságait**. Néhol nyílt összecsapásra is sor került a földesurakkal, de általában békés megegyezéssel ért véget dolog a kölcsönös gazdasági előnyök miatt. A városoknak **önkormányzati joguk** volt. Saját jogszabályaik voltak, amelyeket kezdetben a polgárok népgyűlései, később szűkebb **választott testületek** alkottak.

A város vezetője a **polgármester** volt. A polgárok az általuk épített templomokban megválaszthatták a plébános személyét. A jogi önállóság és a sajátos kereskedelmi tevékenység szükségessé tette, hogy a **városi hatóság ítélkezzen**, melynek határozata ellen a királyi bírósághoz lehetett fellebbezni.

Mivel sokféle városjog élt egymás mellett Európában, a városok jogszolgáltatása nem volt egységes. A jól bevált **városjogokat** (például Nürnberg, Lübeck törvénykönyveit) sok város átvette. Ugyanakkor voltak törekvések egy országhatárokon átívelő, egységes **kereskedelmi jog** kialakítására.

A városnak jogában állt saját védelmi rendszert, **városfalat** és bástyákat építeni és azokat fenntartani. Jogában állt **piacokat** tartani **(vásártartás joga)**, az idegen kereskedőket **áruik eladására kényszeríteni (árumegállító jog)**. A megvett árut ezután a város kereskedői értékesíthették. A városi kereskedők gyakran mentességet élveztek az országos vámok megfizetése alól **(vámmentesség)**. A legnagyobb szabadsággal rendelkező városok, a **szabad királyi városok** ura a király volt, aki a kiváltságokért cserébe pénzt és katonát kért a városi közösségtől. Így a városnak lehetősége volt **egy összegben adózni** és hadsereget is fenntartani. Aki tehát a falakon belül élt, egy másik jogterülethez tartozott, megszabadult a jobbágyi kötelezettségektől. Aki valamely városban egy évet és egy napot eltöltött, már nem kényszeríthették vissza az uradalomba.

A **polgár** hasonlóan **kiváltságolt személy** lett, mint a lovag vagy pap, életmódját azonban már nem a földhöz való kapcsolata határozta meg. A polgárok közé a vagyonos kereskedők (patríciusok) és a műhellyel rendelkező kézművesek tartoztak. A többség azonban a polgárjoggal nem rendelkező plebejusok közé tartozott. Ők nem vehettek részt a város önkormányzatában, mert nem volt önálló gazdasági tevékenységük.

A céhek

A 12. századra a kereskedők mellett a kézművesek is létrehozták testületeiket. Ezek kezdetben jótékonysági és vallásos jellegű csoportosulások voltak, később hatékony szakmai szervezetek lettek. A céhek az **azonos mesterséget űző iparosok érdekvédelmi és közösségi szervezetei** voltak. Városonként szerveződtek. Céhszabályzat alapján működtek. A szűk kereslet miatt szabályozták a termékek **minőségét**, illetve a **munkaidőn**, az **árakon**, a **dolgozók** és a **munkaeszközök számán keresztül a termelés mennyiségét**. Tiltották a reklámot, és felléptek a céhen kívüli iparűzők, a **kontárok** ellen. Így tudták biztosítani a mesterek megélhetését. A céhes iparban **nem volt munkamegosztás**. A termelőmunka nagy részét a mesterek végezték. A műhely és az üzlet egy helyiség volt. Egy ifjú először **inasként** szolgált, majd már érdemi munkát végző **legényként** dolgozott. Ezt követően távoli városokba ment tanulni, majd egy remekmű bemutatása után a céhmesterek, egy költséges bankett kíséretében, maguk közé fogadták, ha tudott saját műhelyt vásárolni. Sok iparosból sohasem lett teljes jogú mester. **A céhek tevékenyen részt vettek a város életében.** Általában a városfal egy szakaszát és egy bástyát láttak el katonai szolgálattal. Betegség és haláleset során segélyezték egymást.

A kézműiparban kiemelkedő szerepet játszott a **textilipar**. Számos technikai újítással, például a lábítós (pedálos) szövőszék tökéletesítették a gyártást. A finomabb és díszesebb textiláru már nem csupán helyi igényeket elégített ki, hanem a kontinens egyik fontos kiviteli cikkévé vált. A gyapjú nagy részét Angliában állították elő. Feldolgozásának központjai Európa legvárosiasodottabb vidékei, **Flandria** (Gent, Brügge) és **Észak-Itália** (Firenze, Lucca, Milánó) voltak.

4

„Ha egy hajó feljön a Tyne-on és ki akar rakodni, a polgároknak legyen szabad megvásárolniuk, amit akarnak. Ha pedig egy polgár és egy kereskedő közt vita támad, a harmadik árapály előtt el kell intézni. Amilyen árut egy hajó tengeren hoz, azt ki kell vinni a szárazföldre, kivéve a sót és heringet, amelyet a hajó fedélzetén kell árusítani." *(Newcastle-upon-Tyne kiváltságait biztosító királyi oklevél, 12. század)*

? Melyik városi jogot fogalmazza meg a forrás? Mire szolgálhattak az intézkedések?

5

Városi társadalom a középkorban

? Kik alkották a városi polgárságot? Milyen termékekkel kereskedhettek a leggazdagabb kereskedők? Mely rétegeknek volt esélyük a felemelkedésre? Miért volt vonzó a városi lét a polgárjoggal nem rendelkezők számára is? Mit árul el az ábra a zsidók helyzetéről? Mely rétegeknek, illetve intézményeknek volt szerepük a város önkormányzatában?

6

A 15. században épített lübecki Holsten-kapu

? Mi lehetett a kapu eredeti funkciója? Mi az oka annak, hogy a német városokban a 19. századi iparosodás időszakában a középkori kapuk nagy részét lerombolták?

7 „**1.** Először is minden város – lehetőségei szerint – tisztítsa meg a tengert a kalózoktól és más gonosztevőktől, hogy a tengert járó kereskedők üzleti ügyeiket szabadon intézhessék.
2. Ha valakit bűnei miatt az egyik városból elűztek, más város be nem fogadja.
6. Ha egy úr valamelyik várost ostrom alá veszi, egyetlen más város sem támogathatja az ostromlót, kivéve, ha saját uráról van szó.
8. Ha valaki egyik városunkban megházasodik, s ezután megjelenik első felesége, és magának követeli őt: amennyiben hitelt érdemlő tanúkkal tudja bizonyítani, hogy valóban a felesége, a férfit fejezzék le."
(A Hanza első közös határozatai, 1260 körül)

? Milyen ügyekben működtek együtt a Hanza-városok? Mely városi kiváltságra utal a szöveg? Mi volt a Hanza-városok együttműködésének legfontosabb célja? Melyek lehettek a szövetség eszközei céljai eléréséhez?

8 ? Melyek voltak Európa legvárosiasodottabb vidékei? Mely területeket kötött össze a levantei kereskedelem? Milyen jellegű termékek forgalma volt itt jellemző? Mely területeket kötött össze a Hanza-kereskedelem? Milyen jellegű termékeket forgalmaztak itt? Melyik tengeri kereskedelmi út forgalmazott értékesebb árucikkeket? Melyek voltak a jelentősebb posztóipari központok? Milyen összefüggés figyelhető meg a városok, a kereskedelmi útvonalak és a textilipar között?

9

A firenzei dóm

A Bethlen-kastély Erdélyben, 15–17. század

? Nevezd meg a reneszánsz építészetnek a képeken látható jellemzőit! Mire utal az, hogy a távoli Erdélybe is eljutott a reneszánsz?

A távolsági kereskedelem

A kontinenseket összekötő **távolsági kereskedelem** kockázatos, de nagy jövedelmet ígérő vállalkozás volt. Elsősorban tengeri utakon, folyóvizeken, kis részben szárazföldön zajlott. A **Velence** és **Genova** által irányított **levantei kereskedelemnek** köszönhetően, szárazföldi karavánutakon, a Földközi- és a Fekete-tengeren keresztül jutottak el a Kelet árucikkei Európába. Keletről főleg **luxuscikkek**, fűszerek, selyem, porcelán, festékek, gyapot, illatszerek érkeztek. Nyugatról arany, ezüst, acélfegyverek, majd később gyapjúszövet (posztó) került a keleti piacokra.

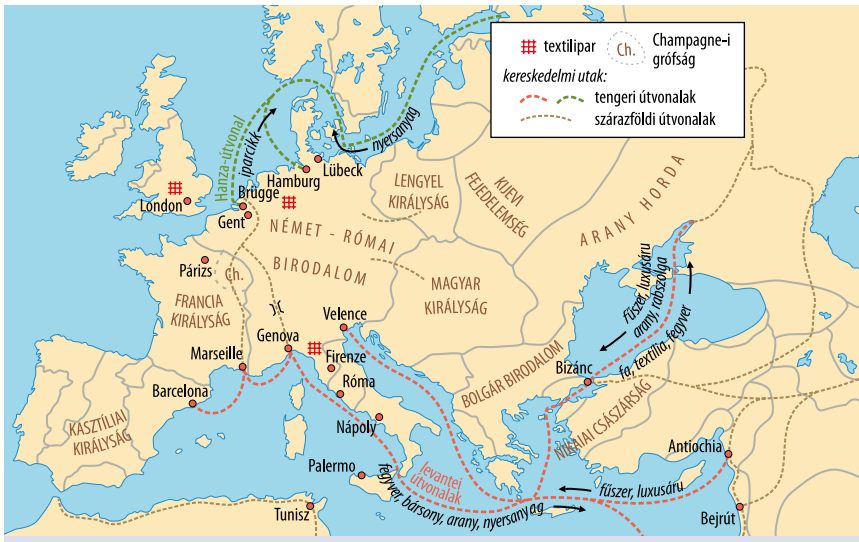

Európa főbb kereskedelmi útvonalai a 13. században

Nagy forgalmú tengeri kereskedelem zajlott az Északi-tenger és a Balti-tenger vizein. Az itteni kereskedővárosok szövetségét **Hanzának** nevezték. A Baltikum felől **tömegáruk**, főleg nyersanyagok (gabona, sózott hal, prémek, bőr, faanyagok, kátrány, viasz, borostyán) érkeztek. Nyugatról só, bor, posztó, gyapjú, fegyverek és a keleti luxuscikkek (selyem, fűszerek) rakományával érkeztek a vitorlások. A Hanzához a 14. században már több mint hetven város tartozott. Nagyobb központjaik a német területeken Lübeck, Hamburg, nyugatabbra a flandriai Brügge és Gent voltak. Erős hajóflottája komoly haderőt képviselt. A tengereket összekötő **szárazföldi útvonalak csomópontjában**, a franciaországi **Champagne-ban** tartották Európa legnagyobb **vásárait**. Itt cseréltek gazdát a Hanza- és a levantei kereskedelem árucikkei.

A reneszánsz építészet

A keresztes háborúk idején jellemző kulturális érintkezésnek köszönhetően az ókori műveltség számos új eleme vált ismertté. A 14. században Itália gazdag városaiból kiindulva jelent meg **reneszánsz**. A szó újjászületést, az antikvitás eszményeinek és művészetének újjászületését jelenti. Elterjedéshez hozzájárult a német **Gutenberg** találmánya, a **könyvnyomtatás**. A **humanizmus** (**emberközpontúság**) törekvés a harmóniában megélt földi létre, amely összekapcsolódott a humanisták sokoldalú műveltségével és az alkotó ember eszményével. Ez utóbbira példa **Leonardo da Vinci**, aki egyszerre volt szobrász, festő, építész, feltaláló, zeneszerző és természettudós is. A reneszánsz művészek az egyéniség kibontakoztatását, fejlődését hirdették, amelyben nem Isten létét, hanem a középkori intézmények tekintélyét kérdőjelezték meg.

Az épületek a gótikától eltérően nem a túlvilági élet fontosságát hangsúlyozták, hanem a **földi élet szépségét** kívánták kifejezni, tükrözték a **polgárság** gazdagságát és **új világfelfogását**. Az egyházi épületek mellett jelentősek a világi építészet alkotásai is, például paloták, lakóházak, városházák, egyetemek. Az **új stílusirányzat jellemzői** a szimmetria, a vízszintes irányok hangsúlyozása, a boltív, a párkány, a loggia (az épület síkjából befelé nyíló oszlopos, boltíves nyitott térrész), a görög timpanon, oszlopsor és a római kupola alkalmazása.

A kirekesztettek – zsidók

A középkori keresztény Európában a **zsidók jogfosztottak** voltak. Krisztus meggyilkolásának vádjával illették őket. Ezt, a vallási érvekkel alátámasztott zsidóellenességet nevezzük **antijudaizmusnak**. Kívül álltak a feudális rendi társadalmon. **Korlátozó intézkedésekkel** sújtották őket: nem birtokolhattak földet, nem tarthattak keresztény szolgákat, de a kamatszedés nem volt tilos számukra. Így vándorkereskedők, házaló kézművesek és pénzügyletekkel foglalkozó emberek lettek. Számos esetben királyok és főurak is alkalmazták őket a pénzügyi hivatalokban. Olykor az uralkodók biztosították személyi és vagyonbiztonságukat. A városokban sok helyen elkülönített negyedekben, **gettókban** éltek. Vallási parancsaikat szigorúan megtartották, de nyelvük és szokásaik hasonultak a többségi népéhez. Sorsuk államonként és korszakonként eltérő volt, de **gyakran váltak üldözések áldozataivá**. A keresztes háborúk felfokozott hangulatában keresztény tömegek számos német város zsidóságát súlyos üldöztetésnek és pogromoknak (valamely kisebbség ellen irányuló, általában spontán erőszakos cselekmény) voltak kitéve. Nyugat-Európa több országából is kiűzték őket, így a zsidóság Közép- és Kelet-Európa felé vándorolt.

„Ha egy zsidó átutazik a joghatóságunk alá tartozó területeken, senki se akadályozza őt meg ebben, ne zaklassa, ne bántsa őt; és ha […] árut […] vinne magával, […] csakis azt az előírt vámot fizesse meg, amelyet annak a városnak bármelyik polgára köteles megfizetni." *(II. Frigyes német-római császár kiváltságlevele a bécsi zsidóknak, 1238)* 10

? Milyen okból oltalmazta a császár a zsidó kereskedőket? Mely – zsidókkal szembeni – magatartásra utal a rendelkezés?

Zsidók és cigányok üldözése, vándorlása a középkor második felében

? Hol élt a két legnagyobb zsidó közösség? Mely országok uralkodói parancsára történt zsidóüldözés? Merre menekültek? Honnan származik a cigányság? Mely századokban jelentek meg Közép-, illetve Nyugat-Európában?

A kirekesztettek – cigányok

A **cigány** népnév a görög „atsziganosz" szóra vezethető vissza. Jelentése: kívülálló, érinthetetlen. (A napjainkban gyakran használt **roma** elnevezés „emberek"-et jelent.) Feltehetően Észak-Indiából vándoroltak nyugat felé, majd a török hódítás miatt a **14. század elejétől a Balkánról indulva** bejárták egész Európát. Az élet örömeit élvező, színes ruhákat viselő, nem a keresztény vallási normák szerint élő cigányok életében fontos szerepet játszott a szerencse (pl. jóslás, kuruzslás). Gyakran tekintették őket idegennek. A 15. századtól kezdve számos helyen érte üldözés csoportjaikat, mert török kémeknek tartották őket. Így **vándorló**, **kóborló életformát** éltek, helyhez nem kötött kézműves foglalkozásokat űztek (pl. rézműves, fafaragó, vályogvető), kiváló zenészek, vásári mutatványosok, jósok és kereskedők voltak. Az államhatalom ellenőrizhetetlen mozgásuk miatt tartotta gyanúsnak őket. Idővel felvették a helyi szokásokat, és kialakult egy sajátos katolikus vallásosságuk is.

„Azok miatt, akik cigányoknak nevezik magukat és az országban ide-oda vándorolnak, […] a birodalom minden rendjének komolyan megparancsoltatik […], ne engedjék az országukban, területükön […] vagy ezeken keresztül vándorolni mostantól fogva ezeket a cigányokat, minthogy hihető bizonyíték van arra, hogy hírszerzők, kémek és ügynökök, akik a keresztények országait elárulják a töröknek, tilos továbbá ezeknek maguknak biztonságot vagy védőkíséretet adni. Szabaduljanak meg tőlük." *(A német birodalmi gyűlés határozata a cigányok ellen, 1500)* 12

? Mivel vádolják a cigányságot? Milyen alapvető emberi jogokat sértene ma ez a rendelkezés?

A frankfurti posztókészítők szabályzata, 1345

„Mi, Frankfurt posztókészítő mesterei, az alábbiakban a főbíró urak és az egész tanács tudomására hozzuk jogainkat és szokásainkat, ahogyan azokat ősidőktől fogva megőriztük.

1. Szegéllyel ellátott posztót céhünk egyetlen tagjának sem szabad készíteni, csakis a főbírók megrendelésére, akik családjaikkal együtt viselhetnek ilyen posztót. […]

3. Szokásunk, hogy magunk ügyelünk fel kártolóinkra [kártolás: a gyapjúszálak kifésülése] és fonóinkra. […]

5. Olyanoknak, akik nincsenek benne céhünkben, és nem élnek városunkban, tilos posztóra alkalmazott pecsétünket használni.

6. Aki ellen feljelentés érkezett, és nem tudja bebizonyítani tisztességes voltát, nem maradhat céhünkben. […]

9. Ősidőktől fogva szokásban van nálunk, hogy mesterségünk szükségleteivel kapcsolatban minden rendelkezést magunk adhatunk ki. […]

12. Ha valahol szegéllyel ellátott vagy helyenként bevágott posztót találnak, vagy pedig olyat, amelyről kiderül, hogy hulladékból vagy gyapjúcafatokból készült, vagy amelyet világos fonallal javítottak meg, az ilyen posztót el kell kobozni a mestertől, az utóbbi pedig fizet egy font heller [20 shilling] bírságot.

13. Ha valaki a városon kívül ad szőni vagy kikészíteni posztót, és kiderül, hogy az szegéllyel van ellátva, az ilyen posztót el kell kobozni a mestertől, a mestert pedig egy évre meg kell fosztani attól a jogtól, hogy mesterségét folytassa; a határidő elteltével a tilalom felfüggesztését kérheti mestereinktől, de köteles 5 márka pénzbüntetést fizetni.

14. A szegéllyel ellátott posztót senki sem festheti tarkára.

15. Ugyanilyen büntetést fizet az is, aki kettőnél több szövőszéken dolgozik. […]

20. Aki ólompecsét nélkül ad el posztót, 2 grosch [garas] pénzbírságot fizet mestereinknek. […]

24. Ha valakinél elrejtett szövőszéket találnak, 1 márkát fizet. […]

27. Az az ügynök, aki vásári időn kívül jutalékot fogad el, vagy aki posztót készít, egy márka bírságot fizet.

29. Aki posztót készít, ennek hosszát szegély nélkül is 33 könyöknyire köteles kidolgozni, aki hosszabbra készíti a posztót, a mestereknek 1 fontot fizet.

30. Ha rövidebb vég posztót találnak valahol, 1 verdung [1 negyed font] pénzbírság jár érte.

31. Akit éjjeli munkán tetten érnek, 1 márkát fizet. […]

35. Ha valamely mester bolyhozza a posztót, és a két mester feljelentést tesz, hogy azt rosszul mosta ki, a hibás fizet egy verdung büntetéspénzt, és bead egy negyed bort a céhházba.

36. Aki szóval vagy tettlegesen megsérti a két mestert, annyi büntetéspénzt fizet, mint amennyi a céh négy elöljárójának megsértéséért jár. […]

40. A szövőknek senki sem adhat Urunk körülmetéltetése, azaz Gyertyaszentelő napjától Szent Mihály napjáig 16, egyéb időszakban pedig 14 hellernél több napidíjat. […]

41. Az a szövő, aki mestertársainktól a megállapítottnál többet kér, négy hétre elveszti a jogot, hogy mesterségét folytassa, ő maga is és a felesége is. […]

44. A festőcsüllenget [textilek, fonalak festésére használt növény] azon a két vásárcsarnokon kívül, ahol azt ellenőrzik és értékelik, tilos vásárolni, büntetés: egy verdung és negyed bor.

45. Senkinek sem szabad, mikor csüllenget vásárol, többet venni egy kötegnél. Büntetés: fél márka és egy negyed bor. […]

47. Senki sem csalhatja el más embereit, sem munkást, sem munkásnőt. Bírságpénz: fél márka.”

? Miért ösztönözték a városi hatóságok is a céhek alakulását? Mely pontok bizonyítják, hogy a céh önkormányzati joggal rendelkezett?

? Nevezd meg a posztókészítésnek – a forrásban megjelenő – alapvető műveleteit!

? Mely pontok szabályozták az áruk minőségét? Min keresztül, és mely pontok szabályozták az áruk mennyiségét? Kik ellen irányult az 5. pont? Milyen szabályok vonatkoznak a tisztes munka biztosítására?

? Mely büntetésekkel sújtották a céhszabályok megszegőit?

Céhes munka 16. századi ábrázolása

? A céhes termelés és értékesítés mely fő jellemzői láthatóak a képen?

LÁTÓKÖR *Igazságosság, arányosság, közjó – Hogyan gondolkodtak a középkorban a gazdaságról?*

A kereskedelem és gazdaság szabályai a középkorban az etika (erkölcstan) tárgykörébe tartoztak. Az erkölcsi kérdésekben irányadónak számító katolikus egyház sokáig ellenszenvvel tekintett a kereskedelmi és pénzügyi tevékenységre. Ennek egyik fő oka az lehetett, hogy egyes terménykereskedők az éhínség sújtotta vidékeken aránytalanul magas áron forgalmazták a gabonát. A városok magvát képező portók (kikötő), váralják is kezdetben rossz hírű, veszélyes vidékeknek számítottak. Az árutermelés, a pénzgazdálkodás és a városiasodás előretörése arra késztette a kor legnagyobb gondolkodóit, hogy gazdasági kérdésekben is kifejtsék álláspontjukat.

*Aquinói Szent Tamás, a középkor legnagyobb tekintélyű teológusa a 13. században élt. Gondolatai középpontjában az igazságosság erénye állt. „**Az igazságosság az a készség, amellyel valaki állandó és állhatatos akarattal megadja mindenkinek, ami neki jár.**” A javak elosztásának a mértéke Szent Tamás szerint nem az egyenlőség, hanem az arányosság. Ki-ki méltóságának és érdemeinek arányában részesedjen a közjóból. A kölcsönös igazságosság fényében tárgyalja az árucsere kérdéseit. „**Ami az emberek használatára forgalomba kerül, annak az értékét az ára mutatja; ezért is találták ki a pénzt. Ha tehát az ár meghaladja a dolog értékét, vagy fordítva: a dolog értéke meghaladja az árat, sérelmet szenved az a kölcsönös egyetértés, melynek megőrzése az igazság feladata. Tehát magában véve bűnös és jogtalan egy dolgot drágábban adni vagy olcsóbban venni, mint amennyit ér.**”*

A kereskedőt jogosan illeti meg a haszon, ha az a szállítás költsége és a kereskedői munka ellenértéke, illetve ha a hasznot jótékony célra fordítja. A természetes vagy igazságos ár a termék értékének pénzben kifejezett formája. Feladata, hogy az árucsere folyamán érvényesüljön a kölcsönös igazságosság és az egyenlőség. Az igazságos ár egyik speciális fajtája a munkabér, ami akkor igazságos, ha a termék, a munka által elért értéknövekedését fejezi ki (például a kabát értékesebb, mint egy vég posztó). Szent Tamás a pénzt értékmérőnek tekintette, amely csak az áruk cseréjében játszhat szerepet. A pénz mögött nincs olyan természetes érték, mint például az élelem, a ruházat vagy egy szerszám mögött. Kortársaihoz hasonlóan élesen bírálta a pénz áruként történő adásvételét. Felfogása szerint kamatot szedni igazságtalan. Az egyház a kamatot a 15. századtól kezdte elfogadni. Ekkor jöttek létre a ferences népbankok, melyek a szegényeknek adtak kölcsön mérsékelt kamatra, tehát nem a nyerészkedés volt a céljuk, hanem a szegények segítése.

A gazdasági kérdéseknek az egyház társadalmi tanítása alapján való megközelítése napjaink – válságokkal, problémákkal terhelt – gazdaságában megint előtérbe került. Az úgynevezett emberközpontú gazdaságetika szerint az ember a gazdasági folyamatok kiindulópontja és végső célja is, tehát a gazdaság az emberért van. A gazdaság meghatározója pedig az erkölcs.

Firenzei bankház 15. századi ábrázolása

18 ? Mi jellemezte Aquinói Szent Tamás korának európai gazdasági fejlődését? Mit tart Szent Tamás természetes vagy igazságos árnak? Mely fenntartásokkal fogadta el a kereskedői tevékenységet? Minek tekintette a pénzt? Hogyan vélekedett a pénzügyletekről?

19 ? Vitassátok meg, manapság mennyire hatják át a gazdasági döntéseket az erkölcsi megfontolások! Fontoljátok meg, mennyiben valósul meg napjainkban az igazságos árképzés eszménye! Keressetek példákat a problémákra! Keressetek példákat arra, milyen egyéni, nemzeti és globális feszültségek forrásai lehetnek a hitelügyletek!

20 ? A kép melyik részlete utal a padra, a bank szó eredeti jelentésére? Miért volt szükség a pénzváltók tevékenységére a nagy kereskedelmi központokban? Mivel foglalkoztak még a bankok?

ÖSSZEGZÉS

A 11–13. század során kialakuló városok a kereskedők és kézművesek önkormányzattal rendelkező közösségei voltak. Saját jogrenddel rendelkeztek, kiváltságaik fejében egy összegben adóztak a földesúrnak vagy a királynak. A céhek az azonos mesterséget űzők érdekvédelmi szervezetei voltak. Szabályaik eredményeként kiváló minőségű termékek kerültek a piacra, miközben megélhetést biztosítottak tagjaik számára. A korszakban a tengeri kereskedelem vált meghatározóvá, a déli levantei főképp luxuscikkeket forgalmazott, az északi Hanza kereskedelmi útvonal pedig tömegárut. A reneszánsz művészetben az antikvitás éledt újjá, a gondolkodás középpontjába az ember került. A középkorban a zsidókat elsősorban vallási, a cigányokat pedig életmódbeli okokból üldözték.

	Társadalom		Társadalmi csoportok közti kapcsolat	Gazdasági fejlődés és hatásai		Az egyház helyzete		Kulturális hatások
Kora középkor (3–10. század)	szabad parasztok, colonusok, rabszolgák →	jobbágyok	hűbéri láncon kívüliek (földbirtokosok joghatósága alatt)	önellátás, mezőgazdaság fejlődése (talajváltó, két-, illetve háromnyomásos gazdálkodás) →	népesség-növekedés, javuló életszínvonal	bencés szerzetesség kialakulása küzdelem az önállóságért a világi hatalmakkal szemben ↓ Pápai Állam létrejötte ↓ világi befolyás növekedése ↓ clunyi reform	védekezés a külső (pogány, muszlim) támadásokkal szemben	kolostori iskolák, hanyatló írásbeliség
	törzsi vezető réteg, szabad germán harcosok, egykori római előkelők →	földbirtokos nemesség, egyházi előkelők	hűbéri lánc tagjai	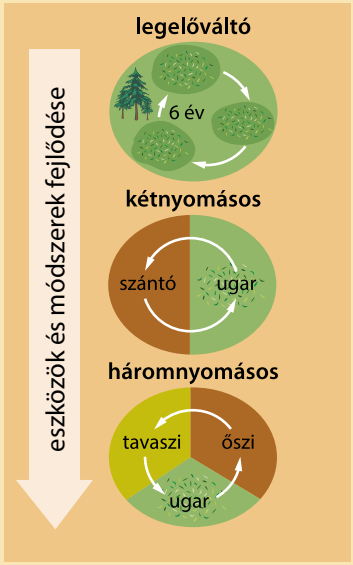				
Klasszikus középkor (11–15. század)	papság		politikai jogokkal rendelkezők (rendi gyűlések résztvevői)	árutermelés, pénzgazdálkodás megindulása, kereskedelem fellendülése →	városiasodás, céhek	invesztitúra küzdelem (Dictatus papae és wormsi egyezmény) ↓ pápaság fénykora koldulórendek megjelenése ↓ a pápaság hanyatlása	egyház-szakadás keresztes hadjáratok eretnekségek elleni harc rendi monarchiák megerősödése	román stílus gótikus stílus egyetemek megjelenése, világi műveltség növekedése, skolasztika reneszánsz
	nemesség							
	polgárság							
	jobbágyság		politikai jogokkal nem rendelkezők					

Fogalmak

bencés rend: Nursiai Szent Benedek által a 6. században alapított szerzetesrend

céh: városonként az azonos ipart űző mesterek érdekvédelmi szervezete, a minőség és a megélhetés biztosítása céljából

cölibátus: a papok és szerzetesek szerzetesek szüzességi, tisztasági fogadalma, nőtlenségi kötelezettsége

eretnek: a hivatalos egyházi tanítástól eltérő nézeteket valló hívők megnevezése. Általában a hivatalos egyházi irányzatok üldözésének vannak kitéve.

érsek: egy adott egyháztartomány vezetője, közvetlenül a pápa áll felette

ferences rend: Assisi Szent Ferenc által a 13. század elején alapított koldulórend, a városi szegények között végzett lelkipásztori tevékenységet

feudalizmus: a középkorra jellemző politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedés neve, amely elsősorban Nyugat-Európában alakult ki. Az egyén társadalmi, politikai és gazdasági helyzetét a földhöz való viszonya határozza meg: a földbirtokosok adják a vezető réteget, a földtulajdonnal nem rendelkezők pedig jobbágyok lesznek.

földesúr: a középkorban a földeket birtoklók (pl. király, világi magánföldesúr, egyházi földesúr), akik hatalmat gyakoroltak a földjükön élők felett

gótikus stílus: a 12–15. század jellemző stílusirányzata Európában. Jellemzői: csúcsívek, vékony falak, támpillérek, rózsaablakok.

hűbériség: a nemességre és a földbirtokkal rendelkező főpapságra jellemző kapcsolatrendszer, amelyet a feltételes birtokadomány és az adományozónak (hűbérúr) a hűbéres által letett esküje tart össze

inkvizíció: egyházi bíróság, amely a 13. században alakult meg, és az eretnekek felkutatását és elítélését végezte

jobbágy: a középkorban kialakuló társadalmi réteg tagja, szolgáltatásra kötelezett paraszt. A földesúrnak a földhasználatért és védelemért fejadóval és/vagy szolgáltatásokkal tartozott.

katolikus: görög szó, jelentése: egyetemes. A római pápa fennhatóságát elismerő keresztény közösség és egyház megnevezése, illetve az egész egyházban elfogadott tanítás elnevezése.

keresztes hadjáratok: a pápa által meghirdetett – 1095 és 1291 között lezajlott – hadjáratok a Szentföld elfoglalására

kiváltság: valamely társadalmi kötelezettség alóli felmentés, amelyből rendkívül sokféle volt. Lehetett bírói kiváltság (pl. pallosjog), klerikusi kiváltság (pl. saját bírói hivatal), egyházi kiváltság (pl. püspök joghatósága alóli mentesség). A középkorban a termelés / földművelés és az adók alóli felmentést jelentette, más tevékenységek – például hadakozás, lelkipásztori szolgálat – elvégzése miatt.

király: az állam feje, kezdetben annak egyszemélyi vezetője, aki rendelkezett a törvényhozó, végrehajtó és a bírói hatalommal, hatalmát rendszerint vallási ceremónia keretében nyerte el. A virágzó középkorban a rendi királyságokban a király megosztotta hatalmát a társadalom kiváltságos rétegeivel.

kódex: kézzel írt – gyakran díszes kivitelezésű – könyv, amelyet többnyire a kolostorokban szerzetesek írtak és másoltak

kolostor: a szerzetesek lakhelye, amely teret adott a közös imának, étkezésnek és munkának is

lovag: a középkori nehézpáncélos lovas katona általános elnevezése, később a szó egy szabályozott életeszmény általában nemesi származású követőjét is jelentette

majorság: az uradalom területén a földesúr saját kezelésű birtoka, ahol a jobbágyok robotot végeznek

nemes: a feudális társadalom egyik kiváltságos csoportja. Földbirtokkal rendelkezett, feladata a hadakozás és a rábízott területek igazgatása volt, cserébe adómentességgel bírt, és a király vagy a hűbérúr ítélkezett felette.

pápa: Róma püspöke, a római katolikus egyház vezetője

polgár: a 12–13. század során kiváltságokat szerző városokban élő kézművesek és kereskedők közös elnevezése

rend: azonos jogokkal és kötelezettségekkel rendelkező személyek csoportjai (papság, nemesség, polgárság). Európa egyes vidékein kivételesen a szabad bérlő parasztság is rendi elismerést nyert.

rendi monarchia: a 13. század végén alakult ki Nyugat-Európában. A király és a rendek – papság, nemesség, polgárság – közti hatalommegosztást jelentette, a rendek elsősorban a törvényhozásban és az adók kivetésében korlátozták a királyt.

reneszánsz: a szó újjászületést, az antikvitás eszményeinek és művészetének újjászületését jelenti. A 14–16. század korstílusa volt. A földi élet szépségét, az egyéniség szabad kibontakozását hirdette.

robot: jobbágyi kötelezettség, a jobbágyoknak a majorság területén végzett ingyenmunkája

román stílus: a 10–12. század jellemző stílusirányzata volt Európában. Jellemzői: vastag falak, lőrésszerű ablakok és félköríves boltozatok.

szent: a mindennapitól, az átlagtól eltérő ember, aki Isten valamilyen földöntúli adományában, kegyelmében részesült. Életével követendő példát adott a keresztény hívők számára, amit az egyház a szentté avatáskor ismert el.

szerzetes: olyan egyházi személy, aki egy zárt közösség részeként egész életét Istennek szenteli

uradalom: a késő római kor nagybirtokaiból kialakuló, egy földesúr birtokában álló – nem feltétlenül összefüggő – földterület, amelynek mérete általában a földesúr hatalmi helyzetével is összefüggésben állt

Személyek:

Aquinói Szent Tamás: domonkos szerzetes, a párizsi egyetem tanára a 13. században. A hit és a tudomány kapcsolatával foglalkozó filozófiai irányzat, a skolasztika legnagyobb alakja. Elmélete szerint a hit és tudomány nem kerülhetnek szembe egymással, hiszen mindkettő Istentől való.

Assisi Szent Ferenc: a ferences koldulórend alapítója a 13. század elején, a krisztusi szegénység gyakorlására és az evangélium hirdetésére hozta létre a városokban működő közösségét

Szent Benedek: a bencés rend, egyben a nyugati szerzetesség megalapítója, 529-ben alapította az első bencés kolostort Monte Cassinóban. Életeszményének lényege: imádkozzál és dolgozzál (Ora et labora).

VII. Gergely: római pápa (1073–1085). Az invesztitúraharc kirobbantója, a Dictatus papae megfogalmazója, amely szerint a pápai hatalom megelőzi a császárét. IV. Henrikkel folytatott vitája során a császárt nyilvános bocsánatkérésre (Canossa-járás) kényszerítette, végül a fegyveres konfliktus során Róma elhagyására kényszerült. Száműzetésben halt meg.

Leonardo da Vinci: a reneszánsz egyik legnagyobb alakja, polihisztor. Festőként, természettudósként, feltalálóként is maradandót alkotott.

V.

A Magyar Királyság létrejötte és megszilárdulása

- Magyar őstörténet és honfoglalás
- Az államalapítás
- A magyar állam megszilárdulása
- A tatárjárás

A sztyeppei vándorlás során Etelközbe, a Fekete-tenger északi partvidékére érkező magyar törzsek a 9. század végén Árpád fejedelem vezetésével – a honfoglalás során – letelepedtek a Kárpát-medencében. Mindennek részletei azonban nehezen tisztázhatók, hiszen kevés forrás áll a rendelkezésünkre. A manapság is zajló régészeti kutatások és genetikai vizsgálatok bővítik ismereteinket, mégis érdemes elfogadnunk, hogy e korszak kapcsán nem mindig tudunk biztos állításokat megfogalmazni.

Árpád-házi királyaink Árpád fejedelem leszármazottai. Négy évszázadon át uralkodtak, egészen a dinasztia 1301-ben bekövetkezett kihalásáig. Géza fejedelem – szakítva a keleti hagyományokkal – felvette a nyugati kereszténységet, és elindította az országot a nyugati mintájú királysággá válás útján. Az államalapítás művét fia, István, az első Árpád-házi királyunk fejezte be. Az új rend megszilárdítása I. (Szent) Lászlóhoz és Könyves Kálmánhoz fűződik. A Magyar Királyság III. Béla uralkodása alatt, a 12. század végére Közép-Európa legjelentősebb hatalmává vált. A 13. század közepén azonban félelmetes ellenféllel, a Mongol Birodalommal került szembe. A tatárjárás során IV. Béla király ugyan vereséget szenvedett, de a tatárok kivonulása után hamar újjáépítette az országot. Többek között ezeknek a királyainknak köszönhető a magyar nemzet létezése, megmaradása a Kárpát-medencében.

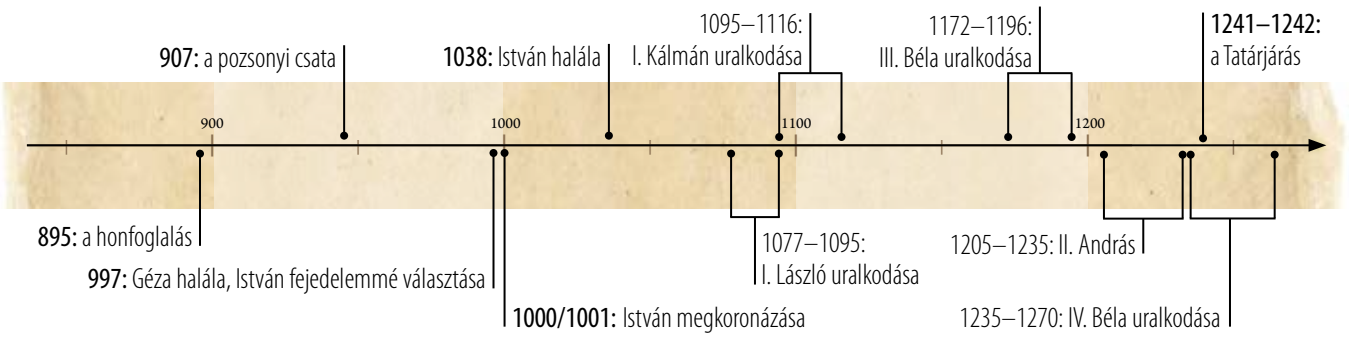

„Úgy tapasztalom, a nyilvánosságot és a közvéleményt nemigen háborítják fel a részecskefizikában zajló heves viták. Ahogyan valószínűleg a baktériumtelepek organizációjával kapcsolatban sem várható a parlamentben interpelláció. […] A biztos talaj a tudományé. A tudományos módszereké, a következetességé, a pontosságé. […] A magyar őstörténetről mindenkinek véleménye van. Akadnak olyanok, akiket meggyőződésük, akadnak olyanok, akiket tudatlanságuk, másokat éppen kétségeik tesznek hangos »megmondóvá«, intelmek, kritikák vagy jóslások megfogalmazóivá. […] Nem a tudománynak kell tartania a tudománytalanságtól, hanem éppen fordítva.” *(Pálinkás József, a MTA akkori elnöke, 2013)*

„Marcellusz […] keresztet vetett a lére, és étvággyal kanalazgatta.
– Nem szabadulhattam sehogy se – beszélt evés közben. – A király ott fogta a generális frátert. Oly szívesen vendégli, hogy csaknem maga szolgál neki. Jobbjára ültem. Én az apácák százféle ügyét írtam mostanig a kancelláriussal. […] A király két falut ajándékozott az apácáknak, meg a budai piaci vámot.
S diadalmasan nézett a barátokra.
Valamennyi arcát örvendő csodálkozás derítette fel.
Marcellusz bólintott:
– Örök időkre épült! Áll az a klastrom ezer esztendő múlván is!”
(Részlet Gárdonyi Géza Isten rabjai című regényéből, 1908)

Képek az előző oldalon

Szent István király lovas szobra a budai Várban, Stróbl Alajos alkotása, 1912

A honfoglalás ezeréves évfordulójának egyik plakátja, 1896

Az egykori Domonkos-rendi templom és apácazárda romjai a Margit-szigeten

? Mely uralkodóavató szertartást ábrázolja a millenniumi plakát? Mit jelenthetett a magyaroknak a millennium 1896-ban, és mit a lakosság majdnem felét kitevő nemzetiségeknek? Mely nemzeti ereklyék, szimbólumok láthatóak a plakáton? Miért van annak nagy jelentősége, ha a Magyar Tudományos Akadémia elnöke tör pálcát a népszerű, ámde tudománytalan nézetek felett? **1**

? Mely nemzeti ereklyék, szimbólumok láthatóak Szent István szobrán? **2**

? Milyen célból építtette IV. Béla a Domonkos-rendi templomot és apácazárdát? Hogyan biztosította a zárda lakóinak megélhetését? Miért borzonghatunk bele ma is, ha végigjárjuk a megmaradt romokat? **3**

16. Magyar őstörténet és honfoglalás

1

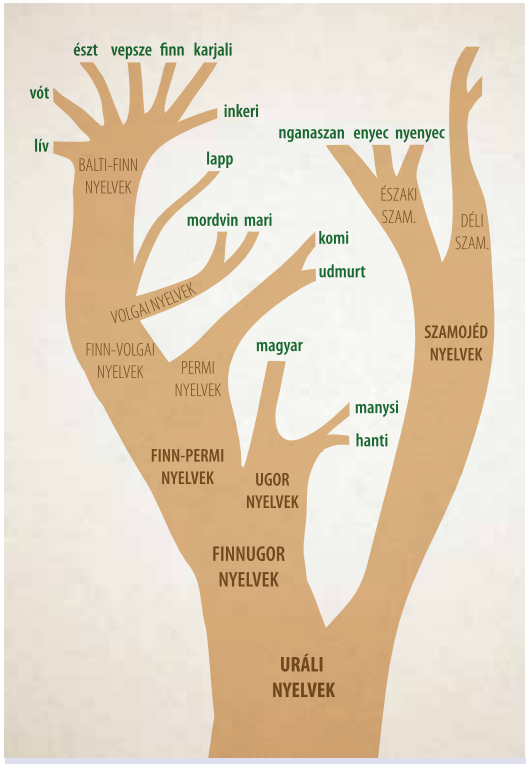

Az uráli nyelvek

? Melyek a magyar nyelv legközelebbi rokonai? A nyelvcsalád mely tagjai rendelkeznek ma saját állammal?

2 „Tíz helyen végezzük az országban a 10–11. századi temetők feltárását. Részben a klasszikus honfoglalás kori temetkezési helyeket vizsgáljuk, amelyekre a gazdagon díszített régészeti leletanyag és lócsontvázak jelenléte jellemző. Emellett feltártunk néhány, ugyanebből a korból, de átlagos temetőből származó sírt is. […] A gazdag leletanyagú honfoglaló sírok mintái az ázsiai populációkkal mutattak genetikai rokonságot. A köznépi temetőkből származó csontvázak és a mai magyar és székely népesség esetében viszont mindössze 5 százalékos ázsiai eredetű vérvonalat tudunk kimutatni, a többi pedig európai, balkáni eredetű. Tehát a klasszikus honfoglalók által behozott anyai vérvonal gyakorlatilag felhígult az itt élők genetikai állományával, és ez is alátámasztja, hogy viszonylag kevés számú honfoglaló érkezett a Kárpát-medencébe.” *(Raskó István régész, 2007)*

? Milyen leletanyagot vizsgáltak a kutatók? Hogy nevezzük azt a genetikai információt tároló örökítőanyagot, amelyet kinyertek a maradványokból? Milyen kettősséget fedeztek fel a kutatók a honfoglalás kori sírok kapcsán? Mivel magyarázza Raskó István régész a mai magyarság genetikailag alapvetően európai eredetét?

Az eredet kérdése: nyelvrokonság, kulturális közeg, genetika

A **magyar őstörténet** népünk történetének a honfoglalásig terjedő időszaka. A korszakot kutatók a magyar nép eredetét, őshazáját, vándorlását, életmódját vizsgálják. Dolgukat nehezíti, hogy a kérdéses időszakból **korlátozott számú írott forrás** áll csak rendelkezésre. Ráadásul a különböző tudományágak által megállapított eredmények gyakran ellentmondásosak.

A magyar őstörténeti kutatásban több tudomány képviselői vesznek részt. Kezdetben, a 19. század második felétől a 20. század közepéig, a **nyelvészet** és a **történettudomány** volt a meghatározó. A 20. század közepétől a **régészet** mutatott (és mutat fel napjainkban is) új eredményeket. A 21. század rohamos léptékű tudományos-technikai fejlődése nyomán új tudományág alakult ki: az **archeogenetika**, amely a múltban élt emberi közösségek genetikai vonásait vizsgálja, és azokból mutat ki történeti összefüggéseket.

Középkori krónikáink nyomán vált magyarságtudatunk alapjává a **hun–magyar rokonság**. Ezt azonban tudományos érvek **nem támasztják alá.** A latin Hungarus elnevezés (és annak különböző származékai a nyugati nyelvekben) sem a hun szóból ered, hanem feltehetően egy, a későbbiekben a Kárpát-medencében letelepedett török nyelvű sztyeppei nép, az onogurok elnevezéséből. Persze nem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy a sztyeppén vándorló magyarsághoz csatlakoztak volna egyes hun népelemek. A sztyeppei népek sajátossága, hogy a hozzájuk csatlakozó népcsoportokat és hagyományaikat beolvasztják, de az is, hogy azok éppen kiválnak belőlük, és egy másik nép történetének részeivé válnak.

A **finnugor nyelvrokonság** gondolata a 18. században született meg. Bár kezdetben a közgondolkodás mereven elutasította, a tudományos vita lezárult: biztosan állítjuk, hogy a magyar nyelv **finnugor nyelv**. Bizonyítja ezt a sok közös vonás, például a finn, a manysi és a magyar nyelv szerkezetében, nyelvtanában, szókincsében. A finnugor és a szamojéd nyelvek együtt alkotják az **uráli nyelvcsaládot**. Az ugor alapnyelvből a **magyar nyelv Kr. e. 1000 – Kr. e. 500 között alakult ki**, és vált önállóvá. A későbbiekben kapcsolatba került – többek között – török nyelvekkel, erre utal a több száz, állattenyésztéssel és földműveléssel kapcsolatos török eredetű magyar **jövevényszó**.

A rokon nyelveket beszélő népek azonban biológiai értelemben nem feltétlenül rokonai egymásnak, így a magyar nép sem közös eredetű a többi nyelvrokon néppel. A genetikai vizsgálatok során az derült ki, hogy a **honfoglalók nagyon vegyes népességet alkottak**, és bennük jelentős volt a keleti, vagyis az **ázsiai genetikai jelleg** aránya. A jelenkori magyar népességet vizsgálva azonban **domináns az európai genetikai jelleg**. A mai európai génállomány több ősi csoport keveredéséből a Kr. e. 3 évezredben alakult ki. Ezt nagymértékben már nem befolyásolták a különféle hódítások, így a honfoglaló magyarok megjelenése sem. A hódítók inkább kulturálisan írták át a térségben élő emberek identitását.

A magyar nép valószínűsíthető vándorlása a nyelvészeti kutatások és írásos források szerint

A magyar nép valószínűsíthető vándorlása a régészeti kutatások szerint

3

? Ismertesd a magyar nép vándorlását a két modell alapján! Melyek a legfontosabb különbségek?

A magyar nép vándorlása

A legkorábbi írott források, amelyek valószínűsíthetően a magyarokra vonatkoznak, a 9. századból származnak. Ezek a **muszlim** (arab és perzsa), **bizánci**, **szláv és nyugati források** a magyarokat ugor, hun, avar vagy **türk néven** említik.

A történészek a magyar nép vándorlását – annak irányát, helyszíneit, időtartamát és időpontjait – eredetileg a nyelvészeti kutatások és az írásos források alapján vázolták fel. Ezek alapján a magyarság a nyugat-szibériai őshazából, vagyis a **Dél-Urál keleti lejtőiről** a Kr. e. 1 évezred közepe táján átköltözött a **nyugati oldalra**, a **Volga** folyó vidékére, a mai Baskíria területére. A középkorban ezt a területet **Magna Hungariának**, azaz Régi (szó szerint: Nagy) Magyarországnak nevezték.

A magyarság a **sztyeppére**, vagyis a hatalmas kiterjedésű, füves-ligetes síkságra, annak a Kaukázustól az Al-Dunáig terjedő részére költözött. A sztyeppén élő, elsősorban **török eredetű népekhez hasonlóan** a magyarok is **nomád életmódot** folytattak: állataikkal termékeny legelőkre vándoroltak, sátrakban (jurta) laktak, télen folyók mellé költöztek. **Kiváló harcosok** voltak, hiszen a területeiket, állatállományukat meg kellett védeniük. Az általuk birtokolt meglehetősen nagy területet általában kényszer hatására hagyták csak el: például egy természeti csapás vagy külső támadás miatt.

Szerveződésük csupán **törzsek átmeneti szövetsége** volt, melytől egyes csoportok, törzsek elszakadhattak egy támadás következtében, más törzsek pedig csatlakozhattak is hozzájuk. Jelentős kulturális hatást gyakoroltak egymásra: mindez járhatott egyes szavak átvételével vagy akár teljes nyelvcserével is.

A nyelvészeti kutatások azt valószínűsítették, hogy a 8. században a magyar törzsek a Volga, a Kaukázus és a Don közötti területet birtokló **Kazár Birodalom fennhatósága alá**, **Levédiába** költöztek. A szálláshely elnevezése Levedi törzsfő nevéből eredhet. Mint sok más nép, a magyarok is adóztak, és katonákat adtak a birodalomnak, miközben önállóságukat megőrizték. A feltételezések szerint a magyarok életmódjában nagyobb szerepet kapott a földművelés, ezzel magyarázhatók török jövevényszavaink.

A **830-as években** a magyarok elszakadtak a Kazár Birodalomtól, és a hozzájuk csatlakozott kazár néptöredékkel, a kabarokkal **Etelközbe költöztek**.

4

„A magyar pedig a türkök egyik fajtája. […] Sátraik vannak és együtt vonulnak a sarjadó fűvel és a zöld vegetációval. […] A magyarok országa bővelkedik fákban és vizekben. Talaja nedves. Sok szántóföldjük van. A magyarok tűzimádók. […] Meg-megrohanják a szlávokat és oroszokat, és addig mennek a parton a foglyokkal, amíg a rómaiak [bizánciak] országának egyik kikötőjébe nem érnek. […] Eladják nekik a rabszolgákat, és vesznek római brokátot, gyapjúszőnyegeket és más római árukat. Szép külsejű emberek […] és szembetűnően gazdagok […]. Ruhájuk brokátból készült. Fegyvereik ezüsttel vannak kiverve és gyönggyel berakottak.” *(Ibn Ruszta arab és Gardizi perzsa történettudós munkáiból, 10. század első fele)*

? Mi jellemezte a magyarság életmódját? Hogy tettek szert hiányzó nyersanyagokra, késztermékekre?

5

Tarsolylemez a honfoglalás korából

? Minek a tárolására szolgálhattak a kizárólag férfisírokból előkerült tarsolyok, amelyek gyakran rejtettek kovaköveket is? Mely anyagból készültek az azokat fedő tarsolylemezek?

6 „Kazária fejedelme üzenetet küldött a türköknek, hogy küldjék el hozzá első vajdájukat, Levedit. […] »Azért hívattunk, hogy […] nemzeted fejedelmévé emeljünk, és engedelmeskedj a mi szavunknak és parancsunknak.« Ő pedig válaszolva […] azt mondta, hogy: »[…] van rajtam kívül egy másik vajda, akit Álmosnak neveznek, akinek fia is van, név szerint Árpád; ezek közül akár az az Álmos, akár a fia Árpád legyen inkább fejedelem, aki rendelkezésetekre áll.« […] A türkök pedig jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja, Álmos, […] így a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén, fejedelemmé tették. Ez előtt […] más fejedelmük sohasem volt, s ettől fogva mindmáig ennek a nemzetségéből lesz Turkia fejedelme." *(Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár: A birodalom kormányzásáról, 950 körül)*

? Milyen céllal hívatta magához Levedit a kazár uralkodó? Mit mutat az a kazárok és a magyarok viszonya tekintetében, hogy Levedi az ajánlatot visszautasította? Kik döntöttek végül a fejedelem személyéről?

7

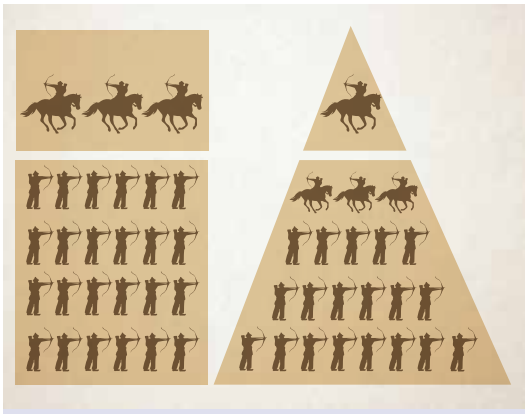

A törzsszövetség és a fejedelemség hatalmi struktúrája

? Miben más a két szerveződés? Miért mondhattak le az előkelő törzsfők önállóságukról, és vetették magukat alá egy központi akaratnak?

8 „Főnökük neve kende. Ez azonban csak névleges címe királyuknak, minthogy azt az embert, aki királyként uralkodik fölöttük, gyulának hívják. Minden magyar a gyula nevű főnökük parancsait követi háború dolgában, a védelem és más ügyekben." *(Ibn Ruszta, 10. század első fele)*

? A forrás az egyes történészek által feltételezett kettős fejedelemséget írja körül. Mi lehetett a feladatköre a forrásban megnevezett kendének és gyulának?

9 ? Mutasd be a térség hatalmi viszonyait! Mely népeket találtak a Kárpát-medencében a honfoglaló magyarok? Mutasd be a térkép alapján a honfoglalás menetét!

A 2000-es évektől kezdve újra nagy lendületet kaptak a **régészeti kutatások**. Az ezekből származó ismeretek részben alátámasztják a nyelvészeti kutatások és írásos források szerint kialakított vándorlási modellt, részben viszont **megcáfolják** azt. Eszerint a magyarok **nem éltek huzamosabb ideig a Kazár Birodalom területén**, hiszen ott nem találtak magyar jellegű leleteket. **Az új elmélet szerint** az Urál nyugati lábától a 830-as években indultak el a magyarok, és legfeljebb **néhány évtized alatt meg is érkeztek Etelközbe**, szemben a több évszázados vándorlást feltételező elképzeléssel.

Más, a Kaukázus térségében és az ahhoz északnyugati irányban kapcsolódó Kubán-vidéken zajló régészeti kutatásokat végzők szerint – ahogy azt a középkori krónikáink sugallják – a magyarságnak ebben a térségben lehetett az őshazája.

A magyar törzsszövetség Etelközben

Etelköz helyére vonatkozóan a tudományos álláspontok szintén eltérőek. Valószínűsíthetően a Dnyeper folyó és a Kárpátok közti területre érkeztek a magyar törzsek. Etelközben az addigi hét törzs laza szövetségének **fejedelmévé Álmost** (más források szerint fiát, **Árpádot**) választották, amit a monda szerint **vérszerződéssel** pecsételtek meg. Létrejött a magyar **nomádállam**.

A Kárpát-medence a honfoglalás előtt

A Kárpát-medencében a 6. században az **avarok** szerveztek birodalmat. A keletről két hullámban érkezett sztyeppei nomád nép állama a 9. század elejére a frank és a bolgár támadások következtében összeomlott. Ekkorra már nagy számban települt le **szláv** lakosság is. A 9. században ők szerveztek államokat az avarok egykori területén: a **horvátok** az Adriai-tenger partján, a **morvák** a Dunától északra található Morva folyó völgyében, egy Pribina nevű fejedelem a Dunántúlon. Mindannyian függtek a **Keleti Frank Birodalomtól**. A Kárpát-medence délkeleti részére a **Bolgár Birodalom** terjesztette ki a befolyását. Erős államhatalom azonban nem alakult ki, ez kedvezett a területet a 9. század végén megszálló honfoglaló magyaroknak.

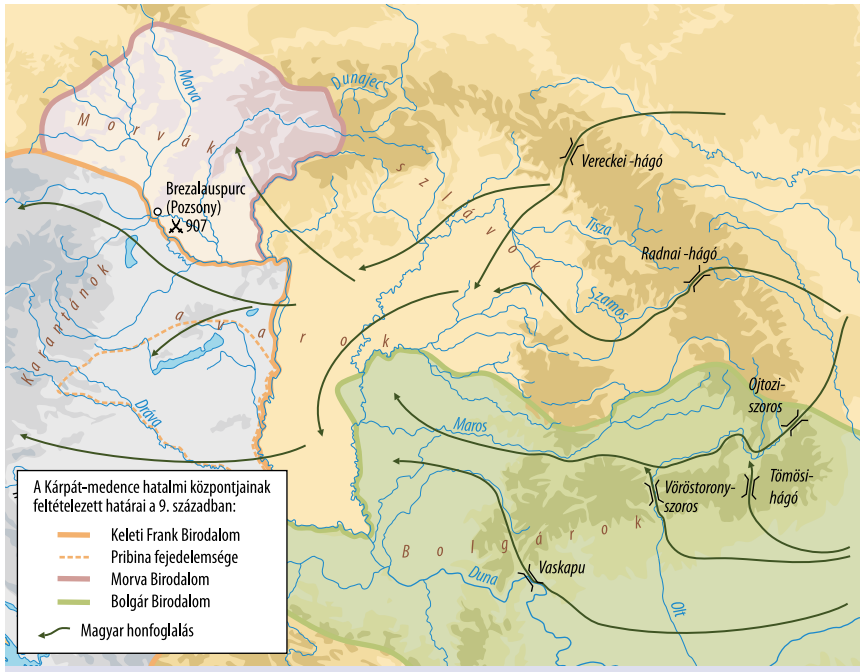

A Kárpát-medence a honfoglalás idején

A honfoglalás okai és menete

Bár a történeti hagyomány a **895**-ös esztendőre teszi a honfoglalást, biztos, hogy az eseménysor nem egy év alatt és nem egy hullámban történt meg. A Kárpát-medence térségét és hatalmi viszonyait a magyar törzsek jól ismerték, hiszen hadjárataik során már a 860-as években jártak itt. A 890-es évek elejétől a térség uralkodói **segédcsapatokként** több alkalommal **felbérelték a magyarokat**: így azok harcoltak frank szövetségben a morvák ellen, majd morva szövetségben a frankok ellen, illetve bizánci szövetségben a bolgárok ellen.

A magyarok elől menekülő bolgár cár ábrázolása egy 11–12. századi bizánci krónikában

Ez utóbbi balkáni hadjáratra válaszul a bolgárok (vagy a bizánciak) által felbérelt **besenyők lerohanták és elpusztították** a magyarok etelközi szállásait. Ez közrejátszhatott abban, hogy az éppen egy hadjáratról hazatérő magyarok a Kárpát-medencébe való költözés mellett döntöttek. A honfoglalást kezdetben talán még Álmos vezethette, a Kárpát-medencén belüli harcok azonban már **Árpád** személyéhez kötődnek. A Kárpátok északkeleti hágóin – valószínűleg elsősorban a **Vereckei-hágón** át – érkező magyar törzsek először az északkeleti területeket és a Tiszántúlt vették birtokukba. Később megszállták Erdélyt, majd a Duna–Tisza közét. Miután frank szövetségben harcoltak Itáliában, visszatértükben megszállták a frankok ellenőrzése alatt álló Dunántúlt. Később pedig megdöntötték a belháborúkban és a frank nyomás alatt meggyengült Morva Fejedelemséget. **907**-ben a keleti frank uralkodó és az egyház által támogatott német nyelvű **bajorok seregei** intéztek támadást a Dunántúl visszaszerzése érdekében. A **magyar hadak** azonban **győzedelmeskedtek** a **Pozsonynál vívott csatában**, ezzel téve vitathatatlanná a sikeres honfoglalást.

László Gyula **kettős honfoglalás elmélete** szerint a magyarok a 7., illetve a 9. század végén két hullámban érkeztek a Kárpát-medencébe. Összeolvadásukkal alakult ki a magyarság, a már itt élők alkották a köznépet, a kis létszámú honfoglalók a vezetőket.

A megtelepedés törzsi keretekben történhetett. A **törzsnevek** (Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi) számos ma is létező településnévben megjelennek. A honfoglalás után a magyar törzsek hadjáratokat indítottak Itália, Nyugat-Európa és Bizánc ellen. A **kalandozások** során a magyarokat jellemzően a nyugat-európai belháborúk résztvevői bérelték fel ellenfeleik megsemmisítésére. A magyar nomád lovasok megfutamodást színlelő taktikája kezdetben sikereket hozott, fosztogatásaik félelmet keltettek a keresztény népekben. Később az egységesülő német állam visszaverte támadásaikat.

10

„Ezért a hét fejedelmi személy […] nem tűrve tovább a hely szűkét, tanácsot tartott, hogy szülőföldjüket elhagyva olyan területet foglaljanak el, amelyet benépesíthetnek, s ehhez a fegyveres harctól sem riadtak vissza. Akkor választásuk Pannónia földjére esett, amelyről az a hír járta, hogy annak az Attila királynak a földje, akitől Álmos fejedelem, Árpád apja származott." *(Anonymus: A magyarok története, 1210 körül)*

? Mivel indokolja a honfoglalás megindulását a középkori magyar krónika? Mely örökség elfoglalását célozta a honfoglalás Anonymus szerint? Melyek azok az – Anonymus által megfogalmazott – állítások, amelyeket a történettudomány egyértelműen megcáfolt?

11

? Kiknek a szövetségében harcoltak a magyarok a bolgárok ellen? Miért voltak a magyar segédcsapatok annyira keresettek?

12

„[A magyarokat] saját szállásaikból kiűzték a vele szomszédos népek, akiket besenyőknek hívnak, mivel számban és vitézségben felülmúlták őket. […] Elmenekülvén tehát ezek erőszakossága elől, búcsút mondtak hazájuknak, s elindultak, hogy olyan vidéket és helyet keressenek, ahol lakhatnak és megtelepedhetnek. Először is a pannónok és az avarok pusztáin kóboroltak […]; ezután ismétlődő ellenséges támadásokkal törtek a karantánok [szlovének], morvák és a bolgárok határterületeire." *(Regino apát, 908)*

? Mivel indokolja a honfoglalás megindulását az idézett nyugati forrás? Melyik szerző mutatja a honfoglalást dicsőséges katonai műveletnek, Anonymus vagy Regino apát?

13

A honfoglalás ábrázolása a Képes krónikában, 14. század

? Melyik mondánk jelenete látható a miniatúrán? Hogy magyarázza a kulturális kódok különbözősége a monda szerint történteket? Mi lehet a monda valóságalapja?

FORRÁSELEMZÉS

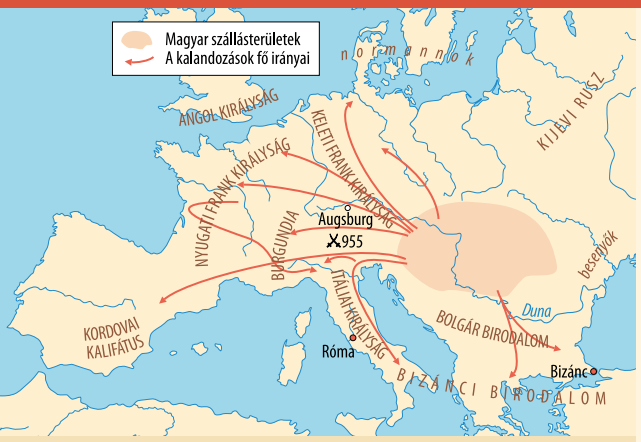

Magyar kalandozások, 9–10. század

14 Mely területekre vezettek a magyarok hadjáratokat? Milyen okai lehettek a hadjáratoknak?

15

Itáliai pénzérmék egy honfoglalás kori sírból

Hogyan tehettek szert a honfoglalás kori magyar harcosok pénzérmékre?

16 Mutasd be Bölcs Leó leírása alapján a kalandozó magyarok fegyverzetét és harci taktikáját!

17 A honfoglalók társadalmának melyik rétegei vettek részt a hadjáratokban a három történész szerint? Milyen elképzeléseket fogalmaztak meg a kalandozások társadalomtörténeti hátterével kapcsolatban? Mi volt az ideológiai háttere Molnár Erik – néhány évtized múlva egyértelműen megcáfolt – egyenlőségen alapuló pásztortársadalom-elméletének?

18 Mi jellemezte a fejedelmi hatalmat, illetve a törzsfők hatalmát a honfoglalást követően? Honnan származik az „ország" szavunk?

19 Hogyan értékeli az idézett nyelvész, a történészek és a régész a kalandozó hadjáratokat? Miért vitatható a „kalandozások" megnevezés? Miért szerencsésebb a „támadó hadjáratok" kifejezés?

A magyar kalandozások

„Fegyverzetük kard, bőrpáncél, íj és kopja, s így a harcban legtöbbjük kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak, és amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használják. Üldöztetés közben azonban inkább íjukkal szerzik meg az előnyt. […] Jobbára a távolharcban, a lesvetésekben, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban és a szétszóródó harci alakulatokban lelik kedvüket." *(Bölcs Leó bizánci császár: Taktika)*

„A honfoglaló magyarság termelőmódjához képest szokatlanul nagyszámú volt. […] A nomád pásztorkodás termelőerői nem elég fejlettek ahhoz, hogy négyzetkilométerenként 4-5 embert eltartsanak. […] A katonai kíséretek annyira megduzzadtak, hogy a főnökök nem tudták többé őket eltartani. […] A törzsfők arra kényszerültek tehát, hogy sorozatos emberrabló hadjáratok segítségével szerezzék be azt a munkaerőt, amelynek munkája kíséretük eltartásához szükséges volt." *(Molnár Erik történész, 1949)*

„A honfoglaló magyarság köznépe földet is művelő félnomád volt, a munkaidőben távollevő kalandozó harcosok pedig zömmel a középrétegből kerültek ki." *(Györffy György történész, 1984)*

„Szűk körű főnöki réteg jött létre, amely a kalandozó hadjáratokban további meggazdagodásának elsőrendű forrását látta. Ebbeli törekvése a társadalom zömét alkotó szabadok ellen irányult, akiknek rovására kívánt kivételezett helyzetbe kerülni. […] A rendszeres hadi események révén az egyes főnökök körül egyre határozottabb körvonalakkal alakult ki olyan katonai kíséret, amely háborús időkben külső, békés időkben belső elnyomó funkciók ellátására volt alkalmas." *(Kristó Gyula történész, 1986)*

„A megszállt területeken nem sokkal a szállások elfoglalása után törzsfői centrumok alakultak. […] A törzsfők 9–10. századi elnevezéséből, az úrból származott hatalmi körzetük [...] neve is, az urusság – uraság – ország szó. […] A letelepedés fellazította a törzskapcsolatokat, valamennyi törzsi központ megkezdte a megtelepült élettel (s az elkövetkező kalandozásokkal) kapcsolatos teendői szervezését. […] A törzsfők a maguk szállásterületén […] korlátlan úrként viselkedtek, függetlenedtek a központtól, a fejedelmi törzstől vagy inkább a fejedelemtől. […] E magatartás azonban nemcsak a fejedelmi törzs eljelentéktelenítésére volt alkalmas, hanem a törzsszövetségen belüli egyensúly fenntartására is." *(Mezey Barna jogtörténész, 2003)*

„A kalandozik [szó] […] jelentéstartalma negatív ('bolyong, csavarog' stb.). Emiatt ennek a terminusnak az új hazát alapító és építő, az ország jövője szempontjából sorsdöntő hadivállalkozásokat megvalósító honfoglaló magyarokra való alkalmazása igazságtalan és bántó megjelölés. […] A kalandozások helyett a hadakozás kifejezés […] bevezetését javasolom." *(Király Péter nyelvész, 2000)*

„A 10. századi hadjáratok sora az európai magyar történelem egyik katonai csúcsteljesítménye. […] Természetesen a más népek kisközösségeinek legyilkolása, településeiknek, templomaiknak felégetése kapcsán érzett büszkeség biztosan nem vallana egészséges nemzeti tudatra. […] Mindent a korszellem alapján szükséges megítélni, ebből a szempontból pedig a 10. századi magyar hadsereg semmivel sem volt civilizálatlanabb az arab, viking vagy éppen frank harcosoknál." *(Gáll Erwin régész, 2019)*

NEMZETI EMLÉKEZET

20

A honfoglaló magyarok hitvilága

„A sámánisztikus világkép alkothatta a pogány magyarság világfelfogásának gerincét. […] A honfoglaló magyaroknak voltak sámánjaik, s ezek legalább egy csoportjának magyar neve a táltos volt. […] A sámán kozmikus világképében a világ háromosztatú: ég-föld-alvilág hármasságára tagolódik, amelyet a világfa/életfa köt össze. A magyar folklórban megjelenő égig érő fa […] és a kacsalábon forgó vár mesemotívuma, illetve az alsó világ: a kígyók, békák országának ábrázolásai mind a sámánkori világkép nyomait őrzik. […] A sámánok a közösség számára közvetítettek a szellemek és a közösség tagjai között, szükség esetén a szellemeket pozitívan befolyásolva a közösség tagjai irányába, esetleg kiengesztelve őket, ha a közösség tagjai vétettek ellenük. […] A sámán-/táltosdob fontos szerepet töltött be ezen szakrális kommunikáció során, különös erővel bírt, segítségével a sámán/táltos emberfeletti cselekedeteket tudott véghezvinni: […] gyógyításkor a dob hangja és a sámán éneke együttesen váltotta ki a segítőszellemek jóindulatát, vagy a varázsdobra ülve hagyta el a sámán a földet, […] a világfa szintjei, szférái között mozogva, a dob tehát a táltos hátasállatát, a „táltoslovát” jelképezte. […] A régi magyarok hittek a totemőstől való származásban […]. [Erre] utalnak a származásmítoszok: a turul- és csodaszarvasmondák. […] A honfoglalás után, a kereszténység felvételével a pogány magyarság hitvilága fokozatosan visszaszorult […]. Az egykori világkép […] alkotóelemei azután tovább éltek a népi kultúrában és számos esetben napjainkig megőrződtek.” (Sitkei Dóra: A honfoglaló magyarok hitvilága és a magyar nyelv, 2017)

Életfa-ábrázolás egy honfoglalás kori hajfonatkorongon

? Mi jellemezte a sámánisztikus világképet? Mi volt a sámán szerepe? Mire vezethető vissza a mesékben szereplő égig érő fa vagy a táltos ló? Kik viselték a hajfonatkorongokat? Milyen mágikus erőt tulajdoníthatott a tárgynak az életfát megjelenítő korong viselője? Történeti források híján hogyan rekonstruálható a honfoglaló magyarok hitvilága?

21

A székely–magyar rovásírás

A székelyek eredete máig nem tisztázott. Egyesek szerint a hunok, mások szerint valamelyik török népcsoport (avarok, bolgárok) leszármazottai. Talán őseik még a honfoglalás előtt csatlakoztak a magyar törzsekhez, s jóval Erdélybe telepítésük előtt elmagyarosodtak. Más nézet szerint a székelyek a Dunántúlon éltek már a honfoglalás korában, a magyarok szervezték őket katonai egységgé és telepítették át őket a keleti határ védelmére.

A nikolsburgi ábécé, a székely–magyar rovásírás jelkészletének első ismert lejegyzése 1483-ból

? Milyen típusú írás a székely–magyar rovásírás? Sorolj fel olyan írásokat, amelyek – a székely rovásíráshoz hasonlóan – jobbról balra olvasandók! Elegendő-e az írás irányának egyezősége az írások rokonságának bizonyításához? A székely–magyar rovásírás eredete máig tisztázatlan. Nézz utána a különböző magyarázatoknak! Melyik írás szorította ki a középkor évszázadaiban folyamatosan a magyar rovásírást? Miért megosztó manapság az, hogy egyes települések rovásírásos helységnévtáblát állítanak fel határukon?

ÖSSZEGZÉS

A magyar őstörténet-kutatást nehezíti az írott források nagymértékű hiánya. A különböző tudományágak eredményei gyakran egymásnak ellentmondanak. A Kr. e. 1. évezred első felében kialakult magyar nyelv az uráli nyelvcsaládba tartozik, azon belül finnugor eredetű. A jelenkori magyar népességben domináns az európai, de a vegyes népességet alkotó honfoglalókban még jelentős volt az ázsiai genetikai jelleg. A történészek a magyar nép vándorlását eredetileg a nyelvészeti kutatások és az írásos források alapján vázolták fel, ezeket az ismereteket azonban a közelmúltban lezajlott régészeti kutatások részben megcáfolták. A magyar törzsszövetség vezetői valószínűsíthetően egy besenyő támadás okán dönthettek a Kárpát-medencébe költözés mellett. A honfoglalást a győztes pozsonyi csata zárta le.

17. Az államalapítás

1 „[Géza] igencsak kegyetlen volt, és sokakat ölt meg hirtelen felindulásból. Mikor kereszténnyé lett, indulatosan lépett fel tusakodó alattvalóival szemben e hit megerősítéséért, és a régi bűnt az Isten iránti buzgalomtól felbuzdulva elsöpörte. Ez a mindenható Istennek, de [más] istenségek különféle hiú képzetének is áldozott, s midőn főpapjától szemrehányást kapott ezért, magáról azt állította: elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy ezt megtehesse. Felesége […] mértéktelenül ivott, és katona módjára ülve meg a lovat, egy embert hirtelen haragjának túlzott hevességében megölt. Jobban tenné e beszennyezett kéz, ha orsót forgatna, s őrjöngő lelkét türelemmel megfékezné.” *(Thietmar merseburgi püspök krónikája, 11. század eleje)*

? Milyennek ábrázolja a krónika Géza, illetve Sarolt személyiségét? Miként tekinthetett Géza a kereszténységre? Megfelelt-e Sarolt az általa feltehetőleg felvett keleti kereszténység nőideáljának?

2 „Akkoriban volt Marosvárt egy Ajtony nevű nagyon hatalmas fejedelem, aki Bodony [Vidin] városában a görögök szertartása szerint keresztelkedett meg. Ez felette fitogtatta erejét és hatalmát. Továbbá hét felesége volt […]. István királynak pedig nem adta meg a tiszteletet semmiben. […] Még a királynak a Maroson leúsztatott sója fölött is hatalmat bitorolt, a folyó révhelyein egészen a Tiszáig vámosokat és őröket tartott, és mindent megvámoltatott. […] [A király] így szólt főembereihez: »Készüljetek hadra ellenségem, Ajtony ellen, és foglaljuk el országát.« […] Késedelem nélkül harcba szálltak hát […]. Ajtony serege, mely a síkságon táborozott, hátat fordítva futásnak eredt. Ajtonyt pedig Csanád serege a csata helyszínén megölte. […] Csanádot pedig […] a király […] megtette a királyi ház és Ajtony házának intézőjévé. […] »Azért, mert kipusztítottad belőle ellenségemet, te légy ennek a tartománynak ispánja, és a magad nevéről kereszteld el: nevezzék minden nemzedékig Csanád tartománynak.«” *(Szent Gellért püspök legendája, 14. század vége)*

? Melyik hatalommal állt szövetségben Ajtony? Mi bizonyítja, hogy Ajtony nem volt tökéletes a keresztény hit gyakorlásában? Melyek voltak István király hatalmi céljai Ajtony legyőzésével? Hogy nevezzük a tartományként említett közigazgatási egységet?

3 ? Kikkel kellett megküzdeni Istvánnak a teljes hatalomért? Milyen módszereket alkalmazott velük szemben?

Géza és István államszervező tevékenysége

A 10. század nagy részében a fejedelmek nem tudták hatalmukat a magyarság egésze felett érvényesíteni. A 970 körül trónra lépő Géza azonban kemény kézzel törte le az uralmát el nem ismerő törzs- és nemzetségfőket. Feleségül vette egyik riválisa, az erdélyi törzsfő, a gyula vezéri tisztségét viselő Zombor Gyula lányát, **Saroltot**. A magyarok már vándorlásuk során találkoztak a három nagy egyistenhívő vallással, így a **kereszténységgel** is. A honfoglalás során meghódított népesség, illetve a kalandozások során elhurcolt foglyok nagy része is keresztény volt. A magyarok azonban még saját természeti vallásukat követték, de politikai okokból a 10. század közepétől a keresztény hit felé fordultak. Az **erdélyi gyula** Bizáncban felvette a kereszténységet, és területére **görög térítő püspököt** hozott.

Az újból megerősödő Bizánci Birodalom uralma alá vonta a magyarsággal szomszédos Bolgár Birodalmat, a 962-ben létrejött Német-római Birodalommal jó viszonyt alakított ki. A **külpolitikai helyzet megváltozását** Árpád dédunokája, **Géza fejedelem** ismerte fel.

973 húsvétján I. (Nagy) Ottó német-római császár **Quedlinburgban** birodalmi gyűlést tartott. Géza fejedelem követeket küldött a találkozóra, lezárta a kalandozásokat. **Hittérítőket** (például Sankt Gallen-i Bruno) kért a császártól. Bár ekkor a keleti és a nyugati kereszténység hivatalosan még nem vált szét, Géza fejedelem döntése **a Rómához való csatlakozást** és a pápa egyházfőségének elfogadását jelentette. Géza maga is megkeresztelkedett családjával együtt, de ősi vallását is gyakorolta. Fiának, **Vajknak**, aki a keresztségben az **István** nevet kapta, már gondoskodott a keresztény neveltetéséről és politikai célú házasságáról is Gizella bajor hercegnővel. Gizella kíséretében német lovagok és újabb papok érkeztek Magyarországra.

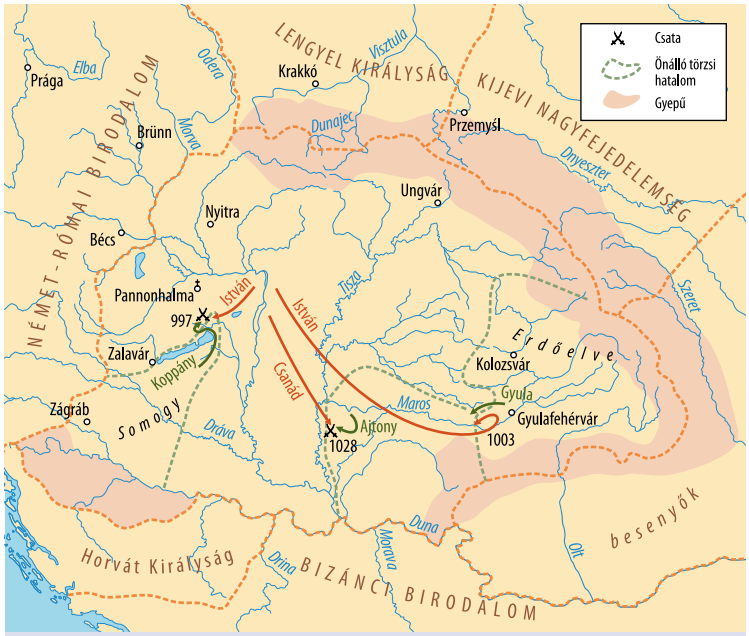

István országegyesítő harcai

Géza utódjául fiát, Istvánt jelölte. A 997-ben **fejedelemmé választott** Istvánnal szemben azonban fellázadt a főhatalmat magának követelő távoli rokona, a somogyi részeket birtokló **Koppány**. István német lovagok segítségével legyőzte. A csatában elesett Koppány felnégyeltetett testét elrettentésül négy vár kapujára tűzték ki. Koppány birtokait István szétosztotta támogatói és az egyház között. Uralkodása alatt István később még két alkalommal került szembe ellene szegülő urakkal. Anyai nagybátyját, az erdélyi (Zombor fia) Prokuj Gyulát elfogatta, Ajtonyt, a Temes és Maros vidék urát pedig harcban győzte le.

Az eredetileg miseruhának készült koronázási palást, rajta István király korabeli ábrázolása

A hatalmát Koppány legyőzésével megszilárdító István a pápához fordult. **II. Szilveszter pápa** – feltehetően III. Ottó császárral egyetértésben – koronát küldött, mellyel Istvánt **1000-ben** (vagy 1001-ben) Esztergomban királlyá **koronázták**. Az államalapítással Magyarország **keresztény királysággá vált**.

A Szent Korona

A Szent Koronáról máig **éles viták** dúlnak. A legelterjedtebb nézet szerint a Szent Koronát a 12. század végén két részből állították össze, Istvánt tehát nem ezzel koronázták meg. Az bizonyos, hogy ezután a koronázás érvényességét **három feltétel** egyidejű teljesüléséhez kötötték: a szertartást az esztergomi érseknek kellett elvégeznie a székesfehérvári bazilikában a Szent István uralkodói fejékének tartott Szent Koronával. Ha a három szabály közül akár egy nem teljesült, az az egész eljárást érvénytelenítette. A 14. századtól a korona a király személyétől kezdett elválni és attól függetlenül kifejezni magát a királyi hatalmat. A 16. századra kialakuló **Szent Korona-tan** szerint a Szent Korona Magyarország folyamatos államhatalmának jelképe, a Szent Koronáé az ország területe, tagjai az uralkodó és az azonos jogokkal rendelkező nemesek (később ez utóbbit kiterjesztették a teljes nemzetre). Jelenleg Magyarország Alaptörvénye szerint a Szent Korona Magyarország alkotmányos önazonosságának és önálló államiságának közjogi jelképe.

4

A III. Ottó német-római császár által Istvánnak adományozott lándzsa képe az István által veretett ezüstdénáron

? Mi lehetett a császár szándéka azzal, hogy hatalmi jelvényt adományozott Istvánnak? Mi lehetett István célja azzal, hogy nem sokkal a koronázása után ezüstdénárt adott ki, annak ellenére, hogy ennek a pénzgazdálkodás fejletlensége miatt gazdasági indoka nem volt?

5

? Mi tette alkalmassá az – eredetileg az uralkodópár által a székesfehérvári bazilikának adományozott – díszöltözetet arra, hogy a 12. század végén koronázási palásttá alakítsák át? Azonosítsd a képen látható uralkodói jelvényeket!

? Hasonlítsd össze a palást István-ábrázolásán látható koronát a Szent Koronával! **6**

7

A magyar Szent Korona

„Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.” *(Magyarország Alaptörvénye – Nemzeti hitvallás)*

? Miként tekint az Alaptörvény a Szent Koronára? Miért válthatott ki vitákat a Szent Korona szerepének ez a megfogalmazása?

8 „Hozzájárultunk tehát az egész szenátus [azon] kéréséhez, hogy mindenki szabadon rendelkezzék mind a saját [öröklött] vagyona, mind a királytól nyert adományok felett, míg él – kivéve, ami a püspökséghez és ispánsághoz tartozik –, és halála után fiai hasonló tulajdonjoggal örököljenek." *(István király második törvénykönyve, 1030–1038)*

? Mennyiben vonatkoztak más szabályok a püspökök és az ispánok, illetve a magánföldesurak földjenek örökítésére?

9 ? Milyen sorrendben szerveződhettek meg a királyi vármegyék? Mely területen szerveződtek meg legkorábban? Körülbelül hány megyét szervezhetett meg István király uralkodása alatt?

10 „Ha valaki az ispánok közül a király részét elsikkasztja, adja vissza a csalást, és annak kétszeresével adjon elégtételt."
„Ha valaki a vitézek közül az ő ispánja által igazságosan hozott ítéletet megvetve, a királyhoz fellebbez, azért, hogy ispánját igazságtalannak tüntesse fel, tíz aranypensát fizessen az ő ispánjának." *(István király első törvénykönyve, 1001 körül)*

? Az ispánok mely feladatköreiről tanúskodnak – közvetve – az idézett törvények?

11 „A tanács állít királyokat, dönt el királyi sorsokat, védelmezi a hazát, csendesíti a csatát, győzelmeket ő arat, kerget támadó hadat, behívja a barátokat, városokat ő rakat, és ő ront le ellenséges várakat." *(Intelmek Szent Imre herceghez, 1010 körül)*

? Kik alkották a királyi tanácsot? Milyen szerepet tulajdonított István a főembereknek?

12

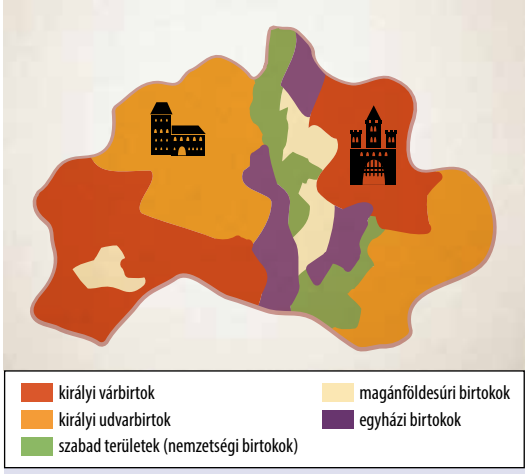

A vármegyét alkotó birtokok

? Mely elv alapján szerveződtek a vármegyék? Milyen tulajdonú földek alkották a vármegyét? A földeknek mekkora hányada volt a király kezében? Kik éltek a királyi várbirtokokon? Mi volt a funkciója a királyi udvarbirtokoknak? Kik éltek itt?

A földbirtokrendszer és a vármegyeszervezet

Az István által meghonosított új rend egyik alapjává a **birtokadományok** rendszere vált. Az uralkodó a neki tett szolgálatokat birtokok adományozásával jutalmazta. Így kaptak birtokokat a Koppányt legyőző német lovagok, de a püspökségek, apátságok is királyi földadományokon jöttek létre. A földbirtokok nagy többsége ennek ellenére továbbra is a király tulajdonában maradt.

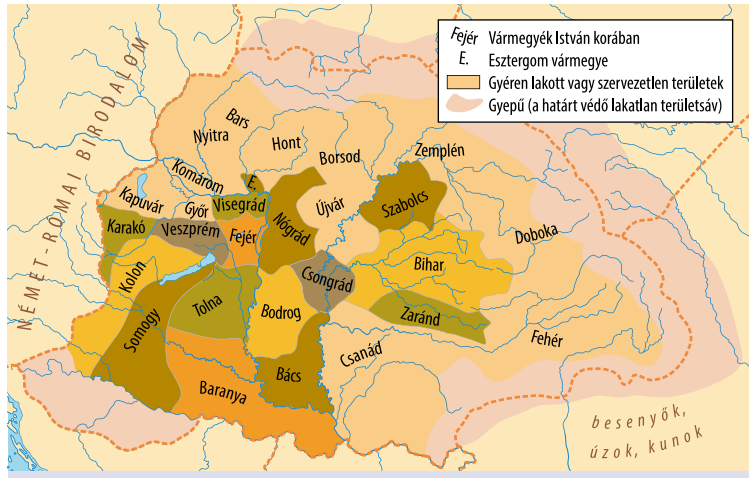

A királyi vármegyék István király korában

A királyi birtokok igazgatására létrehozta a **várispánságokat**: egy-egy várhoz – nem összefüggő területet alkotó – királyi birtokokat kapcsolt. A várispánságok vezetői a **várispánok** voltak. A királyi várbirtokokon éltek a szolgaállapotú **várnépek**. A javarészt önálló birtokkal rendelkező **vitézek** a királynál szolgálatot vállaló fegyveresek voltak. A várak többségükben fa- és földvárak voltak, kővár feltehetően Esztergomban, Veszprémben és Székesfehérvárott épülhetett a korszakban.

A fontosabb várakat a területi alapon megszervezett királyi **vármegyék** központjaivá tette. A vármegye tehát összefüggő földterület, melybe a határvonalán belül fekvő minden föld beletartozott, függetlenül attól, hogy a király, valamely magánföldesúr vagy az egyház tulajdonában volt, és joghatósága mindezekre kiterjedt. A vármegyék vezetői az **ispánok** voltak, akik igazgatási, adószedési, bíráskodási, hadvezetési feladatokat láttak el. A vármegye jövedelmének egyharmada őket illette, a többi a királyt. Az **első vármegyék** a már korábban is az Árpádok uralma alatt álló **dunántúli** térségben jöttek létre, később azok, amelyeknek területét István ellenfelei legyőzésével szerezte meg. István tehát megszüntette a nemzetségi földbirtoklást és egyben berendezkedést. Helyette **területi alapú igazgatást** vezetett be.

A folyton úton levő királynak és kíséretének ellátását szolgálták a szerte az országban megtalálható **királyi udvarházak**. Ezek vezetője a **nádorispán** volt. (A tisztség politikai súlya a későbbiekben megnőtt: a király helyettesévé vált.) Istvánt az uralkodásban az ispánokat és a főpapokat tömörítő **királyi tanács** segítette. István király az addig érvényben lévő szokásjogot írott **törvényekkel** módosította és egészítette ki. Törvényei megteremtették és védték a magántulajdont, tiltották az erőszakot, a pogány szokásokat. Számos rendelkezés született a keresztény hit terjesztése és védelme érdekében.

Az egyházszervezés

István pápai jóváhagyással jogot nyert az ország egyházszervezetének kialakítására. István **püspökségeket alapított**: a legelső a veszprémi volt, feltehetően ezt követte a győri, esztergomi, erdélyi, pécsi, kalocsai, egri és csanádi egyházmegye. **Esztergom érseki** rangot kapott, ez biztosította a magyar egyház önállóságát. (Ezzel szemben például Csehország vagy a skandináv államok püspökségei hosszú ideig német főhatóság alá tartoztak.) Az uralkodó halálakor valószínűleg nyolc püspökség létezett az országban, a váci és a bihari alapításával rövidesen tízre emelkedett a számuk.

István király több **monostort** is alapított. Közülük a legtekintélyesebb, a pannonhalmi Szent Márton-apátság létrehozását még Géza fejedelem kezdeményezte.

István egyházszervező munkájában eleinte a külföldről érkező egyháziakra, döntően a bencés szerzetesekre támaszkodott. Közöttük kiemelkedő szerepet játszott a Velencéből származó **Gellért**, aki – legendája szerint – Imre herceg nevelője, később csanádi püspök lett.

István uralkodásának második felében a királyi központ Esztergomból **Fehérvárra** került. Ebben szerepet játszott, hogy az 1018-ban megnyitott jeruzsálemi zarándokút elkerülte az érseki várost. Bár Fehérvár nem lett püspöki központ, az itt alapított papi testület (társaskáptalan) különleges jogokat kapott. A város jelentőségét növelte, hogy az István által építtetett bazilika lett a királyok **koronázási** és a 12. századtól **temetkezési helye**. A káptalanok a későbbi korokban a püspökök munkáját segítették, iskolákat tartottak fenn, **hiteleshelyekként** az oklevélkiadásban működtek közre.

Az **egyház anyagi alapját** a királyi földbirtokadományok biztosították. Törvény írta elő a falusi templomok építését, a **tized**, vagyis a szabadok által megtermelt termény tizedrészének beszolgáltatását a püspökségeknek, a keresztény szokások (például a vasárnapi munkavégzés tilalma, vasárnapi templomba járás, böjtölés, halál előtti gyónás) megtartását.

Az utódlás

István tudatosan készítette fel az uralkodásra egyetlen, felnőttkort megért fiát, **Imre** herceget. Fiának szóló műve az Intelmek, melyben az állam kormányzására adott tanácsokat és útmutatást örökösének szánt fiának. Imre 1031-ben vadászbalesetben bekövetkezett halála nehéz döntés elé állította őt. Utódának unokaöccsét, a Velencében nevelkedett **Orseolo Pétert** jelölte. Unokatestvérét **Vazult** viszont, miután ezt a döntését nem fogadta el, **megvakíttatta**, fiait száműzetésbe kényszerítette. István király 1038 augusztusában halt meg, a trónon Péter követte.

A szentté avatások

Államalapító királyunkat I. László uralkodása idején, **1083.** augusztus 20-án **szentté** avatták. Az akkori szokásoknak megfelelően holttestét kivették a sírból és oltárra helyezték. Ezzel az egyházi megerősítéssel példaképként állították utódai elé. Ugyanebben az évben avatták szentté az István király halála után kirobbant pogánylázadásban mártírhalált szenvedett Gellért püspököt, valamint Imre herceget is.

13

„[A pápa] keresztet küldetett a királynak [Istvánnak], mintegy az apostolság jeleként, így szólván: »Én apostoli vagyok, ő viszont méltán Krisztus apostola, ha Krisztus annyi népet térített meg általa. Ezért rendelkezésére bízzuk, miként az isteni kegyelem őt oktatja, az egyházaknak s népeiknek mindkét törvény alapján történő igazgatását.«" *(Szent István király legendája Hartvik püspöktől, 12. század eleje)*

? Mely jogokat ruházott II. Szilveszter pápa Istvánra az apostoli kereszt adományozásával? Mit jelenthet a forrásban idézett „mindkét törvény"?

14

Magyarország egyházmegyéi a 11. században

? Mi magyarázza, hogy az egyes területeken a vármegyék és az egyházmegyék létrehozása párhuzamosan zajlott? Milyen különleges joga volt az esztergomi érseknek?

15

„István királynak bevett szokása volt, hogy az általa alapított valamennyi egyházat évente legkevesebb három alkalommal felkereste. És midőn ezen egyházakhoz érkezett, először az összes oltárt bejárta, és könyörgéseit egyesével előadta. Végül kimenvén az egész egyházat körbejárta, a falak és a tetők repedéseit vagy hasadékait fürkésző szemmel és akadékoskodóan szemügyre vette, és legott gondoskodott a javításról, s addig nem távozott a városból vagy a faluból, amíg meg nem győződött a helyreállításról." *(14. századi krónikakompozíció)*

? Fogalmazd meg, miről tudósít a forrás! István király mely jellemvonásaira következtetsz a forrás alapján?

16

„Béke veled, [Géza,] Krisztus választottja, […]. Nem néked adatott meg véghezvinni, amit eszedben forgatsz, mert kezedet emberi vér szennyezi be. Tőled származik a születendő fiú, kire az Úr mindezek elrendezését az isteni gondviselés terveinek megfelelően rábízza." *(Szent István király Nagy legendája, 11. század)*

? A 10. század második harmadától Észak- és Közép-Európa népeinek nomád államai hasonló átalakuláson mentek keresztül. Sorold fel ezen átalakulás jellemző állomásait a magyar példa alapján! Rendszerint hány nemzedék alatt ment végbe az átalakulás?

Szent István király törvényei

„Mivel minden nép saját törvényei szerint él, ezért mi is, Isten akaratából országunkat igazgatván, a régi és új császárok példáját követve, törvényhozó elmélkedéssel meghatároztuk népünk számára: miképpen éljen tisztességes és békés életet. Hogy amiként isteni törvényekkel gazdagabbá lett, ugyanúgy világiakkal is legyen ellátva, hogy amennyire ama isteni törvények által a jók gyarapodnak, ugyanúgy bűnhődjenek a gonoszok emezek által."

17 Mivel indokolja István király törvényhozó tevékenységét? Kikre utal, amikor a jogalkotásban „a régi és új császárok példájának" követését említi? (Mely jogrendek szolgáltak példaként a törvényhozó tevékenysége során?)

„Ha valaki haragra gyulladva, vagy dölyfösségtől kevélyen szándékos gyilkosságot követ el, […] száztíz aranypensát fog fizetni. Ebből ötvenet a király kincstárába kell vinni, ötvenet adjanak a rokonoknak, tízet pedig a bíráknak és közbenjáróknak ajándékozzanak. A gyilkos ezen felül az egyházi törvények rendelkezése szerint vezekeljen. […] Ha pedig valaki véletlenül öl meg bárkit is, tizenkét aranypensát fizessen, és ahogy az egyházi törvények parancsolják, vezekeljen. […] Ha valakinek a szolgája másnak a szolgáit megöli, a [gyilkos] szolgát adják a [megölt] szolga helyébe, vagy váltsa meg [ura], és [a gyilkos] vezekeljen, ahogy mondottuk. […] Ha pedig szabad [ember] öli meg valakinek a szolgáját, az értékét térítse meg, és az egyházi törvények szerint vezekeljen. Ha valaki az ispánok közül […] felesége meggyilkolásával mocskolja be magát, a királyi tanács határozata szerint ötven tinóval [fiatal bika] egyezzék meg az asszony rokonaival, és vezekeljen az egyházi törvények parancsai szerint. Ha pedig valamelyik vitéz vagy gazdagabb ember esik ugyanazon bűnbe, […] fizessen a rokonoknak tíz tinót, és vezekeljen […]. Ha pedig a népből való ember követi el ugyanezt a bűnt, öt tinóval egyezzék meg a rokonokkal, és vessék alá az említett böjtöknek."

18 Mitől függött a gyilkosság bűntettének elbírálása? Létezett-e a törvény előtti egyenlőség István király Magyarországán? Fogalmazd meg, mit jelent a törvény előtti egyenlőség elve! Mit kívántak megakadályozni azzal, hogy a megölt rokonai vérdíjat kaptak? Mire utal az, hogy a vérdíjat tinóban szabták meg? A törvényrészletek tanúsága szerint létezett a világi bíráskodás mellett egy másik bíráskodás is: mi volt ez, és mely ügyekben hárult erre az intézkedés joga? Nevezd meg a forrás alapján azokat a hatóságokat / hatósági személyeket, akiknek szerepük volt az igazságszolgáltatásban! Vázold fel a magyar társadalom rétegeit, vagyoni és jogi helyzetüket a törvényrészletek alapján!

19 Mi volt a társadalmi rétegek között a legfontosabb választóvonal? Nevezd meg a törvényekben szereplő négy társadalmi csoportot! Volt-e átjárás a társadalmi rétegek között? Támaszd alá két példával!

„Ha valamely szabad ember a rabszolganő urának tudtával másnak a rabszolganőjét választja feleségül, elveszítvén saját szabadságának élvezését, örökös rabszolgaságra vettessék. […] Ha valaki könyörületességtől vezéreltetve, saját rabszolgáit vagy szolgálóleányait tanúbizonyság mellett szabadsággal ajándékozza meg, úgy határoztunk, hogy halála után azokat, irigységtől vezéreltetve, senki szolgaságba visszavetni ne merészelje."

20 Melyik elv érvényesülését engedte meg ez esetben a törvény?

„Ha valaki karddal embert öl, ugyanazon karddal öljék meg őt. […] Ha pedig valaki kirántott karddal másvalakit megcsonkít, akár a szemén, akár a lábán, akár a kezén, testének hasonló sérelmét szenvedje."

21 A tulajdonlás mely formájának elterjedését segítette elő ez a törvényrészlet? Hogyan járult ez hozzá a magyar társadalom átalakulásához?

„Királyi hatalmunknál fogva elhatároztuk, hogy mindenkinek álljon szabadságában vagyonát felosztani, feleségének, fiainak és leányainak és rokonainak vagy az egyháznak adományozni, és ezt halála után se merje senki érvénytelenné tenni."

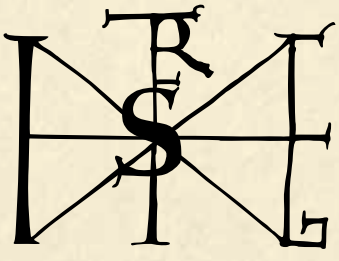

István király kézjegye

„Ha valamely pap vagy ispán, avagy más hívő személy valakit vasárnap ökrökkel lát dolgozni, vegyék el tőle az ökröt, és adják a várnépeknek elfogyasztásra. […] A papok pedig és az ispánok hagyják meg az összes falusi bíróknak, hogy ezek parancsára vasárnap mindenki menjen a templomba, öregek és fiatalok, férfiak és nők, kivéve azokat, akik a tüzet őrzik. Ha pedig valaki amazok hanyagsága folytán nem tűzőrzés végett marad otthon, az ilyet verjék meg, és nyírják le. […] Ha valaki hús evésével megsérti a […] négy böjti időszakot, akkor egy héten át bezárva böjtöljön. Ha valaki pénteken, amelyet az egész kereszténység megtart, húst eszik, egy héten át sötétbe zárva böjtöljön. […] Ha valaki oly megkeményedett szívű – ami távol legyen minden kereszténytől –, hogy bűneit jó tanács ellenére sem akarná a papnak meggyónni, az ilyen minden egyházi szertartás és könyörgések nélkül feküdjön, mint a hitetlen. […]

22 A középkori királyok aláírása gyakran nevük betűiből kombinált rajzolt kézjegy volt. Vajon miért? Mely betűket tudod azonosítani?

Azok, akik az istentisztelet hallgatására a templomba menvén, ott a misék szertartása alatt egymás közt mormognak és másokat zavarnak, haszontalan történeteket mesélgetve és nem figyelve a szent olvasmányokra és a lelki táplálékokra, ha idősebbek, dorgálják meg őket, és gyalázattal űzzék ki a templomból, ha pedig fiatalabbak és közrendűek, e nagy vakmerőségükért a templom előcsarnokában mindenki szeme láttára kötözzék meg, s ostorozással és hajuk lenyírásával fenyítsék meg őket."

„Ha valaki özvegyen marad hátra fiaival és leányaival, és ígéretet tesz, hogy őket felneveli és velük marad, amíg csak él, legyen meg neki az a tőlünk nyert joga, hogy ezt megtehesse, és senki ne kényszerítse őt újabb házasságba. […] Ha valaki a vitézek közül szemérmetlenségtől bemocskolva, valamely leányt szüleinek engedélye nélkül feleségül elrabol, elrendeltük, hogy a leányt adja vissza szüleinek, még akkor is, ha valami erőszakot követett el rajta, és a rabló tíz tinót fizessen a rablásért, még ha később ki is békül a leány szüleivel."

„Ha valakinek az Isten tízet adott egy évben, a tizedik részt adja Istennek, és ha valaki tizedét elrejti, kilenc részt fizessen."

23 ? Mely keresztény szokások megtartását tette kötelezővé István király? Milyen büntetési tételeket szabott az előírások megszegőire? Nézz utána, melyik a négy böjti időszak! Miért lehetett gyakori, hogy a misén résztvevők nem figyeltek a szertartásra? Mennyiben, és miért kaptak szigorúbb büntetést ezért a fiatalok, mint az idősebbek?

24 ? Melyik az a két pogány szokás, amelyet elítél és megtilt a két törvényrészlet? Ki kényszerülhetett arra, hogy feleséget raboljon magának? Mi volt a megfelelő menete a menyasszonyszerzésnek? (Segítségül: a „vő" szó a vevőből, a „vőlegény" a vevőlegény szóból ered, a lányok régen eladó sorba kerültek.)

25 ? Fogalmazd meg a törvény segítségével, mi a tized! Mi biztosította még az egyház anyagi alapját?

NEMZETI EMLÉKEZET — *A Szent Jobb*

26

A ránk maradt források alapján feltételezhető, hogy amikor Istvánt szentté avatták 1083-ban, hiányzott a testéről jobb karja, amelyet valószínűleg az 1061-es pogánylázadás idején vittek Bihar vármegyébe. Amikor ezt I. László király megtudta, elrendelte, hogy az őrzési helyen monostort építsenek, amely a Szent Jobb nevet kapta. Az Árpád-korban a monostor fontos zarándokhellyé és hiteleshellyé vált, az itt pereskedő felek az ereklyére tettek esküt. A 15. század első felében a Szent Jobb Székesfehérvárra került, majd a török hódítás idején eltűnt, és csak a 16. század végén Raguzában (ma a horvátországi Dubrovnik) bukkant fel. Innen szerezte vissza Mária Terézia a 18. század végén. Ezután a budai vár kápolnájában őrizték a Szent Jobbot. A 19. század közepére kialakult augusztus 20-i körülhordozása is egy ereklyetartóban. 1938/39-ben, István király halálának 900. évfordulójához kapcsolódóan, az ún. aranyvonattal vitték körbe az országban a Szent Jobbot. 1944-ben a koronázási jelvényekkel együtt Nyugatra menekítették, de az ereklyét az amerikai hadsereg már 1945-ben visszaadta. A tudományos vizsgálatok nem zárják ki, de nem is egyértelműsítik, hogy a Szent Jobb István ereklyéje. A háború után csak három alkalommal (és Pesten) tartottak körmenetet augusztus 20-án, majd a kommunista diktatúra idején több mint 40 év szünet következett. 1989-től kezdve azonban a körmenet nemzeti ünnepünk elmaradhatatlan programja.

A Szent Jobb

A Szent Jobb-i monostor középkori pecsétjének képe

? Vesd össze a Szent Jobb képét a középkori pecsét képével! Milyen különbséget tapasztalsz? Mi lehetett a sorsa a Szent Jobb többi részének?

ÖSSZEGZÉS

A 10. század második felében a külpolitikai helyzet megváltozását Géza fejedelem ismerte fel. Az államalapítás munkáját ő kezdte: a törzsfők letörésével megerősítette a fejedelmi hatalmat, felvette a nyugati kereszténységet, békepolitikát folytatott a Német-római Császársággal. Fia, I. (Szent) István király teljesítette ki művét: megszervezte a független magyar keresztény egyházat, nyugati mintára kialakította az ország igazgatását, írott törvényeket hozott. Tevékenységük nyomán Magyarország beilleszkedett az európai keresztény államok sorába.

18. A magyar állam megszilárdulása

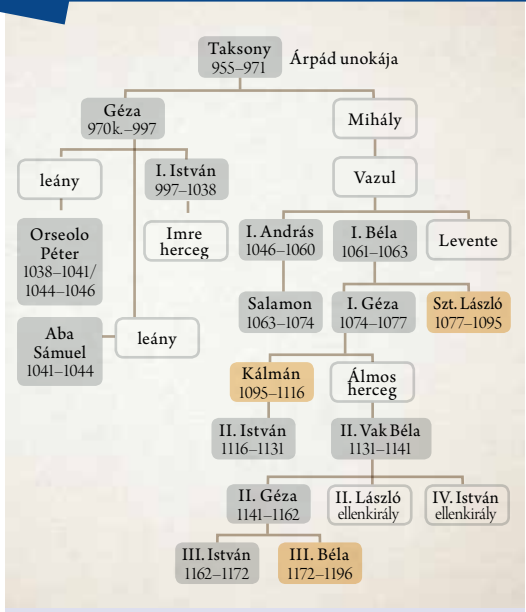

Az Árpád-ház a 11–12. században

1 Kik azok a királyok, akik képesek voltak biztosítani saját fiaiknak a trónt? Miért tűnik nehezebbnek az elsőszülött fiú trónra ültetése? Mely szereplők biztosították a család további hatalmát a riválisokkal való kegyetlen leszámolások ellenére?

2 Mely területeken helyezkedett el a dukátus? Mi lehetett a herceg feladata a térképen ábrázolt események alapján? Mely hatalmi célokat szolgált a püspöki székhelyek áthelyezése, az új püspökségek alapítása? Milyen hosszú távú következménye lett Kálmán horvát királlyá koronázásának?

3 „[László] kibékült [a királyi címéről lemondó] Salamonnal [de hatalmát nem osztotta meg vele]. […] Salamon […] háborogva és dühös lélekkel László ártatlan vérének veszedelmére mesterkedett. […] László király pedig rajtakapta a gonoszságon Salamont, elfogta és Visegrádon börtönbe vetette. […] Ha Salamon megtért volna, bizony teljességgel visszaadta volna neki a királyságot, maga beérte volna hercegséggel; és bár Salamon a börtönben volt, László váltig búslakodott miatta. […] Salamon király, miután kiszabadult a börtönből […] futva ment Kutesk kun vezérhez, megesküdött neki, hogy tulajdonjoggal neki adja Erdély tartományát […] ha megsegíti őt László ellen. […] Ennek hallatára László király rájuk rontott, és […] Salamon király és Kutesk futva menekültek, mint tépett tollú vadkacsák a keselyűk csőrétől.” *(Képes krónika, 14. század)*

Mire készülhetett Salamon? Miért léphetett fel Salamon László ellen? Adj magyarázatot László Salamonnal szembeni viselkedésére! Mely ünnepélyes esemény kapcsán bocsátotta szabadon László Salamont 1083-ban? Mi jelzi a szövegben a szerző László iránti részrehajlását?

I. (Szent) László (1077–1095)

I. (Szent) István halála után **trónviszályok** sora vette kezdetét. A küzdelemből végül Vazul ága került ki győztesen. Még nem dőlt el egyértelműen, hogy a felnőttörökösödés vagy az elsőszülöttségi elv alapján történik a trón öröklése. Az uralkodók a **kijelölt trónörökös** – akár fiuk, akár testvérük vagy unokatestvérük – számára létrehozták a **dukátus** (hercegség) intézményét. A hercegek a saját területükön lényegében uralkodói hatalommal bírtak, amelyet olykor a király ellen használtak.

A belső válságot a **német-római császárok** igyekeztek a saját javukra fordítani, és **Magyarországot hűbéresükké** kívánták tenni. Ráadásul a királyi uralommal elégedetlen, szabadságukat féltő **pogányok** többször **fellázadtak**. A trónharcokban azonban a német befolyás ellen olykor rájuk is támaszkodtak a trónkövetelők. Ez veszélybe sodorta a Szent István által megteremtett új rendet. I. László és Kálmán király érdeme, hogy sikerült megszilárdítaniuk az államot, és elkerülni az idegen hódítást.

A Magyar Királyság László és Kálmán korában

I. László rendkívül népszerű volt az országban, a kunok és a besenyők elleni hőstetteit szinte mindenki ismerte. Tekintélyt parancsoló megjelenése és tehetsége révén ő folytatta Szent István művét. Uralkodása elején meggyűlt a baja unokatestvérével, az előzőleg uralkodó Salamonnal, akit IV. Henrik német-római császár támogatott. Lászlót azonban **elismerte** VII. Gergely **pápa**, így a belharcok tovább folytatódtak, végül Salamon vereséget szenvedett. A **hatalom megszilárdításában fontos szerepe volt az 1083-as szentté avatásoknak** is, amely Lászlót erősítette meg Szent István trónján.

Három törvénykönyv kötődik László nevéhez, amelyek a számozásukkal fordított időrendben keletkeztek. (A III. törvénykönyvet valószínűleg még bátyja, I. Géza adta ki.) A törvények világi és egyházi rendelkezéseket is tartalmaztak. **Védték a magántulajdont**, keményen büntették a bírók engedékenységét, és **gátolták a kóborlást**. A kóborlók a királyi birtokadományok miatt korábbi nemzetségi földjeiket elvesztve, szabadságukat és pogány hitüket megtartva vándoroltak, és raboltak az országban.

László előírta letelepedésüket, és **tiltotta a pogány kultuszokat**. A letelepedést elősegítendő kötelezővé tette **a templom köré temetkezést** is.

László **erősítette az egyházi szervezetet** is. Meghatározta az egyházi ünnepeket, kötelezte az embereket a misére járásra, szabályozta a papok házasságát. Káptalanok kiépítésével és új bencés apátságok alapításával (például Somogyváron, Bátán és Váradon) bővítette az egyházszervezetet. A bihari püspökség székhelyét a fejlődő **Váradra**, míg a kalocsai érseki központot Bácsra helyezte át a Balkánon zajló térítés és a magyar befolyás növelése érdekében. A meghódított horvát területen megalapította a zágrábi püspökséget. Végakarata szerint Váradon temették el.

(Könyves) Kálmán (1095–1116)

I. Lászlónak nem született fia, így kezdetben bátyja fiatalabb fiát, Álmost jelölte ki utódjául. Az idősebbik fiút, Kálmánt pappá szentelték, majd valamelyik püspöki címet (talán a váradit vagy az egrit) is elnyerte. László halála után mégis Kálmán került trónra, akinek uralmát öccse, Álmos soha nem fogadta el, így személye folyamatos fenyegetést jelentett a királyra. Végül Kálmán – annak érdekében, hogy fia, István jusson majd trónra – először **megszüntette** az öccsének átadott **dukátust**, majd megvakíttatta Álmost és annak fiát, Bélát.

Kálmán erőskezű és művelt uralkodó volt. Az egykori püspök különösen sokat törődött az egyház ügyeivel. Megalapította a nyitrai püspökséget. **Két törvénykönyvében** (és a korszakban született zsinati határozatokban) számos egyházi vonatkozású intézkedés kapott helyet. **Erősítette az egyházfegyelmet**, megszilárdította az egyház jogait, növelte vagyonát. Szigorította a cölibátust. Előírta a papok számára a latin nyelv ismeretét. Külön rendelkezett a zsidókról is, akik a király alá tartoztak. Szabályozta a zsidók és a keresztények kapcsolatát, és kizárólag a püspöki székhelyeket jelölte ki számukra tartózkodási helyként. **Világi** vonatkozású **törvényei** részben ugyanazokkal a problémákkal foglalkoznak, mint I. László rendelkezései. A **tulajdon védelmében hozott törvényei enyhébbek voltak**, mint elődjéé. A kóborlás tilalma nála is szerepelt. Fontos törvénycikk szólt az **öröklésről**. Eszerint a Szent Istvántól származó birtokok nemzetségi tulajdonként a család oldalágán is örökíthetők lettek, míg a későbbi királyok adománybirtokai férfi utódok (fiú, fiútestvér és azok fiai) híján visszaszálltak az uralkodóra. Ezzel Kálmán a királyi birtokállományt kívánta védeni. **Katonaállításra kötelezte** a nagyobb jövedelműeket. A korabeli bírósági szervezet egész köre rajzolódott ki a törvényekben. A bizonyítási eljárások között az **istenítélet** is megtalálható.

Kálmán udvarában irodalmi élet, **magas szellemi kultúra** alakult ki. A korszak legfontosabb alkotása Szent István legendája, amelyet Hartvik püspök állított össze korábbi legendák felhasználásával. Az első magyar krónikát és az első magyar hangjegyes kéziratot is Kálmán udvarában állíthatták össze, csakúgy, mint a Szent Imre-legendát.

Kálmán **sikeresen folytatta I. István államépítő tevékenységét**, az államot és a kereszténységet is megerősítette. Hiába biztosította azonban a trónt fia számára, Álmos és Béla személyében neki is trónkövetelőkkel kellett megküzdenie.

4

„Testalkatára nézve hitvány volt, de ravasz és tanulékony, borzas, szőrös, vaksi, púpos, sánta volt, és selypített." *(Képes krónika, 14. század)*

„Korának minden uralkodóját felülmúlta tudományával." *(Anonymus Gallus lengyel történetíró, 12. század)*

„Világiaknál szokatlan jártassággal tűnsz ki az egyházi írások tudományában, és a mi még inkább illik a bírói hatalomhoz, a szent kánonok ismeretében." *(II. Orbán pápa levele Kálmán királynak, 1096)*

? Mit kívánt a Képes krónika bizonyítani Kálmán részletes leírásával? Mi lehet az oka a nem magyar források és a Képes krónika közti különbségeknek? Mit bizonyítanak a külföldi idézetek Kálmánról?

5

Jelenet a Képes krónikából, 14. század

? Azonosítsd a kép három főszereplőjét! Vesd össze a 4. feladat krónikarészletét a képpel! Adj magyarázatot ennek fényében a krónikarészletre!

6

„Urának, Kálmánnak, a kimagasló királynak […] [akinek a szeme] netán egy méltatlan bökenőre rábukkanna, égesse meg akkor inkább a kódexet a tűz lángja, mielőtt egy harmadiknak irigy szeme elé jutna."

„[István] király a nemrég alapított püspökségeket, […] miután terjedelmes kerületüket egyenként kijelölte, és mindegyiknek mindenben alkalmas egyháznagyot tett az élére, […] majorságokkal, udvarházakkal, szolgákkal és javadalmakkal királyilag felruházta." *(Részletek Szent István legendájából Hartvik püspöktől, 12. század)*

? Miért kellett ebben a hangnemben szólnia a szerzőnek? Miért volt fontos az uralkodó szigorára hivatkozni? Mely kiváltságot nyerte el a forrásrészlet alapján István, amelyet Kálmán is magának kívánt fenntartani? Következtess a szövegből: mivel indokolhatta az uralkodó ennek a kiváltságnak a gyakorlását?

7 „Magyarország királya leigázta az említett Szófia városát, elvitte a szent [Szent Iván] maradványait, és azt kincsként Esztergom nevű saját városában helyezte el. Miután azonban ennek a püspöke káromlást szórt a szentre, mondván, hogy nem találja őt feljegyezve a régi szentekkel együtt, e káromlása miatt megnémította őt a szent. De minthogy később megtért és áhítattal közelítette meg a szent maradványait, elnyerte nyelve feloldását. A király látván e csodát, a maradványok tartóját ezüsttel és arannyal díszítette, és azt tisztelettel visszaküldte Szófiába." *(Bizánci forrás, 12. század vége)*

? Mi lehetett III. Béla terve Szent Iván ereklyéinek Magyarországra hozatalával? A forrás szerint miért hiúsult meg a terv? Mely ország védőszentje Rilai Szent Iván?

8

III. Béla ezüstdénárjának előlapja, 1190 körül. Felirata: BELA REX (Béla király)

? Rajzold le a kettős kereszt, mint a legrégebbi magyar címermotívum alakulásának fázisait: eleinte talapzat nélkül áll, később tövéhez illesztett nyílt, leveles aranykoronával ábrázolták, majd hármas lóhereívre helyezték, ez alakult át zöld hármashalommá. Egyes kutatók IV. Bélának tulajdonítják ezt a dénárt. Miért nem cáfolható ez a felirat alapján?

9 „Ha a király valamikor hadat akar vezetni, akkor mindenki ellenkezés nélkül, mint egy test egyesül. A parasztok […] kilencen szokták felszerelni a tizediket a hadhoz szükségesekkel, […] akik azonban a vitézek közül valók, semmi szín alatt sem mernek otthon maradni […]. A király haderejében a vendégek, […] akiket náluk főembereknek mondanak, a király oldala körül tartózkodnak oltalmára. [A magyarok] mindnyájan szinte visszataszítóak, […] kivéve azokat, akiket a vendégek (kiket most zsoldosoknak nevezünk) neveltek, vagy éppenséggel tőlük származnak […] és a főemberek is csak a mi vendégeinket másolják a hadi jártasságban és a fegyverzet pompájában." *(Ottó, Freising püspöke, 1158)*

? A királyi hadsereg mely elemeit említi a forrás? Tárgyilagos volt-e Freisingi Ottó a magyarok kapcsán?

10 ? Mekkora hányadát teszik ki a bevételeknek a királyi birtokokból, és mennyit a regálékból befolyó jövedelmek?

III. Béla uralkodása (1172–1196)

Béla Kálmán király trónkövetelő öccsének, Álmosnak volt a leszármazottja. A **Bizáncban nevelkedett** herceg egy ideig a császári trón várományosa is volt, ennek meghiúsulta után bizánci támogatással hazatért, és átvette a királyi hatalmat. A Bizáncban és nyugaton is használt **kettős kereszt** szimbólum Magyarországon címerpajzson először III. Béla király pénzérméjén jelent meg. Bizánci tapasztalatai nyomán **modernizálta a magyar államot**. A kormányzati feladatokat is ellátó papi testületből, a királyi kápolnából Béla a királyi oklevelek kiállításának feladatára önálló intézményként létrehozta a **kancelláriát**, ezzel elősegítve az írásbeliség terjedését.

A **francia kapcsolatok** erősödését jelzi, hogy Béla mindkét felesége francia származású volt. Ennek köszönhetően a király felkarolta a **ciszterci szerzetesrendet**, monostorok alapításával járult hozzá a rend hazai elterjedéséhez. A ciszterci építészettel megjelent az országban a kora **gótikus** stílus. Béla **jó viszonyt** ápolt a **pápasággal**. A magyar királyok többségéhez hasonlóan az invesztitúraharcban a pápaság pártján állt. Jelentős adományokat tett a magyar egyház számára. A jó kapcsolat eredményeként III. Béla kezdeményezésére 1192-ben **László királyt** fényes külsőségek közepette **szentté avatták**. A **keresztes hadjáratokban** való részvételtől Béla kezdetben elzárkózott, tisztában volt ugyanis a keresztesek és egykori otthona, a Bizánci Birodalom közötti feszültséggel. Később azonban ígéretet tett a részvételre, de ennek betartását kisebbik fiára, Andrásra hagyta.

III. Béla bevételei vetekedtek a korszak francia, illetve angol királyainak jövedelmeivel. A bevételek jelentős részét továbbra is **a királyi földbirtokok szolgáltatták, de egyre nagyobb szerepük volt a királyi jogon szedett jövedelmeknek, a regáléknak** (például a pénzverés, az évente újonnan vert érmékre kötelezően átváltandó régi pénzek után fizetett illeték, vámok, bányászat). A jövedelmek gyarapodásával **megnövekedett katonai erő** állt az uralkodó rendelkezésére. A vármegyei zászlóaljak, a királyi vitézek és a szolgai jogállású várjobbágyok, akik katonáskodással tartoztak a várbirtokból kapott szolgálati birtokukért, az adománybirtokosok által kiállított katonák és a betelepült keleti népek (pl. a besenyők) könnyűlovassága alkották a királyi sereget, melynek száma több tízezer főt is kitehetett.

Az Árpád-házi királyok – a határvédelem és a bevételek növelése – érdekében szívesen **fogadtak be idegeneket**. Keletről főként haderőként alkalmazható csoportok érkeztek, bár egyesek gazdasági szerepet is játszottak (pl. az izmaelitáknak nevezett muszlim böszörmények a pénzverésben). A 12. századtól érkeztek Erdélybe a **német ajkú szászok** első csoportjai. Kiváltságokat kaptak, egy összegű adót fizettek évente a királynak.

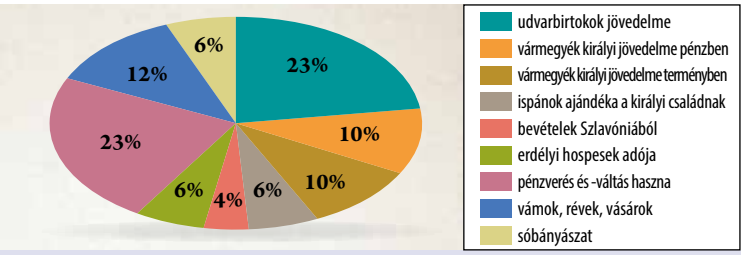

III. Béla bevételei jövedelem-összeírása alapján

Magyarország hatalmi törekvései az Árpád-korban

Magyarország **külpolitikai lehetőségeit** az Árpád-korban területi elhelyezkedése határozta meg. A két közeli nagyhatalom – a **Német-római Császárság** és a **Bizánci Birodalom** – igyekezett politikai befolyását érvényesíteni, néha akár kísérletet téve Magyarország bekebelezésére is. A pápaság is akarata érvényesítésére törekedett. Ezen hatalmi vetélkedés közepette a magyar királyok megvédték önállóságukat, sőt egyre aktívabb, **terjeszkedő külpolitikát** folytattak. Hasonlóan a középkori uralkodókhoz a dinasztikus házasságokból fakadó családi kapcsolatok, illetve hódítás révén fogalmaztak meg igényt, és tettek szert új területekre.

A Kelet-Ázsiából eredő, nyugat felé vándorló **kunok** az Urál hegységtől az Al-Dunáig húzódó törzsszövetséget hoztak létre. Ez utóbbi területen élő csoportjaik a 11. századtól többször betörtek a Magyar Királyság területére is. A Magyar Királyság legveszélyesebb keleti ellenfelei ellen I. László – még hercegként – viselt sikeres harcokat.

A terjeszkedés a **Balkánt** célozta. I. László 1091-ben haddal vonult **Horvátországba**, majd egy rokonára bízta annak kormányzását. Később Kálmán horvát királlyá koronáztatta magát. Horvátország a Magyar Királyság társországa lett több mint 800 évre. **Perszonálunióban** egyesültek, vagyis az uralkodó személye kapcsolta össze a belső önállóságukat megtartó két királyságot. Kálmán – Velence ellenében – **Dalmáciát** hódoltatta, itt azonban nem sikerült olyan szilárd uralmat kiépíteni mint Horvátországban. A későbbiekben **Szerbia**, **Bosznia** voltak a váltakozó sikerű terjeszkedés célpontjai. Szerbia bolgár fennhatóság alatt állt, később magyar segítséggel próbált elszakadni Bizánctól. A magyar királyok beavatkoztak a Szerb Fejedelemség belháborúiba. III. Béla befolyása alá vonta Szerbiát és Bulgária egyes részeit is. A Balkánon a bizánci dominanciát felváltotta a Magyar Királyságé.

Halics, a Magyarországtól északkeletre elterülő szláv fejedelemség a Kijevi Nagyfejedelemséghez (Kijevi Rusz) tartozott. A 12. században önálló fejedelemséggé emelkedő Haliccsal folyamatos harcokat vívtak az Árpád-házi királyok. Bár III. Béla rövid időre elfoglalta Halicsot, a magyar uralkodóknak nem sikerült tartósan kiépíteni a hatalmukat térségben.

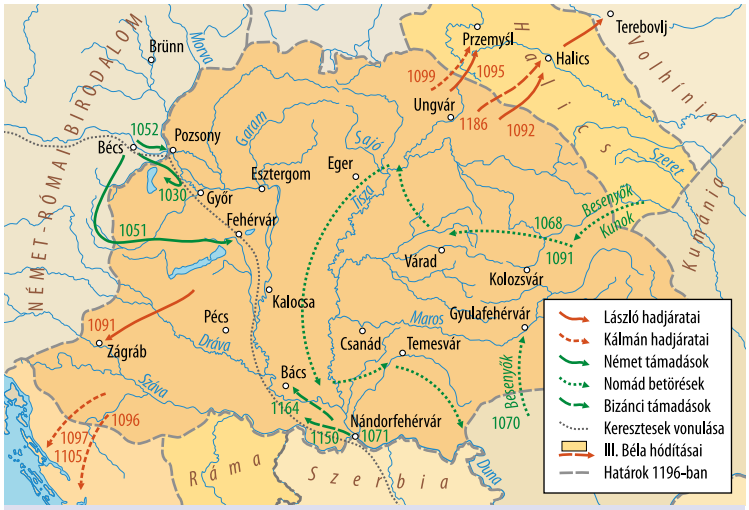

A Magyar Királyság külpolitikája a 11–12. században

11

Altenburger Gusztáv: Magyarország nagycímerének terve, 1867–1895

? Miért nevezhető a tervezett nagycímer igénycímernek? Az Árpád-kor végén a magyar királyok címei a következők voltak: „Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma (Bosznia), Szerbia, Galícia (Halics), Lodoméria (Vlagyimiri fejedelemség), Kunország és Bulgária királya". Miért ellentmondásos, hogy az uralkodók igényt formáltak az országuk által valaha birtokolt összes területre? Azonosítsd a képen Ráma/Bosznia (vörös mezőben kardot tartó kar), Galícia/Halics (ezüst alapon aranykoronás fekete császármadár), Kunország (koronás, két lábon álló, támadó oroszlán, felette csillag és hold), Dalmácia (három arany leopárdfej), Horvátország (sakktáblaszerűen váltakozó vörös és ezüst mezők), Zára városának (lovon ülő, lándzsát tartó páncélos vitéz) és Szlavónia (a kék alapot felosztó ezüst, hullámos ikerpólyák közti vörös mezőben futó nyest, felül lebegő arany csillag) címerét!

12

? Mutasd be a térkép alapján I. László, Könyves Kálmán és III. Béla külpolitikáját! Mely területekre terjed ki a Magyar Királyság hatalma a 12. század végén? Milyen belpolitikai helyzetben indítható sikeres területszerző hadjárat? A hadi események közvetlen következményeként mely dolgokról kellett gondoskodnia a hadjáratot vezető uralkodónak? Mely környező országok, és hogy viszonyulhattak a Magyar Királyság különböző területek megszerzését célzó törekvéseihez?

13 Mi a halálbüntetéssel sújtott lopás értékhatára Lászlónál, illetve Kálmánnál? Minek tudható be a változtatás? Mely gondolkodásmódbeli változás zajlott le a korszakban ennek kapcsán? Hogyan zajlott le az istenítélet? Kinek és miért kellett érte fizetni? Miért részesült a kárvallott családja, illetve a falubeliek az elítélt vagyonából? Mely esetben büntette szigorúbban a törvény a téves ítéletet hozó bírót?

14 Hogyan rendelkezett a cölibátus kérdésében László, illetve Kálmán? Melyik uralkodó rendelkezése volt szigorúbb? Indokold meg választásodat!

15

Szent László pecsétjének képe
A király trónon, fején koronával, jobbjában liliomvégű királyi pálcával, baljában országalmával.

Próbáld meg elolvasni a pecsét köriratát! III. Béla koráig a magyar uralkodóknak nem volt címerük, így Lászlónak sem. Készítsd el a tanultak alapján Szent László elképzelt címerét!

16 Mely rendelkezéseket hozott László, illetve Kálmán a kereszténység és az egyház megerősítése végett? Kik voltak a kóborlók? Hogyan léptek fel a királyok a kóborlás ellen?

17 Kiket neveztek izmaelitáknak? Milyen rendelkezések születtek velük kapcsolatban? László vagy Kálmán volt türelmesebb e téren? Indokold meg választásodat!

18 Mennyiben vonatkoztak más szabályok az ősi, illetve a szerzett javak örökítésére? Mi volt a célja Kálmánnak az úgynevezett háramlási jog szabályozásával?

I. László és Kálmán törvényei

„Ha valamely szabadot vagy rabszolgát lopáson érnek, akasszák fel. Ha pedig, hogy megmeneküljön az akasztófától, a templomba menekül, kihozván őt a templomból, vakítsák meg. […] Az olyan rabszolga pedig avagy szabad, aki libát vagy tyúkot lop, fél szemét veszítse, és amit lopott, adja vissza. […] Ha ezután valakit az egész falu tolvajnak kiált, istenítélettel vizsgálják meg. Ha ennek folyamán ártatlannak bizonyul, a falu csupán egy penzát fizessen a papnak. Ha pedig bűnösnek találják, minden vagyonát foglalják le a király részére, amiből negyed részt a falubelieknek adjanak. […] Ha a bíró a [tolvajt] […] nem akasztja fel, vesszen el mindene, fiain vagy lányain kívül, s magát a bírót adják el. Ha pedig ártatlant akaszt fel, száztíz penzát fizessen, és a felakasztott személy minden vagyonát adja vissza." *(I. László)*

„Ha valaki négylábú állatot vagy ennek megfelelő értékű dolgot, avagy húsz dénár értékű ruhát lopott, mint tolvajt ítéljék el." *(Kálmán)*

„Azoknak a papoknak pedig, kik első és törvényes házasságban élnek, a béke megóvása és a Szentlélek egysége miatt, ideiglenesen engedélyt adunk, amíg nekünk ebben az ügyben az apostoli szentatya tanácsot fog adni." *(I. László)*

„Az áldozópapoknak, tekintetbe véve az emberi gyarlóságot, megengedtük, hogy feleségüket, akit törvényes egyházi rendben vettek el, mérsékelten [önmegtartóztatásban] élvén velük, megtarthassák. Azoknak, akik a szerpapságot és áldozópapságot nőtlen állapotban nyerték el, feleséget venni nem szabad. […] Ha valamely egyházi személy másodszor nősül, […] tegyék le [állásából]."*(Kálmán)*

„Akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak, vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékokat visznek, bűnükért egy ökörrel fizessenek. […] Ha a falusiak egyházukat [templomukat] elhagyva máshova vándorolnak, püspöki joggal és királyi paranccsal kényszerítsék őket oda visszatérni, ahonnan elmentek." *(I. László)*

„A keresztények temetkezési helyei csak a templomok körüli térségekben lehessenek. […] Hogy a kanonokok a kolostorban és a káplánok az udvarban latin nyelven társalogjanak. Hogy tudatlan papokat ne szenteljenek fel, akik pedig fel vannak szentelve, tanuljanak vagy tegyék le őket." *(Kálmán)*

„A kereskedőket, kiket izmaelitáknak neveznek, ha kiderül róluk, hogy megkeresztelkedésük után visszatértek a körülmetélésen alapuló régi törvényükhöz, lakhelyeikről távozzanak, […] ha ártatlanoknak bizonyulnak, saját lakhelyükön maradjanak." *(I. László)*

„Az izmaeliták minden falujának megparancsoljuk, hogy templomot építsenek, s azt ugyanazon falu területéből adománnyal lássák el. S miután a templom felépült, az izmaeliták falujának a fele költözzön el a faluból, és másutt telepedjenek le; hogy miképpen most egyforma szokásúak lesznek velünk az együttlakásban, úgy Krisztus egy és ugyanazon egyházában, ti. az isteni hajlékban is egyetértők legyenek velünk. […] Ha valamelyik izmaelitának vendégei vannak, vagy valakit lakomára hív, mind ő, mind vendégei csupán disznóhúst egyenek." *(Kálmán)*

„Minden olyan birtok, melyet Szent István adományozott, illessen meg minden, természetes leszármazás szerinti utódot vagy örököst. Az olyan birtok azonban, amelyet más királyok adtak, apáról fiúra szálljon, s ha ilyenek nincsenek, örököljön a fiútestvér, s ennek halála után fiait se zárják ki az örökségből. Ha pedig az illetőnek fiútestvére nincsen, az örökséget a király részére vegyék át." *(Kálmán)*

MÁIG TISZTÁZATLAN

19

A Szent László-herma

Az 1192-es szentté avatásakor felnyitották László váradi sírját, és koponyáját egy ereklyetartóba helyezték. Egyes források szerint ez egy tűzvészben megrongálódott, ezért Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt (1406 körül) a Kolozsvári testvérek egy mellszobor alakú ereklyetartót (herma) készítettek. A történészek egy része azonban mindezt vitatja. Érveik között szerepel az állítólagos tűzvész által sértetlen koponya, a herma inkább román, semmint gótikus stílusjegyei, és hogy az ereklyetartó a Lászlót szentté avató III. Béla arcát tükrözi. És valóban: III. Béla arcrekonstrukciója jobban hasonlít a Szent László hermára, mint magára a Szent László koponyára felépíthető arc. A 68,5 cm magas, aranyozott ezüsthermát ma Győrben, a Szent László Látogatóközpontban őrzik.

? Miért nem lehetünk biztosak abban, hogy kit ábrázol a herma? Melyik stílus jellemzőit ismered fel a képen? Vesd össze a hermán ábrázolt arcvonásokat a lentebb látható, a székesfehérvári királysír koponyája alapján készült arcrekonstrukcióval!

20

Kálmán király gyűrűje

A színarany, ovális alakú 16 g súlyú gyűrűt a legenda szerint egy paraszt fordította ki a földből a mai Ausztriában, Szarvkőn 1900-ban. A gyűrű latin nyelvű felirata elég egyértelmű: „Anulus Colomanni Regis", azaz Kálmán király gyűrűje. A gyűrű belsejében lévő felirat viszont még megfejtésre vár: GUT GUT GUT ANI TABAL. Az egyik elmélet szerint a gyűrű egy varázsgyűrű, amely hiedelem szerint segített betegségek idején. Kálmán egész életében sokat betegeskedett, így akár tényleg viselhetett ilyen gyűrűt. A talizmángyűrűk igen elterjedtek voltak a 11–12. századi Európában. Az egyik bizonytalan fordítás szerint a felirat jelentése: „Köszvényt, a köszvényt, a köszvényt gyógyítsd meg, ó, Boldizsár."

? Milyen ellentmondást tudsz megállapítani Kálmán életútja és a talizmángyűrű viselése között? Kálmán mely testi adottságairól tudósítottak az írott források? Magyarázd is meg a válaszod! Azonosítsd, ki lehet Boldizsár!

21

III. Béla sírja

III. Béla király és felesége földi maradványai kerültek elő 1848-ban a székesfehérvári bazilika királysírjaiból, legalábbis a feltárás során jelenlévő Pauer János kanonok így azonosította a nyughelyet. A maradványok egy 190 centiméter magas, erős csontozatú, határozott arcvonású uralkodóról tanúskodnak. Az utóbbi időben felmerült kételyek alapján azonban nem zárható ki, hogy a sír és a maradványok Kálmánhoz és feleségéhez köthetők. „A fejnek egykori ékessége a királyi korona, most is a koponyán vala, de a homlokról már a fogakig leereszkedett. Az összedúlt mellcsontok fölött csillag alakú valamely rend vagy amulett vala, de az ezt tartó ujjnyi vastagságú selyemzsinór már egészen elhamvadt. Jobb kezében volt az ország almája, kereszttel s feszülettel, bal kezében pedig a királyi pálca […]. Továbbá jobb kezén karperec vala, az ujján pedig nagy arany s köves gyűrű." (Pauer János kanonok, 1848)

„Sírban talált kereszt azonban a 10–11. században volt jellemző, […] ráadásul körmeneti keresztet elhunyt püspökök mellé szoktak helyezni, Kálmán pedig püspök volt megkoronázása előtt. Ha a sírban talált keltezhető tárgyak 11. századiak, akkor milyen alapon állítjuk, hogy maga a temetkezés jóval későbbi?" (Tóth Endre régész felvetései, 2005–2006)

A székesfehérvári királysír koponyája alapján készült arcrekonstrukció. Skultéty Gyula alkotása

? Mely tárgyi leletek kerültek elő a sírból? A rendelkezésünkre álló írásos források Kálmán vagy Béla személyét valószínűsítik a sír tulajdonosaként? Milyen jelleműnek írnád le a székesfehérvári királysír uralkodóját az arcrekonstrukció alapján?

ÖSSZEGZÉS

I. István halála után válságba került az új magyar állam. A Német-római és Bizánci Császárság is meg akarta szerezni az ország fölötti befolyást. László és Kálmán azonban nemcsak a két nagyhatalmat tudta semlegesíteni, hanem törvényeikkel megszilárdították a kereszténységet és az új rendet is. III. Béla korára az ország Európa egyik vezető hatalmává vált.

19. A tatárjárás

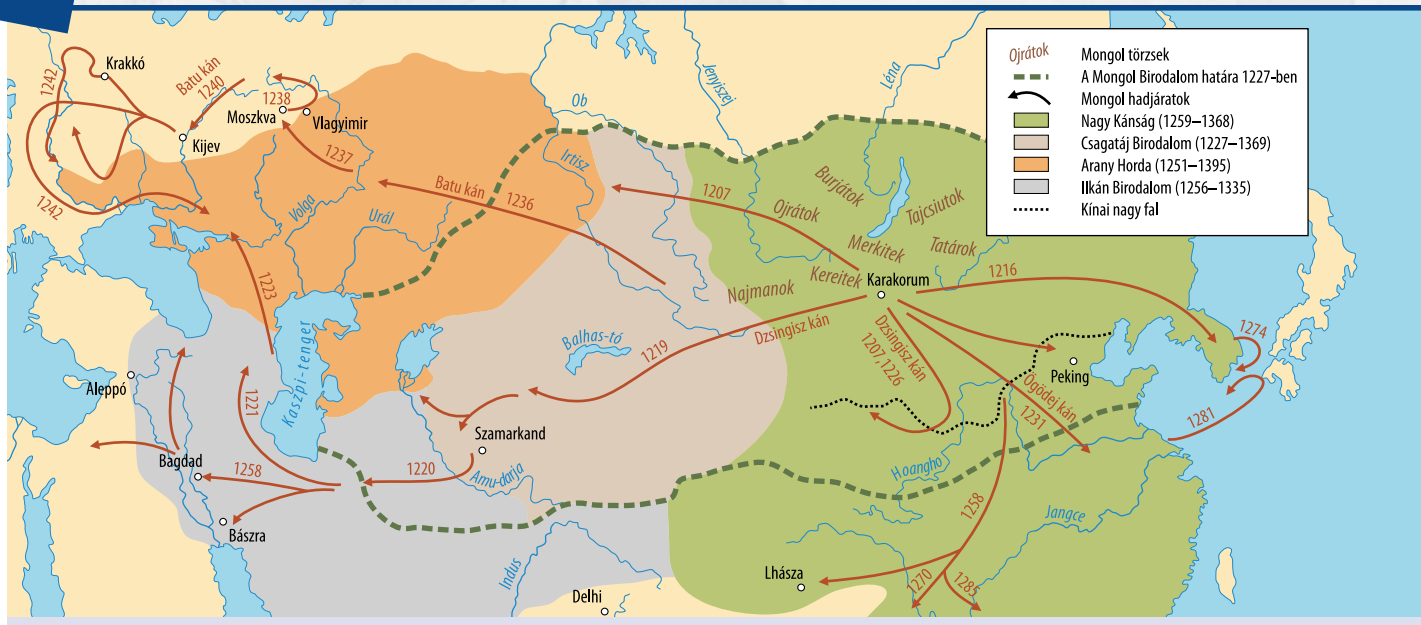

A Mongol Birodalom a 13–14. században

1 ? Mutasd be a térképvázlat alapján a mongol hódítás menetét! Mely területekre terjedt ki a birodalom alapítója, Dzsingisz kán 1227-ben bekövetkezett halálakor? Vitassátok meg, mennyiben segítheti elő egy birodalom felosztása az utódállamok megmaradását!

2 „Megeszik még a kanca, a kutya és bármiféle más állat húsát, szükségben pedig emberhúst is, azonban nem nyersen, hanem főve. Vizet és tejet isznak. Súlyosan büntetik a gonosztetteket, mégpedig a paráználkodást, lopást, házasságtörést, emberölést halálbüntetéssel. Egy vagy több feleségük van. […] Erősebbek és gyorsabbak nálunk. Az asszonyok férfi módra lovagolnak, harcolnak és nyilaznak. […] A szabad ég alatt pihennek, az idő viszontagságaival mit sem törődve. […] Majdnem minden nemzetből és az összes felekezetekből sok nép csatlakozott hozzájuk. […] Az egész világot el akarják foglalni, és hogy Istentől eredően beléjük van oltva, hogy az egész világot harminckilenc éven át kell gyötörniük. Továbbá azt állítják, hogy amint egykor isteni fenyítésként a világot az özönvíz megtisztította, úgy mostani pusztításuk meg fogja tisztítani a világot kard által. […] Megtartják a megállapodást azokkal, akik önként megadják magukat; ezektől harcosokat és különféle kézműveseket vesznek; de semmi módon nem kímélik azokat, akik támadásukat bevárják.” *(Péter kijevi érsek vallomása a lyoni zsinaton, 1245)*

? Jellemezd a forrás alapján a mongolok életmódját! Hogyan viszonyultak a legyőzött népekhez? Mely korábbi – Európát megtámadó – népeket jellemezték hasonlóan, isteni fenyítésként? Miért kényszerült a beszámoló szerzője elhagyni egyházmegyéjét?

A Mongol Birodalom

A mongolok hozták létre a történelem során a legnagyobb egybefüggő területű birodalmat. A **belső-ázsiai** mongol törzseket **Dzsingisz kán** egyesítette a 13. század legelején. Katonai berendezkedésüknek köszönhetően sikeresen hódoltatták a szomszédos törzseket és államokat. Hadseregüket a jó szervezés, a mozgékonyság és a vasfegyelem jellemezte. A legfontosabb fegyvernemet a **könnyűlovas íjászok** alkották, akárcsak a nagykán – elit katonákból álló – személyes testőrségét. A mongol hódítással együtt járt a **kegyetlen pusztítás** és vérengzés. A magukat megadó népeket megadóztatták, háborúban **segédcsapatokként** vették őket igénybe (így például a tatárokat is), az ellenállókat azonban kiirtották. Bevételeiket a területükön áthaladó kereskedelmi utakon, például a selyemúton szedett vámok is gyarapították.

Dzsingisz kán állandó székhelyet alapított Karakorumban, ahol a zsákmányolt kincseket és az elhurcolt mesteremberek, tudósok (például kínai hadmérnökök) révén a meghódított népek tudását is felhalmozta. Törvénykönyvet készíttetett, amely nemcsak népe életét szabályozta, hanem kimondta, hogy Isten (a sámánista sztyeppei népek által tisztelt Tengri) a nagykánt választotta ki a világmindenség feletti uralomra. Dzsingisz kán halálakor birodalmának határai **a Csendes-óceántól a Kaszpi-tengerig, a szibériai sztyeppéken át a Himalájáig** húzódtak.

Utóda egyik fia, Ögödej nagykán lett. A hatalmas birodalom egy kézből való irányítása azonban lehetetlenné vált, így a nagykán családtagjaival osztozott a hatalmon. Ögödej folytatta a terjeszkedést, végleg meghódította Észak-Kínát.

Testvérének fia, **Batu kán** kapta feladatul az európai hódítást. Batu legyőzte a kunokat, 1240-ben elfoglalta **Kijevet**, ennek nyomán az orosz fejedelemségek behódoltak az Európában **tatároknak nevezett** mongol seregeknek, akik ezután elérték a Kárpátokat.

A királyi hatalom a 13. század első évtizedeiben

Az Árpád-házi uralkodók a 11–12. században is adományoztak birtokokat. Ezzel a királynak tett szolgálatokat jutalmazták, vagy a királyi családon belüli trónviszályokban szereztek támogatókat.

II. András (1205–1235) azonban tervszerűen adományozott a királyi várbirtokokból **nagy kiterjedésű területeket** örökölhető birtokként híveinek. Célja az lehetett, hogy a várföldek népeire épülő elavult királyi hadsereg helyett az új nagybirtokosok nyugati mintájú csapataira támaszkodhasson. Mindez felgyorsította a királyi birtokállomány csökkenését. Eddig az ország előkelői – a főpapok, a nádor, a bán és az ispánok – csak tanácsadói szerepet játszottak a király mellett. A 13. századra a birtokadományok révén kialakult **szűk bárói réteg** már részt kívánt venni a politikai döntések meghozatalában.

II. András fia, **IV. Béla (1235–1270)** ezeket a folyamatokat akarta megállítani. A meggyengült királyi hatalom helyreállítását célzó intézkedései – például a **birtokok visszavétele** – miatt viszonya a bárókkal megromlott.

1223-ban a mongolok legyőzték a kunokat és a velük szövetséges orosz sereget, így a kun szállásterület leszűkült a Dnyeszter és az Al-Duna közötti területre. A kunok támadásai a Magyar Királyság ellen megszűntek, megkezdődött békés **térítésük**.

IV. Béla már uralkodásának első évében hírt kapott a mongol fenyegetésről a vándorlás során elszakadt és az Urál hegység lábainál fekvő őshazában, **Magna Hungariában** maradt **magyarokat felkutató Julianus baráttól**.

Kelet-Európa az 1220-as, 1230-as években

Mongol harcosok perzsa ábrázolása, 1305

3

? Mutasd be a kép alapján a mongolok fegyverzetét! Melyik volt a legfontosabb fegyvernem a mongol hadseregben? Miért volt ennek fényében is célszerű ötlet a kunok befogadása IV. Béla részéről?

4

„Kuthen, a kunok királya ünnepélyes követséget küldött […] [IV. Béla] királyhoz azzal az üzenettel, hogy ő sok éven keresztül harcolt a tatárokkal, és két alkalommal győzelmet aratott felettük, a harmadik alkalommal azonban, mivelhogy nem volt felkészülve rá, […] így azok földjének nagy részét ellenség módjára feldúlták, alattvalóit leöldösték. Ezért, ha őt hajlandó befogadni és szabadságában megtartani, akkor kész rá, hogy magát és övéit neki alávesse, és rokonaival, testvéreivel és barátaival meg minden vagyonával és ingó javaival együtt Magyarországra bevonuljon, és őt a katolikus hitben kövesse." *(Rogerius: Siralmas ének, 1243 körül)*

? Milyen célból és milyen feltétellel fogadta be IV. Béla a kunokat?

5

„Megtudtam ezenfelül, hogy kun szolgáimat oltalmad alatt tartod. Ezért utasítalak tégedet, hogy ezeket a jövőben ne tartsd magadnál, és miattuk ne kerülj velem szembe. Nekik könnyebb elmenekülni, mint neked, mivel nem lévén házaik, sátraikkal vándorolva talán el tudnak menekülni, de te, aki házakban lakol, váraid és városaid vannak, hogy fogsz menekülni kezeim közül?" *(Ögödej nagykán levele IV. Bélához, 1237)*

? Mit követelt a nagykán a magyar királytól? A kunok mely életmódjára utal a levél?

6

? Mi volt az oka a kun szállásterületek zsugorodásának és a kunok nyugatra húzódásának? Melyik egykori magyar szálláster ületen találta meg Julianus a magyarokat? Miért nem ugyanoda vezetett a második útja is?

7 „Megtalálta pedig őket [a magyarokat] a nagy Etil [Volga] folyó mellett. […] Pogányok, akiknek semmi tudomásuk nincs Istenről […]. Földet nem művelnek, lóhúst, farkashúst és efféléket esznek, kancatejet és vért isznak. Lovakban és fegyverekben bővelkednek, és igen bátrak harcban. […] A tatár nép szomszédos velük, de ezek a tatárok, harcba bocsátkozva velük, nem tudták őket háborúban legyőzni, sőt az első csatában vereséget szenvedtek. Ezért barátokká és fegyvertársakká fogadták őket, úgyhogy együttesen tizenöt tartományt teljesen elpusztítottak. Az […] említett barát találkozott […] a tatár vezér követével […]. Ő azt mondta, hogy a tatár sereg […] Németország ellen készül menni, de várnak egy másik sereget, amelyet a perzsák legyőzésére küldtek." *(Julianus domonkos szerzetes első útjáról készült jelentés 1237-ből)*

? Milyen céllal kereste meg Julianus a vándorlás során elszakadt magyarokat? Mit tudott meg életmódjukról? Milyen volt a magyarok kapcsolata a mongolokkal? Vesd össze Péter érsek és Julianus barát beszámolói alapján a mongolok és a magyarok életmódját! Mivel magyarázhatók az egyezések?

8 „Tudja meg tehát Szentatyaságtok, hogy a Keresztre feszített ellenségei, akiket tatároknak hívnak […] Magyarországra törve, az ország legnagyobb részét a Duna folyóig elpusztították. Papokat, […] ispánokat, katonákat, síró-rívó kisdedeket öltek meg és mindkét nemből megszámlálhatatlanul sok embert […]. Sőt válogatás nélkül rabságba hurcolták a szegényekkel együtt a selymekbe öltözötteket is […]. Végül, mivel a Duna befagyott, mindenütt szabaddá vált az út előttük, és átkelhettek hozzánk. […] Mi azonban elég sokan és megfelelően felfegyverkezve behúzódtunk Fehérvár, Esztergom, Veszprém, Tihany, Győr, Pannonhalma, Moson, Sopron, Vasvár, Németújvár, Zala, Léka várába és más Dunán inneni várakba és erődített helyekre, a túlsó oldalon pedig Pozsony, Nyitra, Komárom, Fülek, Abaújvár és más várakba, és hasonlóképpen megerősített helyekre, miközben Isten irgalma után Szentségtekhez és Isten egyházához fohászkodunk támogatásért, és szilárdan reméljük, hogy ha megszánva minket, kegyesen a segítségünkre siettek, képesek leszünk ellenségeinknek ellenállni." *(Egyházi és világi előkelők levele a pápának, 1242. február 2.)*

? Hogyan nevezték a Magyarországot pusztító mongolokat, és miért? Mit tettek a mongolok a lakossággal? Mely helyszínek tudtak ellenállni az ellenségnek, és miért? Miért nem került sor a IX. Gergely pápa által – a mongolok ellen – meghirdetett keresztes hadjáratra?

9 ? Mutasd be a támadás eseménysorát a térképvázlat alapján!

A tatárjárás

A mongoloktól elszenvedett vereségüket követően a **kunok** egy csoportja Kötöny vezetésével, IV. Béla király hívására **betelepült Magyarországra**. A király a **kunok befogadásával** próbált **haderőt** biztosítani a közelgő mongol veszély esetére. A kunok nomád életmódjuk, rablásaik miatt összetűzésbe keveredtek a magyarokkal, ráadásul elterjedt az a híresztelés, hogy a kunok a tatárok kémei. A tatárok már magyar földön jártak, amikor Pesten a magyarok a király által elrendelt védőőrizet ellenére meggyilkolták Kötönyt. Bosszúból a kunok fosztogatások közepette dél felé elhagyták az országot.

A 100 ezer főre tehető mongol haderő három irányból támadta meg Magyarországot: északon a lengyel területek irányából, délen az erdélyi Ojtozi-szoroson keresztül, a főosereg pedig **Batu kán** vezetésével a **Vereckei-hágón** keresztül tört be az országba. IV. Béla 10–20 ezer fős seregének fő erejét a lovagrendi szerzetesek és a királyi zászlóaljban harcoló nehézlovasok, zömét pedig könnyűfegyverzetű lovas íjászok adták.

A nádor vezette sereg már a Vereckei-hágónál megkísérelte Batu megállítását, sikertelenül. Vereséget szenvedett Pest előtt a kalocsai érsek serege is. A döntő csatára a Sajó folyónál, **Muhi** mezején került sor **1241. április 11-én**, melyben a közel **háromszoros túlerőben** lévő, szervezettebb és felderítői révén kiváló terepismerettel bíró mongol főosereg legyőzte a magyar sereget. A mongolok szörnyű öldöklést rendeztek: a sereg – és így a magyar előkelők egy része – elesett a harcmezőn. A **királyt** azonban sikerült **kimenekíteni**, az Adriai-tenger partján található Trau várában talált menedékre.

Az 1241–42-es mongol támadás Közép Európában

1241 során a mongolok egyesülő seregei az **Alföldet pusztították**, leölték vagy elhurcolták a lakosságot. Télen a befagyott Dunán átkelve lerohanták a **Dunántúlt** is. A főbb **várak** (például Fehérvár, Esztergom, Veszprém) azonban **ellen tudtak állni** az ostromnak. A magyarok kitartása nagy veszteséget okozott a mongoloknak. A nemzetközi segítség – a megígért keresztes hadak – megérkezésére végül nem került sor.

1242 tavaszán a mongol sereg váratlanul **kivonult az országból**. Egyesek ezt azzal magyarázták, hogy Ögödej halála miatt Batu érdekelté vált a nagykáni hatalom megszerzésében. Ez az elmélet azonban nem kielégítő. Elképzelhető, hogy a mongolok a hadjáratot előkészítésnek szánták, egy későbbi támadás során akarták birtokba venni az ország területét. A legvalószínűbb ok mégis a **sikeres magyar ellenállás**. Batu kán magyarországi hadjárata nem hozta meg a várt eredményt a mongolok számára. Hiába üldözték, a magyar király biztonságban átvészelte a tatárjárást. A vereség ellenére IV. Béla nem vált a tatárok adófizetőjévé. A mongolok alábecsülték az ellenállás lehetséges mértékét. Eddigi hódításaik során komoly erősségeket is bevettek (például Kijevet), de ilyen sok erődített településre nem készültek, kevés ostromgépet hoztak magukkal. A magyarok ellenállását nem tudták megtörni. A mongol csapatokat **komoly anyagi és emberveszteségeik** kényszeríthették az elvonulásra.

IV. Béla és az ország újjáépítése

A visszatérő IV. Béla hozzákezdett az ország újjáépítéséhez. Szakított a tatárjárás előtti politikájával, a birtokok visszavétele helyett **földeket adományozott**, az új tulajdonost **kővár építésére** kötelezve. Ebben ő maga és családja járt az élen, például Buda és Visegrád várának építésével. A mongol veszedelem hatására lányát Margitot Istennek ajánlotta fel, a Nyulak szigetén domonkos rendi apácakolostort építtetett számára.

A tatárjárás **emberveszteségeit** csak becsülni tudjuk: a kétmillió fős népesség **15–20 százaléka** pusztult el (300–400 ezer fő) az **öldöklés**, az **elhurcolás**, és az ezek nyomában kialakult **éhínség** és **járványok miatt**. A legnagyobb veszteséget a gyengén védhető, hosszabb ideig megszállt alföldi területek szenvedték el. A megfogyatkozott lakosság pótlására a király **határon túli népességet hívott** az országba. Újra – ezúttal sikeresen – **letelepítette a kunokat** és a velük érkező **jászokat** az Alföldre. A kunok később valóban jelentős haderőt biztosítottak a magyar királyoknak. Később a kunok beolvadtak a magyarságba.

Nagyszámú paraszti népesség érkezett az országba: északról **szlávok** (csehek, lengyelek) a Felvidékre, keletről és délről **románok** Erdélybe. Nyugatról főképp **német (szász) telepesek** jöttek a felvidéki bányatelepekre, melyek IV. Béla városfejlesztő törekvései nyomán bányavárosi rangra emelkedtek. A király intézkedései (jogaik megerősítése, képviselőik meghívása a fehérvári törvénylátó napokra) hozzájárultak ahhoz, hogy a **királyi vitézek (szerviensek)** a kialakuló **nemesség soraiba emelkedhessenek**.

Magyarország ugyan súlyos vereséget szenvedett a tatárjárás során, de rövidesen visszaszerezte a térségben betöltött korábbi pozícióját. Bizonyítja ezt az is, hogy az 1285-ben ismét betörő mongol hadakat a magyarok sikerrel megállították.

10

Bagdad 1258-as mongol ostromának ábrázolása, 14. század

? Mely fegyvereket vetettek be a várostrom során? Hol ismerhették meg a korszerű fegyvereket a sztyeppei mongolok? Használtak-e ilyeneket magyarországi hadjáratukon?

11

„A kereszténység érdekében megalázva királyi méltóságunkat, két leányunkat a rutének két hercegéhez [Halicsba], a harmadikat pedig Lengyelország hercegéhez adtuk nőül, hogy tőlük […] megtudhassuk a tatárok gondosan titkolt terveit, s így szándékaikkal s csalárd furfangjaikkal alkalmatosabban szembeszállhassunk. Befogadtuk a kunokat is országunkba, és sajnos most pogányokkal védelmeztetjük országunkat, pogányokkal tiportatjuk le az egyház ellenségeit. Sőt a kereszténység érdekében elsőszülött fiunkat kun leánnyal házasítottuk össze, hogy ezzel elkerüljük a még rosszabbat, és alkalmat teremtsünk őket keresztvíz alá édesgetni, mint azt már többükkel megtettük. […] Ilyen szorongatott helyzetben Európa egyetlen keresztény uralkodójától s népétől sem kaptunk hasznos segítséget, csak a jeruzsálemi ispotályosok [johannita lovagrend] házától. […] Nekünk is, egész Európának is üdvösebb lesz, ha a Dunát várakkal erősítjük." *(IV. Béla levele IV. Ince pápához, 1250)*

? Hogyan befolyásolta IV. Béla dinasztikus politikáját a tatár veszedelem? Hogyan növelte az ország védelmi képességét? Milyen probléma merülhetett fel a kunok újabb betelepítése során? Miről és mely érvekkel próbálta meggyőzni IV. Béla a pápát?

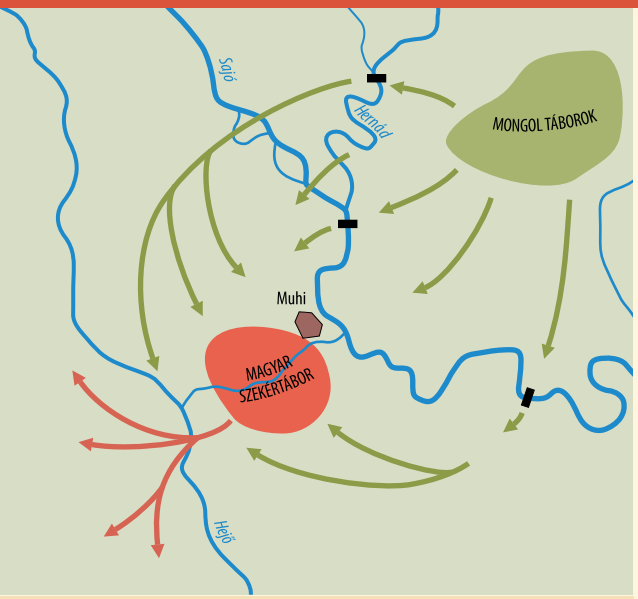

A muhi csata vázlata

12 Mutasd be Spalatói Tamás leírása alapján és a térképvázlat segítségével a muhi csata előkészületeit és eseménytörténetét!

13 Milyen hadvezetési hibákat ró fel az esperes a királynak? Mely okokkal magyarázza a Muhinál elszenvedett vereséget? IV. Béla utasítására a magyarok szekérvárat állítottak fel, azaz a hadsereg táborát a védekezés céljából szekerekkel vették körül, mintegy védőbástyát alkotva belőlük. Hogyan értékeli ezt a taktikát a kortárs és a történész?

14 Miben látja másként IV. Béla szerepét és taktikáját B. Szabó János történész?

15 Igazold, hogy – Spalatói Tamás véleményével ellentétben – IV. Béla részéről igenis tudatos döntés volt a csata helyszínének kiválasztása!

Spalatói Tamás (1200–1268) főesperes a tatárjárásról

„A király […] nagy nehezen megmozdult s megindult országa széleire s elment a hegyekhez, […] hosszú torlaszokat építtetett, keresztbe döntött fákkal elzárva mindazon helyeket, melyek könnyebben járhatóknak látszottak. Visszatérve üzent és összehívta országának valamennyi fejedelmét, zászlós urát és előkelőjét, s a magyar sereg minden erejét egybevonta. […] Húsvét tájban a tatár sereg összes tömege betört Magyarországba. Volt pedig negyvenezer fejszésük, kik a sereg előtt jártak […], a torlaszokon, melyeket a király készíttetett, oly könnyen áthágtak, mintha nem roppant fenyők és tölgyek halmazából lettek volna építve. […]

Vízhez érkeztek, melyet Sajónak neveztek. A tatárok egész tömege tábort ütött túl azon vízen rejtett helyeken, sűrű erdőkben; miért is a magyarok őket nem egészen, csak félig-meddig láthatták. S látván a magyarok, hogy az ellenséges hadak a folyón túl megszálltak, azon innen ütöttek tábort; akkor a király megparancsolta, hogy ne szerteszét, hanem egy csoportban üssék föl sátraikat. Összevonultak tehát mindnyájan, mint valami szűk akolba, köröskörül állítva szekereiket és pajzsaikat, hogy táborukat megerősítsék. Úgy össze voltak sátraik zsúfolva, s azoknak kötelei úgy egymáshoz kötözve, hogy […] nem lehetett a táborban járni-kelni. […] [Batu] megparancsolta, hogy a hidat támadják meg, mely a folyó két partja közt terülve a magyarok táborától nem igen távol volt. […] A magyarok […] nagy részüket leölték, […] s a hídfőhöz őröket tévén, nagy ujjongatással visszatértek feleikhez. […]

Egész éjszaka bátran aludtak: a tatárok azonban a hídfőnél hét gépet állítva föl, a magyarok őreit messze visszaverték, roppant köveket hajigálván s folyvást szórván a nyilakat rájuk. Miután tehát az őröket elkergették, részint a hídon, részint a folyó gázlóin egész bátorsággal átkeltek, és íme hajnal hasadtával az egész tatárság a mezőn elterülve tűnt föl. S az őrök a táborba sietve s nagy lármát ütve, alig bírták a biztos álomba merülteket fölkelteni. […] Reggeli hét óra tájban a tatárság […] bekerítette a magyarok egész táborát, s íjaikat fölajzva minden oldalról kezdtek nyilazni, mások meg a tábor körébe tüzet vetni igyekeztek. S látván a magyarok […] fejüket és eszüket vesztették. […] S látván a tatárok, hogy a magyar sereg futásnak eredt, mintegy ajtót tártak, s egérutat engedtek nekik. […] [Majd] kezdték őket jobbról-balról kopjákkal leszúrni, karddal nyakazni, senkinek nem kegyelmezve, hanem mindnyájukat baromilag öldökölve.”

B. Szabó János: A tatárjárás

Corvina Kiadó, Budapest 2007.

„Hiába foglalták el azonban már 1240 decemberének elején Kijevet [a tatárok], négy hónapba tellett nekik, mire onnan Magyarországra is eljutottak. Ezt a késedelmet pedig jórészt épp az egyes kutatók által utóbb 'korszerűtlennek' tartott régi határvédelmi rendszer okozta. […]

Bár ma már tudjuk, hogy nem volt elégséges mindaz, amit [IV. Béla] országa védelmére tett, azt is látnunk kell, hogy nem akadt még egy uralkodó Európában, aki ennyi mindennel próbálkozott volna. […]

Ez az intézkedés [a szekérvár építése] nyilvánvalóan arra utal, hogy IV. Béla már a magyar hadsereg gyülekezése alatt számolt egy váratlan rajtaütés lehetőségével. […] Az összeláncolt szekerek nem csupán váratlan éjszakai támadások ellen nyújthattak oltalmat, hanem a csatában is biztos támpontot jelenthettek, ha a körülöttük harcolók nem távolodtak el tőlük túlságosan. Emellett alkalmasak voltak arra is, hogy a küzdelemben megfáradt csapatok mögöttük akár harc közben is újrarendezhessék soraikat. Vereség esetén pedig akár mentsvárként is szolgálhattak. […] A szekérvár alkalmazása így csupán Spalatói Tamás […] miatt válhatott az utókor szemében IV. Béla égbekiáltó katonai baklövésévé.

IV. Béla csapatai a muhi pusztán egész Eurázsia akkori legkiválóbb hadseregével kerültek szembe. […] Hogyan tudta volna egy európai sereg közelharcra kényszeríteni a rendkívül mozgékony és kiválóan vezetett mongol hadat, ha az nem kívánt vele számára kedvezőtlen körülmények között harcba bocsátkozni? […] A magyaroknak tehát, ha egyáltalán meg akartak ütközni az ellenséggel, olyan hadállást kellett elfoglalniuk, amit a mongolok nagy valószínűséggel megtámadnak.”

TÖRTÉNELMI SZÍNESEK

Amit nem tudtál a tatárokról és a tatárjárás koráról

A tümen tízezer főt tömörítő, Dzsingisz kán által kialakított katonai egység volt, mely intézkedéssel a törzsi keretek szétzúzását célozta. A tümen mongol szóból származnak a magyar tömény, töméntelen szavaink. Bár pontosan nem tudjuk, hányan voltak a Magyarországra törő mongolok, annyi biztos: töméntelen sokan.

~

A történelem során többször szárnyra kapott a hír a pogányok elleni harcban segítséget nyújtó János papról. Közel-keleti megjelenésükkor a mongolokról elterjedt, hogy keresztények, akik hordozható szentélyt és csodatévő keresztet visznek magukkal. Egyes források János papot Dzsingisz kánnal azonosították. A mongoloknak az iszlám hitű Hvárezmi Birodalom elleni támadása reményt keltett a keresztesekben, akik esetleges szövetségeseiknek vélték a sztyeppei népet. Ebben a reményükben hamar csalódniuk kellett.

~

A mongolokat számos forrás kannibalizmussal vádolta. Persze sok félelmetes ellenséget láttattak így, szimbolizálva azok könyörtelenségét. A korai kereszténységet is vádolták ezzel a szörnyű tettel, nyilván igaztalanul. Viszont a kiskunmajsai régészeti lelőhely tatárjárás kori csontleletei kézzelfoghatóan bizonyítják, hogy az éhező magyarok körében előfordult a végső kétségbeesésből fakadó emberevés.

~

A 13. század elején megkezdődött a kunok nyugati kereszténységre térítése. Több misszió kisebb-nagyobb sikere nyomán lehetővé vált – Milkó központtal – a kun püspökség létrehozása. Az egyetlen név szerint is ismert milkói püspök a domonkos Theodoric volt. Az 1241 tavaszán Magyarországra törő mongol sereg feldúlta a kun püspökséget. Újjászervezésére több kísérlet is történt, sikertelenül.

~

IV. Béla a tatárjárás alatt születendő gyermekét Istennek ajánlotta. Később a Domonkos-rendi apácává lett Margitot arra kérte, menjen férjhez – dinasztikus célból – a cseh királyhoz. A később szentté avatott Margit csak egyszer találkozott kérőjével, akit visszautasított, és így szólt: „Inkább levágatom az orrom, sem mint hogy még egyszer ily hűtlenségnek tegyem ki magam!"

~

Egy 2003-ban végzett genetikai vizsgálat szerint a Mongol Birodalomhoz tartozó területek mai férfilakosságának 8 százalékában kimutatható a csak férfiágon, változatlanul öröklődő Y-kromoszóma egy variánsa. Valószínű, hogy ezek az emberek mind egyetlen, körülbelül a 13. században élt férfi – talán Dzsingisz kán – távoli leszármazottai. Bizonyságot persze csak az szolgáltatna, ha megtalálnák Dzsingisz kán – máig ismeretlen helyen lévő – sírját. A mongolok addig is büszkén vallják magukat a hódító nagykán utódainak, nevét is sokan viselik.

~

Az Arnold Schwarzenegger főszereplésével forgatott – ma már filmklasszikusnak számító – fantasy címszereplőjét, Conan, a barbár alakját Dzsingisz kán ihlette. Arra a kérdésre, hogy mi a legjobb dolog az életben, Conan így felel: „Ellenséget összezúzni, rabságukat látni, nők jajszavát hallani."

ÖSSZEGZÉS

A Mongol Birodalmat Dzsingisz kán hozta létre a 13. században. Utódai folytatták a terjeszkedést: Batu kán, a tatároknak nevezett seregek vezetője Kelet- és Közép-Európa ellen vonult. IV. Béla magyar király az elődei birtokadományozó tevékenysége nyomán megrendült uralkodói tekintély visszaállításán tevékenykedett. Befogadta a kunok egy csoportját, hogy haderőt biztosítson a tatárok ellen, de terve kudarcot vallott. A mongol seregek 1241-ben Muhinál vereséget mértek a magyar seregre, majd egy éven át fosztogatták az országot. Kivonulásuk után IV. Béla újjáépítette az országot, pótolta a megfogyatkozott népességet, támogatta a kialakuló köznemességet és városi polgárságot.

A táblázat a teljesség igénye nélkül készült, csupán tájékoztató jelleggel. Célja, hogy szinkronban mutassa a tankönyvben tárgyalt egyetemes és magyar történelmi eseményeket.

Évszázad	Nyugat-Európa	Nyugati / katolikus egyház	Közép-Európa	Magyar történelem	Kelet-Európa	Az Európán kívüli világ
6.		a bencés rend megalapítása	az Avar Birodalom létrejötte	Baskíria/Magna Hungaria	Justinianus bizánci császár	
7.			szláv törzsek megjelenése a Kárpát-medencében	Baskíria/Magna Hungaria		iszlám vallás létrejötte
8.	a frankok megállítják az arabokat	a Pápai Állam létrejötte	Avar Birodalom összeomlása	Levédia ??? / Baskíria /Magna Hungaria ???	Bizánc megállítja az arabokat	
9.	Nagy Károly, a Frank Birodalom császára A Frank Birodalom felosztása		Horvát Fejedelemség Morva Fejedelemség Pribina fejedelemsége	Etelköz (830-as évektől) honfoglalás (895-től)	a Bolgár Birodalom fénykora	
10.	a Német-római Császárság megalapítása			pozsonyi csata (907) kalandozások Géza fejedelemsége (970 körül–997)		
11.		egyházszakadás gregorián reformmozgalom az invesztitúraharc kezdete a ciszterci rend megalapítása	I. (Szent) László elfoglalja Horvátországot (1091)	István király uralkodása (997/1000–1038) I. (Szent) László uralkodása (1077–1095) István szentté avatása (1083) Könyves Kálmán uralkodása (1095–1116)		a keresztes hadjáratok megindulása
12.		a premontrei rend megalapítása eretnekmozgalmak megjelenése	horvát–magyar perszonálunió	III. Béla uralkodása (1172–1196)		
13.		az inkvizíció megindulása az eretnekmozgalmak ellen a koldulórendek létrejötte	tatárjárás (1241–1242)	II. András uralkodása (1205–1235) IV. Béla uralkodása (1235–1270) tatárjárás (1241–1242) a pálos rend megalapítása a magyarok visszaverik a betörő tatárokat (1285)	Bizáncot elfoglalják a keresztes hadak Julianus barát útja Magna Hungariába Batu kán elfoglalja Kijevet	Dzsingisz kán létrehozza a Mongol Birodalmat a mongolok elfoglalják Bagdadot a keresztes hadjáratok kudarca

Fogalmak

avarok: az eurázsiai sztyeppe nomád népe. Birodalmuk a Kárpát-medencében a 6–9. század között állt fent.

egyházmegye: a keresztény egyház egyházkormányzati egysége. Magyarországon először I. (Szent) István alapított egyházmegyéket, más néven püspökségeket, élükön a püspökkel.

érsekség: az érsek saját egyházmegyéje, főegyházmegye. Több egyházmegyéből álló önálló egyháztartomány, élén az érsek, aki felett csak a pápa áll. Szent István alapította az esztergomi érsekséget, amelyhez később a kalocsai társult.

fejedelem: a vérségi kötelékekre épülő nemzetségi társadalom vezetője. A magyar történelemben Árpád és utódai viselték ezt a méltóságot.

finnugor: az uráli nyelvcsalád egyik ága. A magyar nyelv is ebbe tartozik a rokon nyelvekkel (például észt, finn) együtt.

honfoglalás: a magyar törzsek letelepedése a Kárpát-medencében a 9–10. század fordulóján

ispán: a várispánság és a vármegye élére a király által kinevezett vezető. Igazgatási, adószedési, bíráskodási, hadvezetési feladatokat láttak el.

kabarok: kazár néptöredék. A Kazár Birodalomtól elszakadva a magyarokkal Etelközbe költöztek.

kalandozás: a honfoglaló magyarság 9–10. századi, Kárpát-medencéből induló, a nyugat-európai belháborúk résztvevőinek szövetségében vívott hadjáratai

kancellária: az oklevelek kiállításával foglalkozó, III. Béla által felállított udvari intézmény

kettős kereszt: kereszt, melynek két vízszintes szára van. Vallási és politikai jelkép. Magyarországon a 12. század végi ábrázolásokon jelent meg.

kettős honfoglalás elmélete: László Gyula régész elmélete, mely szerint a 7. században magyar nyelvű népesség érkezett a Kárpát-medencébe, akik megérték a 895-től kezdődő honfoglalást, és a magyar köznép az ő leszármazottjuk. Az elmélet nem nyert igazolást.

kun: ismeretlen eredetű, török nyelvű nomád nép, törzsszövetségük területe eredetileg az Urál hegységtől az Al-Dunáig húzódott. A tatárok legyőzték őket, egy részük Magyarországra menekült. IV. Béla a tatárjárás után letelepítette őket az Alföldre.

nádor: kezdetben az udvar ellátását szolgáló királyi udvarházak vezetője. A tisztség politikai súlya a későbbiekben megnőtt, a király helyettesévé vált.

rovásírás: tisztázatlan eredetű, hangjelölő betűírás, melyet a honfoglaló magyarság egyes csoportjai használtak. A székelyek körében még az újkorban is élt. Az elnevezés az írás technikájára utal.

szász: a 12–13. század során Erdélybe és a felvidéki Szepességbe érkező német telepesek

székely: bizonytalan eredetű, magyar nyelvű népcsoport. Egyesek szerint a hunok, mások szerint valamelyik török népcsoport (avarok, bolgárok) leszármazottai.A honfoglalás után a határvédő feladataikért cserébe adómentességet kaptak, ezt az újkorig megőrizték.

Szent Korona(-tan): magyar koronázási jelvény. A magyar királyok törvényes hatalomgyakorlásának egyik feltétele volt a Szent Koronával való megkoronázásuk. A Szent Korona-tan szerint a magyar államiság jelképe. A Szent Koronáé az ország területe, tagjai az uralkodó és a nemesek.

tatár: eredetileg mongol nyelvű nép, amelyet – sok más törzzsel együtt – Dzsingisz kán egyesített a 13. század elején. A később kánságokra bomlott Mongol Birodalom egyes részei veszítettek jelentőségükből. A tatárok egy része nyugatra vándorolt, és a Kelet-Európa és Közép-Ázsia területén élő török nyelvű népek névadója lett.

tatárjárás: a Magyarországot 1241–1242 során ért mongol támadás során az ország nagy vérveszteséget szenvedett, de az ellenállás végül a tatárokat kivonulásra késztette

tized: egyházi adó, Magyarországon I. (Szent) István vezette be. A közrendűek, később a jobbágyok terményének egytized része. 1848-ig volt érvényben.

törzs: a nomád nemzetségi társadalom legnagyobb egysége, egy többnyire fiktív közös őstől származtatott utódok közössége

vármegye: I. (Szent) István által létrehozott, területi alapú igazgatási egység Magyarországon. Vezetője az ispán.

vérszerződés: a hagyomány szerint a hét magyar törzsfő szövetségkötése Etelközben oly módon, hogy vérüket egy edénybe csorgatták

Személyek:

Álmos: a magyarok első fejedelme, a honfoglalás kezdeti vezetője

II. András: magyar király (1205–1235). Az új intézkedéseknek nevezett reformjaiban az új típusú földbirtokadomány-politika mellett pénzverési, vám- és adóreform is helyet kapott. 1222-ben kiadta az Aranybullát.

Árpád: a honfoglalás idején a magyar törzsszövetséget vezető fejedelem, róla kapta a nevét az első magyar királyi dinasztia

Árpád-ház: 895–1301 között a magyarok élén álló uralkodói dinasztia, fejedelmek, majd királyok, illetve leszármazottaik összefoglaló elnevezése

III. Béla: magyar király (1172–1196). Bizánci tapasztalatai nyomán modernizálta a magyar államot, a Balkán jelentős részét befolyása alá vonta.

IV. Béla: magyar király (1235–1270). A tatárjárás során vereséget szenvedett. A tatárok kivonulása után visszatérve újjáépítette az országot.

Géza: magyar fejedelem (970 körül–997). Megerősítette a fejedelmi hatalmat, felvette a nyugati kereszténységet, megkezdte az államalapítás művének előkészítését, melyet halála után fia, I. (Szent) István folytatott és teljesített ki.

Kálmán: magyar király (1095–1116). Eredetileg papnak szánták, I. (Szent) László halála után mégis ő került trónra. Műveltségével érdemelte ki a „könyves" jelzőt.

Koppány: Árpád leszármazottja, a Somogy vidék ura. A Géza fejedelem halálát követő trónharcban igényt formált a hatalomra. Géza fia, a fejedelemmé választott I. (Szent) István legyőzte. Holttestét elrettentésül felnégyelték.

Szent Gellért: velencei származású bencés szerzetes. A hagyomány szerint Imre herceg nevelője volt. 1030-tól csanádi püspök. Az 1046-os pogánylázadás idején halt mártírhalált. 1083-ban szentté avatták.

Szent Imre: I. István fia, apja neki állíttatta össze az Intelmek című királytükröt. 1030-ban Győrnél részt vett a csatában, melyben István király megvédte az országot a német-római császár támadásával szemben. 1031-ben egy vadászbalesetben életét vesztette. 1083-ban szentté avatták.

I. (Szent) István: fejedelem (997–1000), majd a pápa és a német-római császár által is elismert első magyar király (1000–1038). Apja, Géza fejedelem halála után folytatta annak művét, megalapította a keresztény magyar államot. 1083-ban szentté avatták.

I. (Szent) László: magyar király (1077–1095). Kiváló hadvezér, igazi lovagkirály, legendás tettei már herceg korában ismertté tették nevét. I. (Szent) István művének folytatója. Ő avattatta szentté Istvánt, Imrét és Gellért püspököt is 1083-ban. 1192-ben őt is szentté avatták.

Szent Margit: Árpád-házi hercegnő, IV. Béla lánya, akit legendája szerint a király a mongol veszedelem elhárításának reményében Istennek ajánlott fel. Rövid életét imádkozással és vezekléssel töltötte a Nyulak szigetén felépített Domonkos-rendi kolostorban.

Topográfiai összefoglaló

I. Ókori civilizációk

Mezopotámia, **Babilon**, **Egyiptom**, **Nílus**, **Olümpia**, **Athén**, **Alexandria**, **Itália**, **Róma**, **Római Birodalom**, **Pannónia**, **Aquincum**, **Savaria**, Delphoi, Gallia, Sopianae, Borostyánút

II. Államok és birodalmak

Athén, Róma, Római Birodalom, Hun Birodalom, Konstantinápoly (Bizánc)**, Bizánci Birodalom, Frank Birodalom, Poitiers, Német-római Császárság**

III. A monoteista vallások

Jeruzsálem, **Betlehem**, **Mekka**, **Kánaán/Júdea/Izrael/Palesztina**, **Poitiers**, **Alexandria**, **Konstantinápoly**, **Róma,** Antiochia, Arab Birodalom, Damaszkusz, Medina

IV. A középkori Európa világa

Egyházi Állam, Anglia, Franciaország, levantei kereskedelmi hálózat, Velence, Firenze, Hanza kereskedelmi hálózat, Szentföld, Jeruzsálem, Róma

V. A Magyar Királyság létrejötte és megszilárdulása

Etelköz, Vereckei-hágó, Kárpát-medence, Pannonhalma, Esztergom, Székesfehérvár, Buda, Muhi, Erdély, Horvátország

VI. A Magyar Királyság Európában

Visegrád, Lengyelország, Csehország, osztrák tartományok, Nikápoly, Várna, Nándorfehérvár, Kolozsvár, Kenyérmező, Oszmán Birodalom

Térképvázlatok

Galilea
Savaria
Aquincum
Pannonia
Sopianae
Bonostyánút
Konstantinápoly
Itália
Delphoi
Athén
Antiochia
Júdea, Palesztina
Jeruzsálem
Betlehem
Alexandria
RÓMAI BIRODALOM

Anglia
Hanza-útvonal
Visztula
Lengyelország
Elba
Odera
NÉMET-CSEHORSZÁG
Dnyeper
Franciaország
RÓMAI CSÁSZÁRSÁG
Osztrák Tartományok
Magyarország
Duna
Etelköz
Fekete-tenger
Nikápoly
Várna
Konstantinápoly (Isztambul)
OSZMÁN BIRODALOM
Velence
Firenze
Egyházi Állam
Róma
levantei útvonalak
Földközi-tenger
Szentföld
Jeruzsálem

Felhasznált képek és források

A borítón: ©CULTiRiS / Országos Széchényi Könyvtár

I. Ókori civilizációk: Goodfreephotos: Robster1983; sman_5 / Pixabay; Pixabay: LoggaWiggler; NASA Earth Observatory: Reto Stöckli

1. Többistenhitű vallások. Josef Klíma: Mezopotámia, Bp. 1983, ford. Ágh András; Shutterstock / Fedor Selivanov, ileana_bt, A.Mubarak; Ehnaton: Naphimnusz, ford. Molnár Imre; Országos Mentőszolgálat; CULTiRiS / Bridgeman Art Library; Shutterstock / Altrendo Images; Hahn István: Róma istenei, Bp. 1975; Szepessy Tibor (főszerk.): Ókori és keleti irodalmak (szöveggyűjtemény), Bp. 2004, ford. Komoróczy Géza; Hegyi Dolores: Görög vallástörténeti chrestomathia, Bp. 2003, ford. Bolonyai Gábor; Ovidius római naptára (Fasti), Bp. 1961, ford. Gaál László; Szepessy Tibor (szerk.): A régi Róma napjai, Bp. 1998, ford. Boronkai Iván; Hérodotosz: A görög–perzsa háború, Bp. 1989, ford. Muraközy Gyula; CULTiRiS / Bridgeman Art Library; Hérodotosz: A görög–perzsa háború, ford. Borzsák István; Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok, Bp. 1978, ford. Máthé Elek; Livius: A római nép története a város alapításától, Bp. 1963, ford. Borzsák István; Steiger Kornél (szerk.): Delphoi jóslatok, Bp. 1992.

2. A Közel-Kelet civilizációi. Hérodotosz: A görög–perzsa háború, Bp. 1989, ford. Muraközy Gyula; CULTiRiS / AKG-Images; Wikipédia / Сашка Денисов; Flickr / Supermac1961; Wikipédia / Hardnfast, GDK; Flickr / David Stanley; Shutterstock / FotoGraphic; Komoróczy Géza: Fénylő ölednek édes örömében. A sumér irodalom kistükre, Bp. 1983; Kormos Zoltán; Shutterstock / francesco de marco; Kákosy László: Az ókori Egyiptom története és kultúrája, Bp. 1998; Classical Numismatic Group, Inc.; CULTiRiS / AKG-Images / Werner Forman; Flickr / magnus.vegelahn; Gilgames, Bp. 2004, ford. Zászlós Levente; Tóra, Bp. 1896, ford. Bernstein Béla; Ovidius: Fasti, Bp. 1982, ford. Devecseri Gábor.

3. A görög civilizáció. Flickr / JD Lasica; Pixabay / Atlantios; Shutterstock / saiko3p; CULTiRiS / AKG-Images; Platón: Szókratész védőbeszéde, Bp. 1957, ford. Devecseri Gábor; Shutterstock / Isogood_patrick; Arisztotelész: Metafizika, Szeged 2002, ford. Halasy-Nagy József; Kereszty András–Nógrádi Tóth Erzsébet (szerk.): Tények Könyve. Medicina, Bp. 1998; Hésziodosz: Istenek születése. Munkák és napok, Bp. 1974, ford. Trencsényi-Waldapfel Imre; Arisztotelész: Rétorika, Bp. 1982, ford. Adamik Tamás; Shutterstock / Oleg Golovnev; Wikipédia / Marie-Lan Nguyen, Palazzo Massimo alle Terme; Flickr / -JvL-; Shutterstock / Poo_Collins; Zétényi Zoltán: „A delphoi kocsihajtó közöttünk van". Beszélgetés Ritoók Zsigmonddal a győzők humanizmusáról, a hamis tekintélyről és a vitakultúráról. Toronyőr 10 (2018: 2.); Hamvas Béla: Scientia sacra, Szentendre 2006; Déri Balázs: A siracusai kocsihajtóra. Kortárs 46 (2002: 12.); Németh György: Görög–római szöveggyűjtemény. A görög és római történelem forrásai, Bp. 2011, ford. Kerényi Grácia; CULTiRiS / INTERFOTO / Sammlung Rauch; Shutterstock / Fouad A. Saad.

4. A római civilizáció. Wikipédia / Wolfgang Staudt, Sindala; Shutterstock / Songquan Deng, Marques; Decimus Iunius Iuvenalis szatírái. Bp. 1964, ford. Muraközy Gyula; Wikipédia / Mattes; Elek; Livius: A római nép története a város alapításától, Bp. 1963, ford.

Borzsák István; Hugo Grotius: A háború és a béke jogáról, Bukarest 1973, ford. Haraszti György; Justinianus császár Institutói négy könyvben. Bp. 1939, ford. ifj. Mészöly Gedeon; Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye; CULTiRiS / AKG-Images / Erich Lessing; Wikipédia / Pan Peter12; Shutterstock / Vasilii L; ifj. Plinius: Levelek, Bp. 1966, ford. Maróti Egon; CULTiRiS / Bridgeman Art Library, Vörös Szilárd.

II. Államok és birodalmak. Fináczy Ernő: Diogenes. In: Petz Vilmos (szerk.) Ókori lexikon, Bp. 1902–1904; Flickr / virtusincertus; Wikipédia / Filos96; Pixabay / MrsBrown; Shutterstock / eFesenko.

5. Az állam kialakulása. Shutterstock / Ulf Wittrock; Thomas Hobbes: Leviatán, Bp. 1999, ford. Ludassy Mária; Komoróczy Géza (ford.): Akkád törvények, Kr. e. 20. század. In: Hahn István (szerk.): Történelmi olvasókönyv I. Bp. 1974; Josef Klíma: Mezopotámia, Bp. 1983, ford. Ágh András; CULTiRiS / INTERFOTO / Bildarchiv Hansmann; Dávid Antal (ford.): Hammurapi törvényoszlopáról, Kr. e. 18. század. In: Harmatta János (szerk.): Ókori keleti történeti chrestomathia, Bp. 1986; Shutterstock / Dima Moroz; CULTiRiS / Bridgeman Art Library; Agatha Christie Mallowan: Így éltünk Mezopotámiában, Bp. 2009, ford. Borbás Mária; Shutterstock.

6. Az athéni demokrácia. Shutterstock / Georgios Kollidas; Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok, Bp. 1978, ford. Máthé Elek; Németh György: Görög–római szöveggyűjtemény. A görög és római történelem forrásai, Bp. 2011, ford. Sarkady János; Falus Róbert (szerk.): Görög költők antológiája, Bp. 1959, ford. Franyó Zoltán; Thuküdidész: A pelopponnészoszi háború, Bp. 1985, ford. Muraközy Gyula; Wikipédia / Vatican Museums / Jastrow; Flickr / Sharon Mollerus; Shutterstock / Andronos Haris, Dimitris Koskinas; Wikipédia / Xrmap.

7. A római köztársaság. Shutterstock / Pyty; Marcus Tullius Cicero: Az állam, Bp. 2002, ford. Hamza Gábor – Havas László; Livius: A római nép története a város alapításától, Bp. 1963, ford. Kis Ferencné; Wikipédia / Wenceslas Hollar Digital Collection; Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok, Bp. 1978, ford. Máthé Elek; Tacitus összes művei, Bp. 1980, ford. Borzsák István; CULTiRiS / INTERFOTO / Bildarchiv Hansmann; Shutterstock / spatuletail; Kovács Örs; Gaius Suetonius Tranquillus: A caesarok élete, Bp. 1984, ford. Kis Ferencné; Németh György: Görög–római szöveggyűjtemény. A görög és római történelem forrásai, Bp. 2011, ford. Borzsák István. Wikipédia / Jastrow; CULTiRiS / Bridgeman Art Library; Wikipédia; Shutterstock / pseudolongino; CULTiRiS / AKG-Images.

8. Európai birodalmak. Wikipédia; Sz. Jónás Ilona (szerk.): Egyetemes középkori szöveggyűjtemény. Európa és a Közel-Kelet, Bp. 1999, ford. Borzsák István et al.; Magyar Nemzeti Múzeum; CULTiRiS / AKG-Images; Shutterstock / Hung Chung Chih; CULTiRiS / Bridgeman Art Library

III. A monoteista vallások. Márai Sándor: Istenek nyomában. Bp. 1927; Wikipédia / Viktorgrigas, Peter Mulligan; Flickr / maureen; Tóra, Bp. 1896, ford. Bernstein Béla;

9. A zsidó vallás. Flickr / Lawrie Cate; Tóra, Bp. 1896, ford. Bernstein Béla; Flickr / Blake Patterson; Wikipédia / Ariely; Flickr / Anthony Majanlahti; Wikipédia / סולשה תיב / Steerpike; Shutterstock / Flik47; Wikipédia / Max and Gabriel Shamir, Tonyjeff, Zscout370; Josephus Flavius: A zsidó nép története, Bp. 1980, ford. Révay József; Hungaricana / Budapest Főváros Levéltára; Szarka Lajos: Reformpróféták, Hetek, 2014; Lőw Lipót, Pesti Hírlap, 1844; Sosem létezett Dávid király? Blikk, 2009. jan. 21.; Shutterstock / JurateBuiviene; Wikipédia / israeltourism.

10. A keresztény vallás. Shutterstock / Renata Sedmakova; Szent István Társulat: Újszövetségi Szentírás, Bp. 2020; CULTiRiS / AKG-Images; Vanyó László (szerk.): Tertullianus művei, Bp. 1986, ford. Városi István; Shutterstock / Pecold; Wikipédia / Georg Dehio, Gustav von Bezold; Szent Ágoston vallomásai, Bp. 1999, ford. Vass József; Németh György: Görög–római szöveggyűjtemény. A görög és római történelem forrásai, Bp. 2011, ford. Borzsák István; Bibliothéque Nationale France; Shutterstock / eFesenko.

11. Az iszlám. Pxhere; Pixabay / RomanN888; Korán (eihit.com); Shutterstock / halitomer, Orhan Durgut; CULTiRiS / Bridgeman Art Library; Shutterstock / smallcreative; Bibliothéque Nationale France; Shutterstock / moloko_vector; Wikipédia; Korán kommentár a Tafsír al-Dzsalálain c. mű alapján; ford. Maróth Miklós; Szent István Társulat: Újszövetségi Szentírás, Bp. 2020; Diós István (szerk.): A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai, Bp. 2000, ford. Bán Endre et al., Simonkay Márton.

IV. A középkori Európa világai. Henri Pirenne: A középkori gazdaság és társadalom története, Bp. 1983, ford. Gyáros Erzsébet; Wikipédia / Nilfanion, François GOGLINS; Shutterstock / Irina Papoyan.

12. A parasztság világa. CULTiRiS / AKG-Images / British Library; Bibliothèque nationale de France; Sz. Jónás Ilona (szerk.): Egyetemes középkori szöveggyűjtemény. Európa és a Közel-Kelet, Bp. 1999, ford. Borzsák István et al.; Shutterstock / Nico3232; Wikipédia; Haláltánc-vers, ford. Ledán M. István; Sulinet Tudásbázis; CULTiRiS / INTERFOTO / Sammlung Rauch; Lederer Emma (szerk.): Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. 1000–1526, Bp. 1964, ford. Bertényi Iván et al.; CULTiRiS / AKG-Images / British Library; CULTiRiS / AKG-Images / Erich Lessing; Shutterstock / jorisvo; CULTiRiS / INTERFOTO / Toni Schneiders; Deákok és lovagok. Versek a XI–XIII. századról, Bp. 1961, ford. Kálnoky László.

13. Az egyházi rend. Shutterstock / kamienczanka; Sz. Jónás Ilona (szerk.): Egyetemes középkori szöveggyűjtemény. Európa és a Közel-Kelet, Bp. 1999, ford. Borzsák István et al.; Assisi Szent Ferenc művei, Esztergom, 1989, ford. Balanyi György – Várnai Jakab; Birmingham Museum of Art; Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae, ford. Tudós Takács János; Wikipédia / Andrew Dalby; Fila Béla – Jug László: Az Egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai, Bp. 1997; SLUB Dresden; Civertan Stúdió.

14. A nemesi rend. Flickr / Internet Archive Book Images; CULTiRiS / Bridgeman Art Library; Sz. Jónás Ilona (szerk.): Egyetemes középkori szöveggyűjtemény. Európa és a Közel-Kelet, Bp. 1999, ford. Borzsák István et al.; Wikipédia / CommonismNow; CULTiRiS / Bridgeman Art Library, AKG-Images, British Library; Flickr / Levan Ramishvili; Wikipédia / Itto Ogami, Universität Heidelberg; II. János Pál pápa udvariassági látogatása Őboldogsága Khrisztodulosz, Athén és egész Görögország érsekénél, 2001. május 4.

15. A polgárok világa. Flickr / Internet Archive Book Images; Pixabay / kirkandmimi; Sz. Jónás Ilona (szerk.): Egyetemes középkori szöveggyűjtemény. Európa és a Közel-Kelet, Bp. 1999, ford. Borzsák István et al.; Flickr / Dirk Vorderstraße, Jalodome; Wikipédia / h_laca; Wikipédia; Aquinói Szent Tamás: Summa theologiae, ford. Tudós Takács János; CULTiRiS / AKG-Images.

V. A Magyar Királyság létrejötte és megszilárdulása. Pálinkás József nyilatkozata, 2013; Gárdonyi Géza: Isten rabjai, Bp, 1908; Shutterstock / Rolf G Wackenberg; Wikipédia / Magyar Nemzeti Múzeum; Shutterstock / GTS Productions.

16. 16. Magyar őstörténet és honfoglalás. Wikipedia / Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékhely; Raskó István nyilatkozata;

Kristó Gyula (szerk.): A honfoglalás korának írott forrásai, Szeged 1995, ford. Czeglédy Károly, Kordé Zoltán, Moravcsik Gyula, Veszprémy László, Zimonyi István; Magyar Nemzeti Múzeum; Spanyol Nemzeti Könyvtár; Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig, Bp. 1949; Györffy György: Magyarország története I. Bp. 1984; Kristó Gyula: A magyar kalandozások. História 8 (1986: 1.); Király Péter: Gondolatok a kalandozásokról. Magyar Nyelv 96 (2000: 2.); Kristó Gyula: Bóna István: A magyarok és Európa a 9–10 században. (História Könyvtár, Monográfiák, 12. História) (MTA Történettudományi Intézete. Bp., 2000. 162 o.) Hadtörténelmi Közlemények 114 (2001:1.); Sitkei Dóra: A honfoglaló magyarok hitvilága és a magyar nyelv. III. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia, 2017; Gáll Erwin: A hatalom forrása és a magyar honfoglalás – hódítás és integráció, Magyarságkutató Intézet, Bp. 2019; Mezey Barna: Magyar alkotmánytörténet, Bp. 2003; Országos Széchényi Könyvtár.

17. Az államalapítás. Wikipédia / Szabi237; Blazovich László – Kristó Gyula – Makk Ferenc: Szent Istvántól Mohácsig. Források a középkori Magyarországról, Szeged 1994, ford. Makk Ferenc; Árpád-kori legendák és intelmek, Bp. 1983, ford. Kurcz Ágnes, Szabó Flóris; Magyar Nemzeti Múzeum; Shutterstock / T photography; Magyarország Alaptörvénye; Király László (szerk.): István király emlékezete, Bp. 1987, ford. Szilágyi Loránd; Képes krónika, Bp. 1986, ford. Bollók János; Wikipédia; CULTiRiS / Szent István Bazilika / Szelényi Károly; Országos Széchényi Könyvtár.

18. A magyar állam megszilárdulása. Wikipédia / vargatamas; Képes krónika, Bp. 1993, ford. Geréb László; Makkay László, Mezey László (s. a. r.): Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század, Bp. 1960, ford. Ábrányi Boldizsárné et al.; Árpád-kori legendák és intelmek, Bp. 1983, ford. Kurcz Ágnes; Wikipédia / Országos Széchényi Könyvtár; Moravcsik Gyula (szerk.): Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai, Bp. 1984; Magyar Nemzeti Múzeum; Bertényi Iván (szerk.): Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526, Bp. 2000, ford. Gombos Ferenc Albin; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára; A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai, Bp. 1904, ford. Závodszky Levente; Tóth Endre: III. Béla vagy Kálmán? Folia Archeologica 52 (2005–2006); Wikipédia / Medieval masters.

19. A tatárjárás. Wikipédia; Bibliothèque nationale de France; Julianus barát és a Napkelet fölfedezése, Bp. 2002, ford. Györffy György – Gy. Ruitz Izabella; Katona Tamás (szerk.): A tatárjárás emlékezete, Bp. 1987, ford. Horváth János, Csonka Ferenc; B. Szabó János: A tatárjárás, Bp. 2007.; Parker Library, Cambridge; Wikipédia; Flickr / CHRISTO DRUMMKOPF.

VI. A Magyar Királyság Európában. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára / Wikipédia / Madboy74; Flickr / Dennis Jarvis; Shutterstock / TinitusDoll, artfotoxyz.

20. Az Anjouk. Wikpédia / Országos Széchényi Könyvtár, Mały koleżka; Lancea Regis kft.; Szemelvények a középkori magyar történet forrásaiból, Bp. 1961, ford. Kumorovitz L. Bernát; Kristó Gyula – Engel Pál – Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp. 2002, ford. Kristó Gyula; Wenzel Gusztáv: Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. I, Bp. 1876, ford. Eperjessy Géza; Kristó Gyula: Magyarország története 896–1301, Bp. 2003; Lederer Emma (szerk.): Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. 1000–1526, Bp. 1964, ford. Bertényi Iván et al.; Kristó Gyula (szerk.): A honfoglalás korának írott forrásai, Szeged 1995, ford. Veszprémy László; Shutterstock / Gabor Tokodi.

21. A török fenyegetés árnyékában. Shutterstock / Mirko Kuzmanovic; Thomas Fuller történetíró, ford. Tamásiné Makay Mariann; Shlomo J. Spitzer – Komoróczy Géza: Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektõl 1686-ig, Bp. 2003, ford. Komoróczy Szonja Ráchel – Strbik Andrea; Thuróczy János: A magyarok krónikája, Bp. 1978, ford. Horváth János; Bibliothèque nationale de France; Baán István: A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásai, Bp. 2013; Török történetírók 1, Bp. 1893; ford. Thúry József; Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ; © CULTiRiS / AKG-Images.

22. Hunyadi Mátyás uralkodása. Wikipédia / Országos Széchényi Könyvtár, Csanády; Thuróczy János: A magyarok krónikája, Bp. 1978, ford. Horváth János; Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei, Bp. 1959, ford. Kardos Tibor; Shutterstock / trabantos; Oláh Miklós: Hungária, Bp. 1985, ford. Németh Béla; Nemeskürty István (vál.): Heltai Gáspár művei. Bp. 2000; Kulcsár Péter (s. a. r.): Zrínyi Miklós: Mátyás király életéről való elmélkedések, Bp. 1990; Fraknói Vilmos: Hunyadi Mátyás Király 1440–1490, Bp. 1890; Kubinyi András: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete, Bp. 2007; Varga Szabolcs: Devictus vincit. A Magyar Királyság sorsfordulói a közép- és kora újkor határán (1439–1566). Magyar Tudomány 177 (2016: 9.); Országos Széchenyi Könyvtár; Wikipédia.

23. A magyar középkor kulturális hagyatéka. Wikipédia / Országos Széchényi Könyvtár; Benkő Loránd: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei, Bp. 1980; Árpád-kori legendák és intelmek, Bp. 1983, ford. Kurcz Ágnes, Csóka J. Gáspár, Szabó Flóris; Képes krónika, Bp. 1993, ford. Geréb László; Shutterstock / Bobica10; Wikipédia / Babylonien86, Wartburg Castle; Magyar Nemzeti Galéria; Budenz József – Szarvas Gábor – Szilády Áron (szerk.): Nyelvemléktár régi magyar codexek és nyomtatványok. IV–V. kötet: Érdy-codex, Bp. 1876–1877, közr. Volf György; A tihanyi apátság alapítólevele, ford. Holub József – Érszegi Géza; Tihanyi Apátság; ©CULTiRiS / Országos Széchényi Könyvtár; CULTiRiS / Magyar Nemzeti Galéria / Borsos Mihály.